YENİ

MARKSİZM VE GELECEK

SAYI : 4 GÜZ 1994

YENİ

MARKSİZM VE GELECEK

GELECEK

SAYI : 4 GÜZ 1994

YENİ
MARKSİZM ve GELECEK

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Gelecek Basım Yayın Ltd. Şti. adına Savaş TÜRK
Genel Yayın Yönetmeni	Kenan SOMER
Genel Yayın Sekreteri	Ülkü ORBAY
Yayın Kurulu	Korkut BORATAV Cem EROĞUL Yıldırım KOÇ Ömür SEZGİN Arslan SONAT Sinan SÖNMEZ Taner TİMUR Işaya ÜŞÜR
Yönetim Yeri	Necatibey Caddesi 23/11 Sıhhıye - ANKARA Tel : 229 97 06
Abone İçin Hesap No :	Alpaslan BAYRAMGİL Yapı Kredi Bankası Necatibey Şubesi 0017971-3 ANKARA
Yayına Hazırlık ve Dizgi	GEN MATBAACILIK REKLAMCILIK LTD. ŞTİ. Tel : 229 31 08 - 231 01 80
Teknik Sorumlu	Alpaslan BAYRAMGİL
Basım Yeri	ŞAFAK MATBAASI
Basım Tarihi	Aralık 1994
Fiyatı	75.000 TL. - 40 FF - 12 DM
Yıllık Abone Bedeli (4 sayı için)	300.000 TL. - 160 FF - 48 DM

Üç ayda bir yayımlanır

İ Ç İ N D E K İ L E R

DEMOKRASİ VE SOSYALİZM ÜZERİNE

Sadun AREN

1.

Son zamanlarda ülkemizdeki tartışmalar KİT'lerin özelleştirilmesi ve demokratikleşme konuları etrafından yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu yazıda özelleştirme konusunu bir tarafa bırakacak ve esas olarak, demokratikleşme üzerinde duracağım. Ancak bunu yapmadan önce, KİT'lerin sermaye düzeninin (kapitalizmin) bir parçası, bir ögesi olduğunu, bu nedenle de onları aynen koruyup sürdürmenin kapitalizme karşı olmakla hiçbir ilgisi bulunmadığını, kapitalizmi sosyalizme dönüştürmek açısından, KİT'ler için en geçerli çözümün çalışanların yönetime katıldıkları bir özerkleştirme olduğunu söylemek istiyorum.

2.

Düşüncelerimizi açık ve sağa - sola çekilemeyecek bir biçimde ifade edebilmemiz için kullandığımız sözcük ve kavramların iyi tanımlanmış olmaları gerekir. Gerçekten, günlük yaşamda olduğu kadar bilim alanında da birçok anlaşmazlığın temelinde, kullanılmış olan kavramların iyi tanımlanmamış olmaları ve onlarla ifade edilen fikirlerin (düşüncelerin) bulanık ve dolayısıyla başkalarınca farklı biçimlerde anlaşılmış olmaları olgusu yatar.

Kavramlarla ilgili olarak şu gerçeği de altını çizerek vurgulamak isterim : Kavramlar, bir konu ile ilgili belli bir görüşün (düşüncenin) oluşturulması için ifade edilmiş (üretilmiş) olduklarına göre, eğer aynı konuda başka bir görüş oluşturmak istiyorsak, eski kavramları bir tarafa bırakmalı ve bu yeni görüşümüzü ifadeye elverişli yeni kavramlar icad etmeliyiz. Yani, eski kavramlarla yeni düşünceler oluşturamayız. Yeni düşünceler yeni kavramlar icad etmeyi ya da -bunun tersi de doğrudur- yeni kavramlar yeni düşünceler oluşturmayı gerektirir.

3.

Bir süredir ülkemizde, ikinci Cumhuriyet, Laiklik, Bağımsızlık, ekonomik gelişme, Batı ile entegrasyon, İnsan Hakları, Etnik

kimlik, Kültür ve Çevre gibi pek çok sorun ve bunların türevi olan diğer birçok yan sorunlar sürekli ve yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların verimli olabilmesi için tarafların birbirlerini anlamaları bunun için de kullandıkları kavramların net bir biçimde tanımlanmış olmaları gerektiğini biliyoruz. Gerçekten ancak bu takdirde tartışmalardan anlamlı sonuçlar elde edilebilir ve bunlara dayanarak ta sorunlara geçerli çözümler önerilebilir. O halde, tartışmalarda öncelikle bu konuya eğilinmesinde büyük yarar olacaktır.

4.

Günlük yaşamımızda en çok kullandığımız ve karşılaştığımız kavram demokrasi ve demokratikleşmedir. Sık sık 'demokrat insan', 'demokratik toplum', 'demokratik yönetim' ve 'demokratik yöntem' gibi deyimlerle karşılaşırız ama herkes bunlardan farklı anlamlar çıkarır. Diğer taraftan, yeni sosyalist akım, kapitalizmin toplumun sürekli demokratikleştirilmesi yoluyla aşılabileceği ve sosyalizme varılacağı görüşündedir. Böylece demokrasiye yeni bir işlev de yüklenmiş olmaktadır. Bu durumda 'demokrasi' kavramına, çağımızın koşullarına uygun ve anlamlı bir tanım getirmeye çalışmak, elbette, yararlı bir çaba olacaktır.

5.

İnsanların dünya nimetlerinden özgür ve eşit bir biçimde yararlanmak istemeleri doğal bir olaydır ve böyle olması akla da uygundur. Nitekim insanlık tarihinin ilk evrelerinde böyle olmuştur. Ne var ki sonra sınıflar oluşmaya başlamış, sömürü gündeme gelmiş, özgür ve eşit yararlanma diye bir şey ortadan kalkmıştır. Ama sömürülen sınıflar, toplum geliştikçe eşitlik yönünde sürekli mücadele vermişlerdir. Öyleki toplumların gelişmesi ve tarihi bu mücadelelerle oluşmuştur.

İçinde bulunduğumuz yüzyıla bakacak olursak işçi ve diğer emekçi sınıfların bu mücadelelerini, esas olarak, iki yoldan yürütmüş olduklarını görürüz. Birincisi, egemen sınıfları devirip iktidarı ele almak ve bir süreç içinde onları tasfiye ederek özgürlükçü ve eşitlikçi (sosyalist) bir düzen kurmaktır. Bu yola devrimci yol diyoruz. Bu yolun temel özelliği, gerek devrim yaparken gerekse devrimden sonra bir süre, devrilmiş olan egemen sınıflar ve onların uzantılarına karşı zor kullanılmasının zorunlu olmasıdır. Yani bu yol zor kullanılmadan olmaz.

İkinci yol, varolan düzeni devrimci bir biçimde yıkıp değiştirmeden, çalışanların toplum içindeki etkinliklerini artırarak onu özgürlükçü ve eşitlikçi bir paylaşım sürecine sokmaktır. Bu yola göre, sosyalizm ya da sömürünün, sınıfların ortadan kalkması, ilerde varılacak sabit bir hedef değil fakat her gün bir miktarı gerçekleştirilecek bir süreçtir. Bu yola demokratik yol diyoruz. Bu yolun özelliği zor kullanılmasına gerek olmamasıdır.

6.

İşte "demokrasi" insanların uğradıkları haksızlıklardan (sömürülmekten) kurtulmak ve herkesle eşit olanaklara sahip olmak için verdiği barışçı çabaları ifade eden bir kavramdır. Bu mücadelenin yapılmasının serbest olduğu toplumlara demokratik toplumlar diyoruz. Serbestliğin derecesine göre, bu toplumları da kendi aralarında sıralayabiliriz. Buna göre toplumlar çok demokrat ya da az demokrat olabilirler.

Demek oluyor ki demokrasi, yüce bir ahlak ve uygarlık sorunu değil, fakat düpedüz bir çıkar sorunudur. Bu sözcüğü kullanarak demokrasiyi "insanların çıkarlarını korumak ve geliştirmek için barışçı çabalar verme özgürlüğü" olarak ta tanımlayabiliriz.

Demokrasi bu olunca karşımıza bunun en iyi gerçekleştirilme yolunun ne olduğu sorusu çıkar. Açıktır ki insanlar çıkarlarının ne olduğunu ve onun savunulmasını ve geliştirilmesini en iyi kendileri bilir ve yaparlar. Bu nedenle en iyi demokrasi (hakların - çıkarların savunulması yolu), insanların kendileriyle ilgili tüm kararlara ve bunların denetlenmesine bizzat katılmalarıdır. Buna katılımcı ya da doğrudan demokrasi diyoruz. Bu tür demokraside, bir yönetimin söz konusu olduğu aileden fabrikaya, hastaneye kadar ve böyle her yerde ilgililer yönetime ve denetime doğrudan katılırlar.

Katılımcı demokrasinin uygulanabilmesi için, söz konusu yönetim biriminin küçük olması gerekeceği açıktır. Parti, sendika, belediye ve devlet gibi büyük birimlerde kapsam içindeki herkesin doğrudan yönetime katılmaları fiilen olanaksız olduğundan, çıkarlarını belli aralıklarla seçecekleri temsilcileri aracılığıyla savunurlar. Buna temsili demokrasi diyoruz. Bu tür demokrasinin iyi işlemesi için, iki seçim arasındaki mesafenin olabildiğince kısa olması ve ayrıca seçilmiş temsilcilerin istendiğinde geri alınabilmeleri de gereklidir.

Katılımcı demokrasi temsili demokrasiden daha üstün olduğuna göre, toplumun demokratikleşmesini ileri götürmek için, temsili demokrasinin alanını olabildiğince daraltmanız gerekir. Bunun yolu, büyük yönetim birimlerinin yetkilerini olabileceği kadar daha küçük yönetim birimlerine aktarmaktadır. Örneğin merkezi devlet yönetiminin bir kısım yetkilerinin belediyelere devredilmesi böyledir.

7.

Demokrasi işlevsel olarak yukardaki biçimde tanımlanınca, demokratikleşme mücadelesinin bizi sosyalizme götüreceği kendiliğinden ortaya çıkar. Böylece sosyalizm de işlevsel bir biçimde tanımlanmış olur. Bu tanıma göre sosyalizm, insanların kendileriyle ilgili tüm birimlerde yönetime katılarak kendi yaşamlarını gene bizzat kendilerinin belirleyebildikleri bir toplum biçimidir. Bunu, sosyalizmin üretim araçlarının kamusal mülkiyette olduğu ve toplumun merkezi bir planla yönetildiği bir düzen biçiminde yapılan tanımıyla karşılaştırmak gerekir. Bu iki tanım arasında kişi özgürlüğü ya da aynı anlamda olarak, kişinin çıkarını - kaderini kimin belirleyeceği (kendisi mi? yoksa merkezi bir otorite mi?) konusunda temel bir ayrılık vardır.

8.

Demokrasiyi bireysellik, bireysel olarak hak arama özgürlüğü biçiminde anlamamalıyız. Çünkü biliyoruz ki çağımızda haksızlık yapan (sömüren) sınıf ve tabakalar son derece örgütlüdürler. Bunlara karşı hak arama mücadelesi ancak örgütlü bir biçimde yapılabilir. Yukarda bu örgütlü mücadelede tüm bireylerin aktif rol almaları vurgulanmış, yalnız bu anlamda olarak birey ön plana çıkarılmıştır.

9.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti, sahibine, a) üretim araçlarının istediği gibi yönetilmesi (işletilmesi) hakkını ve b) elde edilen artı-değere el koyma (kâr elde etme) hakkını verir. Burada, kâr etme hakkının fiili garantisi yönetme hakkıdır. Ama, kârı garanti altına almak için bu yetmez. Ülkenin diğer tüm yaşam alanlarında da yönetimi elde tutmak, onu denetleyebilmek gerekir. Gerçekten, örneğin ulaştırma, haberleşme, güvenlik, adalet ve bunun gibi alanların yönetimine de egemen olamayan sermayedarlar fabrikalarını, ticarethanelerini ve böyle etkin bir biçimde işletip (yönetip) bu-

ralardan yüksek karlar elde edemezler. Oysa biliyoruz ki bu alanların yönetimi mülkiyet hakkının (hukuksal) bir parçası değildir ve dolayısıyla tüm vatandaşların yönetimine (demokratikleştirilmeye) daha çok açıktır. Yani, diyelim bir belediyenin yönetiminin demokratikleştirilmesi, diyelim bir özel fabrikanın yönetiminin demokratikleştirilmesinden daha kolaydır. Ayrıca, bir alanın demokratikleştirilmesi diğer bir alanın demokratikleştirilmesini kolaylaştırır ve giderek hatta zorunlu bile kılabilir.

Bazen tıkanmış bir matematiksel işlemi basit bir oyunla (türükle) daha ileri götürmek mümkün olur. Tıpkı bunun gibi üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkının artı - değere el koyma yanını geri plana itip yönetme yanını ön plana çıkarmak, demokratikleşme ile sosyalizm arasındaki bağı açık bir biçimde ortaya koymayı sağlamakta, bu konuda yeni düşünce ufukları açmaktadır.

10.

Son olarak demokratik mücadelenin taraflar için çok büyük kazanç ya da çok büyük kayıp sağlayacağı konu ve koşullarda yapılamayacağına değinmek istiyorum. Gerçekten, bir ülkede, toplumun bir bölümünün bütün servetlerini ve hatta özgürlüklerini ve yaşamlarını bile kaybedecekleri bir mücadelenin demokratik bir biçimde yapılması olanaksızdır. Kaybetmesi sözkonusu olan tarafın işe hile ve zorbalık karıştıracağından hiç kuşku duymamak gerekir. Devrimci sosyalist mücadele bunun en somut örneğidir. Nitekim, örneğin ülkemizde, egemen sermaye iktidarı, gerekli gördüğü zaman sosyalistlere karşı en acımasız zorbalığı uygulamakta hiç tereddüt etmemiş, bunda hiçbir sakınca görmemiştir. Bu tarihsel deneyimlerin ortaya koymuş olduğu toplumsal (nesnel) bir gerçekliktir ve ayrıca sağduyuya da uygundur.

Demek oluyor ki, demokratik mücadelelerle sosyalizme varabilmek için, her aşamada gerçekleştirilmek istenen hedeflerin bu tür mücadeleye elverişli olması, yani varolan düzeni altüst edecek nitelikte olmamaları gerekir.

PARTİ VE MARKSİZM

Kenan SOMER

2 Mart 1893 günlü **The Labour Elector**'da Engels, Komün'ün en büyük dersinin, işçi sınıfının siyasal bir partisini kurmak zorunluluğu olduğunu yazıyordu [1]

Paris Komünü'nün en büyük dersi gerçekten buysa, **Komünist manifesto**'da (1848) söz konusu edilen "proleterlerin bir sınıf olarak ve bunun sonucu bir siyasal parti olarak " [2] örgütlenmeleri zorunluluğu ile Paris Komünü'nden (1871) sonra söz konusu edilen "işçi sınıfının siyasal bir partisini kurmak" zorunluluğunun başka şeyler olması gerekmez miydi?

Gerçekten de Marx ve Engels'in ortak yapıtlarında, birincisine "Sınıf-parti", ikincisine "Örgüt-parti" adı verilebilecek ardışık iki parti anlayışının varlığından söz edilebilir. Bu yazıda yapmak istediğim de bu. Öyleyse baştan başlayalım.

"SINIF-PARTİ"

Alman ideolojisi'nde komünizm, henüz yeni bir toplum biçimi değil ama "gerçek bir devinim"dir[3]. Parti, ancak bu devinimin öznesi olabilirdi. Bu devinimin öznesini Marx, henüz hegelci bir terminolojiyle, "kendi için sınıf" olarak adlandırıyordu. Komünist, işte bu partinin[4] , bu "Sınıf-parti"nin üyesiydi. Böylece

---

1. V. Kunina, "Komün dersleri ve 70'li yıllardan 90'lı yılların başına kadar işçi ve sosyalist devinim", **La Commune de Paris et le marxisme** içinde, Editions du progrès, Moskova 1977, s. 279.

2. Marx-Engels **Komünist manifesto**, bilim ve sosyalizm yayınları, Ankara 1994, yedinci baskı, s.53.

3. K. Marx-F. Engels, Alman ideolojisi (Feuerbach), Sol yayınları, Ankara 1992, üçüncü baskı, s. 58: "Bize göre kominizm, ne yaratılması gereken bir **durum**, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağız bir **ülküdür**. Biz, bugünkü duruma son verecek **gerçek** harekete komünizm diyoruz".

4. K. Marx-F. Engels, Alman ideolojisi, ağy., s. 68:"... böylelikle bugünkü dünyada, belirli devrimci bir partinin üyelerini belirten komünist terimini...".

komünizm, Feuerbach'ın "cinsil insan" için yaptığı gibi[5], bu kez de işçinin bir **özniteliği** durumuna dönüştürülmüyor muydu[6]. Hayır. Çünkü "Parti-sınıf" olarak proletarya, yalnızca işçilerden (ücretli üretken kol emekçilerinden) oluşmuyordu. "Parti-sınıf" ya da "kendi için sınıf" olarak proletarya, onun "siyasal ve yazınsal temsilcileri"ni, ideolog ve teorisyenlerini de içeriyordu[7].

"Sınıf-parti" anlayışı, zorunlu olarak "Parti-sınıf" anlayışına bağlıydı. Sınıfla ("kendi için sınıf") Partiyi özdeşleştirmek, Partiyi sınıfla olduğu denli, sınıfı da Partiyle özdeşleştirmek anlamına geliyordu. "Parti-sınıf" ya da "kendi için sınıf", kendiliğinden anlaşılabileceği gibi, işçilerin **sınıfsal durumu** üzerinde değil (çünkü yalnız özgül üretken etkinliği pratik üretken etkinlik olan işçilerden oluşmuyordu) ama **sınıfsal konumu**, bir başka deyişle onların **pratik bilinç konumu** üzerinde bir araya gelen bir topluluktu.

Proleterlerin bir sınıf olarak örgütlenmeleri, **Komünist manifesto**'da bir siyasal parti olarak örgütlenmeleri anlamına geliyordu. Sınıf olarak örgütlenmek demek, Marx'ın o dönemde kullandığı terimlerle söylemek gerekirse, proletaryanın "kendinde sınıf" olmaktan çıkıp "kendi için sınıf" durumuna dö-

---

5. K. Marx-F. Engels, **agy.**, aynı yerde: "... Feuerbach... " sıradan insan **(Gemeinmensch)**" nitelemesine sığınarak kendisinin komünist olduğunu ilan etmekle ve bu adı insan"ın" bir yüklemine dönüştürmekle, böylelikle bugünkü dünyada, belirli devrimci bir partinin üyelerini belirten komünist terimini basit bir kategoriye yeniden dönüştürebileceğini sanmakla kendisini aldatmaktadır".

6. Alman ideolojisi'nde Marx ve Engels, bir önceki dipnotta da görüldüğü gibi, "cinsil insan" olduğu için komünist olduğunu ileri süren Feuerbach'ı, güncel dünyada belli bir devrimci partinin üyesini belirten komünist terimini insanın bir özniteliği durumuna getirerek, böylece onu yeniden yalın bir kategori durumuna dönüştürebileceğini sanmakta eleştiriyorlardı.

7. **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire**'inde Marx (Sol yayınları, Ankara 1990, ikinci baskı, s.52), küçük burjuvazinin "siyasal ve yazınsal temsilcileri"nden söz ederken, belli bir sınıfın olağan temsilcilerinin kendi dolaysız maddi çıkarları, pratik yaşamları aracıyla vardıkları sorun ve sonuçlara kuramsal yoldan vardığı için, şu ya da bu siyasacının o sınıfın temsilcisi durumuna geldiğini söylüyordu. Bu konuda ayrıca **Marksizm ve gelecek**'in geçen sayısında (sayı 3, yaz 1994) yayımlanan "Marksist olmak" başlıklı yazıma da bakılabilir, özellikle Bölüm IV, s. 15 vd.

nüşmesi demekti. "Kendi için sınıf", devrimci öğelerden oluşan "Parti-sınıf" ya da devrimci öğelerin bir sınıf olarak örgütlenmelerinden oluşan "Sınıf parti" anlamına geliyordu. **Felsefenin sefaleti**'nde Marx, "devrimci öğelerin bir sınıf olarak örgütlenmeleri"nden söz ediyordu[8]. Aynı yapıtta Marx, siyasal (komünist) bilince sahip olmadıkça proletaryanın, "kendinde sınıf" olmaktan çıkıp "kendi için sınıf" durumuna dönüşemeyeceğini de belirtiyordu[9]. Buna göre "Parti-sınıf"ın ölçütü (Marx ve Engels ne bu "Parti-sınıf" terimini, ne de "Sınıf-parti" terimini kullanıyorlardı), gerçeklikte "bilimsel" ya da "teorik" komünist bilinç değil ama "pratik" ya da "ideolojik" komünist bilinçti[10]. "Kendinde sınıf" yalnızca işçilerden ama komünist bilinçle aynı anlama gelen siyasal bilinçten yoksun işçilerden oluşuyordu. "Kendi için sınıf"sa, devrimci öğelerden oluşan "Parti-sınıf" ya da "devrimci öğelerin bir sınıf olarak örgütlenmeleri"nden oluşan "Sınıf-parti"nin ta kendisiydi. Ve bu "Sınıf-parti" ya da "Parti-sınıf", işçi devimiyle de özdeşleşiyordu. **Felsefenin sefaleti**'nde Marx, çartizmi "büyük bir siyasal parti" olarak nitelendiriyordu. "Bu grevlerin, dayanışmaların ve **sendikaların** örgütlenmesi, diyordu, şimdi çartist adıyla büyük bir siyasal parti oluşturmuş bulunan işçilerin siyasal savaşımı ile birlikte yürümüştür"[11]. Böylece sendikal bilinç-siyasal bilinç birliği de kuruluyordu.

Bu bağlamda sınıf olarak örgütlenmek demek, dayanışma birlikleri ve sendikalar gibi sınıfsal örgütler oluşturmak demekti. Bu tür örgütlerse, gerçeklikte sınıf olarak ve bunun sonucu bir siyasal parti olarak örgütlenen proletaryanın "Parti örgütleri"nden başka bir şey değildi. "Parti örgütleri", yani "siyasal" devinimin hiçbir belirli biçimini dayatmayan, yalnızca bu devinimin aynı sonal ereğe yönlendirilmesini sağlayan örgütler.

8. Karl Marx, **Felsefenin sefaleti,** Sol yayınları, Ankara 1992, dördüncü baskı; s. 158.

9. Karl Marx, **Felsefenin sefaleti**, agy; s. 157.

10. Pratik ve teorik sınıf bilinci ile pratik ve teorik komünist bilinç üzerinde daha önce "Marksist olmak" başlıklı yazımda (Özellikle Bölüm IV ve V; **agd.**, s. 15-19) kısaca durmuştum. Bu yazının "Toplumsal bilinç" başlıklı bölümünde biraz daha ayrıntılı bir biçimde duracağım.

11. Karl, Marx, **Felsefenin sefaleti**, agy., s. 156.

Birlik, sendika, dernek, hatta "parti" adını bile taşıyabilen herhangi bir örgüt. Örneğin eylül 1871 Londra konferansına kadar Enternasyonal. Birinci Enternasyonal, "Sınıf-parti" anlayışı açısından da, "Örgüt-parti" anlayışı açısından da Parti değildi. Ancak "Sınıf parti" anlayışı açısından bir "Parti örgütü" idi. Hatta üst düzeyde, uluslararası bir "örgütler örgütü" niteliğinde bir "Parti örgütü".

"Sınıf-parti" anlayışına, bir başka deyişle **Manifesto**'da önerilen "model"e göre kurulan hiçbir örgüt, Parti olamazdı; önerilen "model"in mantığına göre ancak "Parti örgütü" olabilirdi.

Birinci Enternasyonal'in Kuruluş çağrısı, gerçeklikte **Manifesto**'dan sonraki ilk program belgesidir ve **Manifesto**'da önerilen "model" uyarınca marksist parti geleneğinin üç temel program ilkesini, yani 1) Bağımsız parti; 2) Siyasal erkliğin fethi ve 3) Enternasyonalizm ilkelerini içerir. Bu belgeyle Marx, işçi sınıfına bu üç temel ilkeyi benimsetmeye çalışıyordu.

Böylece Birinci Enternasyonal, **Manifesto**'da önerilen "model"in bir gerçekleşmesiydi ama Parti değildi. Ancak bir "Parti örgütü" olabilirdi ve öyle de oldu.

Bakunin'in Marx ve Engels'i, Enternasyonali bir "Partiler Enternasyonali" durumuna getirmeye çalışmakla "suçladığı" dönemdeyse Marx ve Engels, Paris Komünü'nden sonra, artık başka bir parti anlayışından, "Örgüt-parti" anlayışından esinleneceklerdi. "Eski" Enternasyonal, bir "Parti örgütü" olarak, bir "Partiler Enternasyonali" olmaya hazır ve yetenekli değildi. Oysa İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller, birer "Partiler Enternasyonali" oldu.

Ama konumuza gelelim. Öyleyse sınıf olarak örgütlenmek demek, "Parti örgütleri" kurmak demektir. Ancak Parti, bu örgütleri öngerektirmekle birlikte, onlara indirgenemez. Sınıfın, ama "kendi için sınıf"ın, "Parti-sınıf"ın ta kendisidir: "Sınıf-parti"dir. Komünist devinimle bir ve aynı şey olan işçi devinimiyle, "gerçek devinim"le örtüşür. Böyle olduğu için de komünizmin taşıyıcısı yalnızca komünistler, yalnızca işçi sınıfının belli bir bölüntüsü değil ama "kendi için sınıf" olarak, "Parti-sınıf" olarak tüm işçi sınıfıdır. Komünistler, öteki işçi sınıfı partileri karşısında ayrı bir parti oluşturmazlar[12]. Tek ve

12. Marx-engels, **Komünist manifesto**, agy., s.56.

aynı sınıf bilincinin çeşitli gelişme uğraklarını simgeleyen işçi sınıfı partilerinin, daha doğrusu tek ve aynı "Sınıf-parti"nin çeşitli bölüntülerinin, teorik ve pratik bakımından en ileri bölüntüsünü oluştururlar. "Komünist işçi sınıfı" diyecektir Engels, örneğin **Köln'de komünistler duruşması** (1852) başlıklı yazısında[13]. Böylece "hiçbir siyasal partinin örgütsüz varolamayacağı"nı belirttiği bu yazıda Engels, "komünist ya da proleter parti" derken, "komünist işçi sınıfı"ndan söz ederken, sınıfla Parti arasındaki özdeşliği, "Sınıf-parti" anlayışını açıkça dışavuruyordu. **Prusya askeri sorunu ve alman işçi partisi** (1865) başlıklı yazısındaysa Engels, işçi partisini, "emekçi sınıfın ortak sınıf çıkarları bulunduğu bilincine varan bölümü[14]" olarak tanımlıyordu; bir başka deyişle "Sınıf-parti" ya da "Parti-sınıf" olarak.

Bu aynı yazıda Engels, "proletarya bağımsız bir işçi partisi halinde oluştuğu andan başlayarak bir güç olacaktır[15]" derken, proletaryanın "kendinde sınıf" olmaktan çıkarak "kendi için sınıf" ya da "Parti-sınıf" durumuna dönüşmesini, dolayısıyla "Sınıf-parti"nin oluşmasını betimliyordu. "Parti-sınıf" olmak, proletaryanın "Parti örgütleri"nin, dernekler biçimi altında da olsa, kendilerini göstermelerini öngerektiriyordu. "Parti örgütleri"nin varlığı, proletaryanın "Parti-sınıf" ya da "Sınıf-parti" durumuna, "kendi için sınıf" durumuna dönüşmeye, "bağımsız bir işçi partisi" olarak oluşmaya başladığını gösteriyordu.

"Sınıf-parti" ya da "Parti-sınıf", **Kutsal aile** (1845) ve özellikle **Alman ideolojisi** (1846) ile onu izleyen yapıtlarda söz konusu edilen "gerçek devinim" le ("güncel durumu kaldıran gerçek devinim") örtüşüp özdeşleşiyordu. Gerçek devinimse, işçi devinimiyle komünist devinimin birliğini simgeliyordu. İşçi devinimi gerçeklikte hem iktisadi ve hem de siyasal bir devinimdi ve önünde komünizmden başka bir seçenek yoktu. Komünist parti (adını taşıyan "Parti örgütü"), işte bu nedenle öteki işçi sınıfı partileri (öteki "Parti örgütleri") karşısında ayrı bir parti oluşturmuyordu. Komünizmin taşıyıcısı, işte bu nedenle yal-

13. Friedrich Engels;**Almanya'da devrim ve karşı-devrim** içinde, Sol yayınları, Ankara 1992, ikinci baskı, s. 131-137.

14. Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine içinde,** içinde, Sol yayınları, Ankara 1993, ikinci baskı, s. 63.

15. Aynı yerde.

nızca belli bir devrimci partinin üyeleri olan komünistler değil ama tüm işçi sınıfıydı. Tüm işçi sınıfı: Çünkü "kendinde sınıf" olarak proletarya, "kendi için sınıf" olarak proletaryaya gebeydi. Çünkü "kendi için sınıf" olarak proletarya, "kendinde sınıf"ın geleceğiydi: Tohumun içindeki ağaçtı. Öteki işçi sınıfı partileri, gerçeklikte proletaryanın komünist parti olarak örgütlenme sürecinin çeşitli ardışık uğraklarından başka bir şey değillerdi. Belli bir devrimci partinin üyesi olarak komünist, bu gerçek devinimin içinde, bu devinimi simgeleyen ya da bu devinimin simgelediği Parti içinde, bu devinimi oluşturan ya da bu devinimin oluşturduğu Sınıf içinde yer alıyordu. Ama bu devinimin, bu Partinin, bu sınıfın tüm üyeleri, güncel olarak komünist değildi. "Öteki işçi sınıfı partileri"nin üyeleri de olabilirlerdi. Ancak söz konusu örgütlenme sürecinin önünde, proletaryanın komünist parti olarak örgütlenmesinden başka bir seçenek de yoktu. "Sınıf-parti" üyeliği, kendiliğinden anlaşılacağı gibi, herhangi bir "Parti örgütü" üyeliğini öngerektirmiyordu. Gerçi örgütsüz parti olmazdı ve "Sınıf-parti" üyelerini siyasal bilinç bakımından en ileri bölüntüsünü oluşturan komünistlerin (hele onların!) herhangi bir "Parti örgütü" üyesi olmamaları düşünülemezdi. Ama Partinin kendisi de, bir gerçek devinim, bir Sınıf olarak, Parti örgüt ya da örgütlerine indirgenemezdi. Parti örgüt ya da örgütleri, Partinin kendisini değil ama Partinin kuşattığı bir çekirdeği ya da bir çekirdekler toplamını, bir örgütler ağını oluşturuyorlardı. Parti, Partinin kendisi, Sınıftı: "Kendi için sınıf". "Parti-sınıf". Ve bu anlamda, "proletarya". Ama bu anlamda proletaryanın, salt işçilerden oluşmadığı; "kendinde sınıf" olarak proletaryanın, "kendi için sınıf" durumuna dönüşen bölümüyle birlikte, işçi olmayan "Parti üyeleri"ni de kapsadığı unutulmasın. **Kutsal aile**'deki Proudhon övgüsü anımsansın[16].

"Sınıf-parti" anlayışında Parti, proletaryanın bağımsızlığını simgeliyordu. "Proletarya, diyordu Engels, bağımsız bir işçi partisi durumunda örgütlendiği andan başlayarak bağımsız bir güç olacaktır". Partinin bağımsızlığı örgütsel bir bağımsızlığı değil, sınıfsal bir bağımsızlığı simgeliyordu. Çünkü işçi sınıfının bütün örgütleri, Parti örgütleriydi. Bu örgütlerin hepsinin, Parti örgütleri olarak, gerçeklikte bir örgüt olmayan Partiye ba-

---

16. K. Marx- F. Engels, **Kutsal aile**, Sol yayınları, Ankara 1994, ikinci baskı, s. 42-80.

ğımlı olması gerekiyordu. Sınıf bilincinin ardışık gelişme düzeylerinin örgütsel bürünümü olmak niteliğiyle, bir ve aynı siyasal bilinç gelişmesinin, zorunlu olarak komünist bilince yönelik tek yönlü ve doğrusal bir gelişmenin çeşitli uğraklarını simgeleyeceklerdi.

Örneğin **Ücret, fiyat ve kâr**'da (1865) Marx, salt iktisadi savaşımda Sermayenin Emekten daha güçlü olduğunu gösteriyordu. Çünkü işgününün sınırlandırılması, genel bir siyasal eylemi zorunlu duruma getirmişti. Kapitalist üretimin genel gelişmesi, ücretlerin ortalama standardını yükseltmek değil düşürmek eğilimindeydi. Sermayenin saldırılarına karşı sendikalar, direniş merkezleri olarak yararlı bir işlev görüyorlardı. Ama işçi sınıfının kurtuluşu için var olan toplumsal düzeni değiştirmeye, örgütlü güçlerini ücretlilik sisteminin kaldırılması yolunda bir araç olarak kullanmaya da çalışmalıydılar.

Evet, sendikalar! Çünkü 1865'te Marx, "Sınıf-parti" anlayışı içinde, sendikaları da henüz "bağımsız parti"nin örgütü, birer "Parti örgütü" olarak görüyordu.

"SINIF-DEVLET"

Proletaryanın sınıf olarak örgütlenmesi, onun Parti olarak örgütlenmesi anlamına geliyordu. Proletaryanın "egemen sınıf durumuna"[17], "ulusun önder sınıfı durumuna" [18] yükselmesi, egemen sınıf olarak örgütlenmesiyse, gerçeklikte onun devlet olarak örgütlenmesi anlamına gelecekti. Marx'ın 1850/52'den Paris Komünü'ne değin sürecek olan proletarya diktatorası anlayışı ("devlet tipi olarak proletarya diktatorası" ya da PD n^{0} 1)[19], gerçeklikte "Sınıf parti" anlayışının devlet düzeyindeki yansısıydı. Parti ("Sınıf-parti"), devrimden sonra devlete ("Sınıf-devlet") dönüşecekti. Siyasal iktidarı ele geçiren, egemen sınıf olarak örgütlenen proletarya, ulusun önder (yönetici, ulusal) sınıf durumuna yükselecek, "kendisi ulus durumuna gelecekti"[20]. Marksizmin Paris Komünü'ne değin uzunan bir ilk

---

17. Marx-Engels, **Komünist manifesto**, agy., s.65.

18. Markx-Engels, **Komünist manifesto**, agy., s. 63.

19. "Proletarya diktatorası ve marksizm" başlıklı irdelememe bakınız: **Marksizm ve gelecek**, sayı 1(6), yaz 1993, s. 37-53.

20. Marx-Engels, **Komünist manifesto**, agy., s.63.

gelişme döneminde ("klasik marksizm") Marx ve Engels, egemenlik ve hegemonya arasında açık bir ayrım yapmaz, bunların eşzamanlı olarak fethedileceklerini varsayar gibi görünüyorlardı. Siyasal egemenliğin fethi, sanki sivil hegemonyanın fethini de içerecekti. "Proletaryanın kendisinin ulus durumuna gelmesi", hegemonya terimi kullanılmasa da, hegemonik sınıf durumuna yükselmesinden başka ne anlama geliyordu? **Alman ideolojisi**'nin ünlü formülünün, "Her çağın egemen düşünleri, her zaman o çağın egemen sınıflarının düşünleri olmuştur"[21] biçiminde **Komünist manifesto**'da da yinelenmesi, bu olumlamayı doğrulamıyor muydu? Bugünkü terimlerimizle söylersek, egemen sınıfların ideolojilerinin egemen ideolojiler olabilmesi, egemen sınıfın hegemonik sistemiyle temellendirilen ve normal durumda hengemonya ile yönetilen bir tarihsel blokun kurulmasını öngerektirmiyor muydu? Oysa proletaryanın siyasal egemenliği fethetmesi, sivil hegemonyayı da fethetmesini kolaylaştırsa bile, bunu eşzamanlı olarak gerçekleştiremez. Ve bunun tersi de doğrudur. Proletaryanın toplumsal hegemonyayı fethetmesi de, siyasal egemenliğin fethini kolaylaştırsa bile, bunu eşzamanlı olarak gerçekleştiremeyecektir. Artzamanlı fetihlerdir bunlar ve İkinci Enternasyonal'den başlayarak siyasal egemenliğin ya da sivil hegemonyanın fethine öncelik veren devrimci stratejilerin varlık ve geçerliğine de işte bu artzamanlılık yol açıyordu. Proletaryanın ilkin siyasal iktidarı fethetmesi, her zaman hegemonyasız bir proletarya diktatorası ("devlet biçimi olarak proletarya diktatorası" ya da PD n^0 2)[19] anlamına da gelmez. Oysa Paris Komünü'ne değin Marx ve Engels, proletarya diktatorasını yalnızca proletaryanın siyasal iktidarı fethetmesi olarak düşünüyorlardı. Paris Komünü'nden sonra bu düşünce, tıpkı doğal bir ürününden başka bir şey olmadığı "klasik marksizm" gibi korunup sürdürülerek aşıldı. Paris Komünü'ne yönelttiği eleştiriler Marx'ın, özellikle siyasal iktidarın işçi tarafından fethini simgeleyen Komün'ün **yeni bir sınıf hükümeti biçimi** bulamadığını ileri sürmesi[22], siyasal iktidarın fethiyle proletarya diktatorası biçimindeki fethi arasında bir ayrım yap-

---

21. Marx-Engels, **Komünist manifesto**, agy, s. 64.

22. Karl Marx, **Fransa'da iç savaş**, Sol yayınları, Ankara 1991, ikinci baskı, s. 131

maya başladığını gösteriyordu. Marx Paris Komünü'nü, kuşkusuz bu terimleri kullanmamakla birlikte, hegemonyasız egemenlik anlamında bir proletarya diktarorası, "devlet biçimi olarak proletarya diktatorası" (PD n^0 2) olamamakla eleştiriyordu. "Bu diktatoranın neye benzediğini görmek ister misiniz baylar? Paris Komünü'ne bakın"[23] diyen Engels'in, hem de 1891'de Paris Komünü'nü proletarya diktatorası olarak göstermesi, belki kimi topludurumsal (konjonktürel) nedenlerden dolayı, "klasik marksizm" döneminin proletarya diktatorası anlayışına dayanmak gereğini duyması sonucuydu. Proletaryanın siyasal iktidarı fethetmesiyle proletarya diktatorasını özdeşleştiriyordu. "Klasik marksizm"in uzantısı söz konusu olduğuna göre, bu kez yalnızca bir "egemenlik durumu" olarak, bir "devlet tipi olarak proletarya diktatorası" (PD n^0 1) söz konusuydu. (Buradaki PD n^0 1'i, devlet tipi olarak proletarya diktatorasının, Gramsci'den sonra, "sarmalın bir üst halkası"nda söz konusu edilebilecek "hegemonyalı egemenlik" anlamındaki değişkesi olan PD n^0 1 ile karıştırmamak gerekir.) Çünkü "klasik marksizm" döneminde "devlet biçimi olarak proletarya diktatorası" (PD n^0 2) söz konusu değildi. Kuramsal temellerini kimi marksist tezler, ileri sürüldükleri gelişme aşamasına göre, marksizmin aşılmış bir aşamasında bulabiliyordu. Marksizmin organik bütünlüğünün yol açtığı bu durumdan, bazen Marx'a ya da "marksizmin kirletilmemiş kaynaklarına" (Lukàcs) dönüş girişimleri gibi, hepsinin aynı torbaya konmaması gereken girişimler de kaynaklanıyordu. En iyi durumda bu girişimleri, yani güncel marksizmden kurtulmak için Marx'ın "marksizmin tarih-öncesi" (örneğin **1844 Elyazmaları**) dahil geçmişine sığınmadıkları zaman, "ortodoks marksizm"den "klasik marksizm"e dönüş girişimleri simgeliyordu.

Marksizmin işçi devinimiyle komünist devinim arasında özdeşlik varsayan dönem ya da biçimine "klasik marksizm" ya da "marksizmin gelişmesinin birinci aşaması" diyorum. Klasik marksizmden türeyen ve onun tüm birikimini sahiplenerek belli bir marksist teorik ve pratik praksis doğrultusunda güncel marksizmi her gün yeniden üretmek (bir tür "genişletilmiş yeniden

23. Friedrich Engels, "Karl Marx'ın "Fransa'da iç savaş"ına giriş" Karl Marx, **Fransa'da iç savaş**, agy. içinde, s. 20.

üretim") girişimine "ortodoks marksizm" diyorum. Bir önceki gelişme aşamasını içerir ortodoks marksizm, ama aşar onu, koruyup sürdürerek aşar. Paris Komünü, marksizmin gelişmesinin ikinci aşamasıyla birlikte başlayan ve bu aşamadan sonra da süren ortodoks markiszmin klasik marksizmi aştığı tarihsel sınırı simgeler[24] · Marksizmin gelişmesinin üçüncü (ve ortodoks maksizmin ikinci) gelişme aşamasını oluşturan leninizm, büyük emperyalist devletler arasındaki "emperyalist dünya savaşları döneminin marksizmi" olarak da tanımlanabilir. Yirminci yüzyıl ile başlayan emperyalist dünya savaşları dönemi, büyük emperyalist devletler arasındaki paylaşım savaşları dönemi olarak, İkinci dünya savaşından sonra "sosyalist dünya sistemi"nin kurulmasına (ya da en çok dağılmasına) değin sürdü. Sosyalist dünya sisteminin kurulması, büyük emperyalist devletler arasındaki paylaşım savaşlarının yerine iki blok arasındaki "soğuk savaş"ı geçirdi. Soğuk savaş döneminin kapanmasından sonra büyük emperyalist devletlerin, Kautsky'nin "ultra-emperyalizm" kurgusunu anımsatan yeni bir siyasa ve yeni bir dünya düzenine (YDD), emperyalizmin bu yeni biçimine yönelmeleri, **kendi aralarındaki** paylaşım savaşları dönemini aşma istencinin bir belirtisi olarak da değerlendirilebilir. Öyleyse marksizmin yeni bir gelişme aşamasıyla , leninist aşamanın da aşılması gerekiyordu. Ama marksistler henüz bu başarımı gösteremedi. Ve aşılması gereken bir aşamanın aşılamaması anlamına marksizm, örnekleri daha önce de görülen yeni bir gelişme bunalımına girdi.

Emperyalist dünya savaşları döneminde leninizm, Birinci dünya savaşı içinde, "emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürmek" belgisiyle simgelenen teorik ve pratik praksislerle başlatılabilir. Öyleyse marksizmin leninist aşamasını ("marksizm-lenimizm") yaklaşık 1915-1950 dönemiyle sınırlandırabiliriz.

Marksizmin klasik marksizmi izleyen ardışık gelişme aşamalarının ancak ortodoks marksizmin dalga dalga gelişmesi biçimine bürünebileceği açıktır. Öyleyse marksizmin güncel bu-

---

24. Klasik marksizmin Fransız devrimine (1789) oranı ile ortodoks marksizmin birinci aşamasının Paris Komünü'ne (1871) oranı arasında bir eşitlik işareti konulabilir. Bu eşitliğe, ortodoks marksizm ikinci aşaması olarak "marksizm-leninizm" in Ekim devrimine (1917) oranı da eklenebilir.

nalımına son verecek olan şey, ortodoks marksizmin gelişmesinin üçüncü (ya da marksizmin gelişmesinin dördüncü) aşamasından başka bir şey olamaz. Marksizmin organik bütünlüğü, büyüyen bir bütünlüktür.

Paris Komünü'nden sonra Marx'ın, siyasal iktidarın fethiyle proletarya diktatorası biçimindeki fethi arasında bir ayrım yapmaya başladığını gördük. **Gotha programının eleştirisi**'ndeki (1875) proletarya diktatorası tanımını da işte bu ayrım temellendiriyordu. Marx'ın biraz örtükçe ayrımının ardından Lenin, **Komünist Enternasyonal ikinci kongresinin temel görevleri üzerine tezler**'inde (1920), uluslararası devinim bakımından komünist partilerin temel görevine ilişkin olarak, "proletaryanın devlet iktidarının fethine ve özellikle proletarya diktatörlüğü biçimi altında fethine hazırlık çalışmasını on kat artırmak"tan [25] söz ederken, proletaryanın sivil hegemonyasının yokluğunda (Lenin'de sivil hegemonyanın fethi, ancak siyasal egemenliğin fethinden sonra söz konusu edilebilirdi), devlet iktidarının fethiyle proletarya diktatorası biçimindeki fethi arasında belirtik bir ayrım yapıyordu. Bu iki ayrı "hegemonyasız egemenlik" durumunu adlandırmak üzere, birinci için klasik marksizm ölçütüne göre (Engels'in gerçi bu terimi kullanmadan Paris Komünü dolayısıyla 1891'de yaptığı gibi) "Devlet tipi olarak proletarya diktatorası" (PD n^0 1) ve ikincisi için de ortodoks marksizm ölçütüne göre "devlet biçimi olarak proletarya diktatorası" (PD n^0 2) terimlerini kullanmak, bu belirtik ayrım ışığında belki daha kolay anlaşılabilir bir adlandırma olacaktır.

TOPLUMSAL BİLİNÇ

İnsanların bilinçli etkinliği, tarihsel sürecin öznel yönünü oluşturur. Toplumsal bilinç, insanların toplumsal varlığını yansıtan fikir, teori ve görüşlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumsal varlığı pratik, ideolojik, teorik, sanatsal, felsefel vb. çeşitli biçim ve düzeylerde yansıtan toplumsal bilinç, her düzeyde toplumsal varlığın o düzeye ilişkin özgün bir yansısını yansıtır.

Toplumsal bilinç toplumsal varlığı, başlıca iki düzeyde yansıtır:

---

25. V.İ. Lenin, **Burjuva demokrasisi ve proletarya diktatörlüğü,** Sol yayınları, Ankara 1992, ikinci baskı, s. 250.

1. **Dolayımsız yansıma düzeyi.** Toplumsal varlığın ya da belli bir toplumsal varlık alanı gerçekliğinin dolayımsız yansıma düzeyinde toplumsal bilinç, **pratik** bir bilinçtir.

2. **Dolayımlı yansıma düzeyi.** Toplumsal varlığın ya da belli bir toplumsal varlık alanı gerçekliğinin dolayımlı yansıma düzeyindeki toplumsal bilinç, **teorik** bir bilinçtir.

Gerçeklikte dolayımlı bir yansıma olan **ideolojik** bilinç de pratik bilinçle aynı düzeyde yer alan bir toplumsal bilinç biçimidir. Bu dolayımlı yansımayı teorik değil de ideolojik yapan ve pratik bilinç düzeyine indirgeyen şey, ideolojik bilincin teorik bilinç gibi şeylerin özünden değil pratik gerçeklerden, görüngülerden kaynaklanmasıdır. En düşlemsel örneklerinde bile ideolojik bilinç, son çözümlemede yaşanmışla ("sınıfın olağan temsilcilerinin pratik yaşamlarında vardıkları sorun ve sonuçlarla") sınırlı olduğu için, her zaman "yarı yoldan ziyade teorik bilinçten uzak, yarı yoldan ziyade pratik bilince yakın" bir nitelik taşır. Teorik bilinç düzeyinden çok, pratik bilinç düzeyinin toplumsal bilincidir.

Pratik bilinç, doğrudan doğruya günlük pratikten doğar. Nesneyle bağı, dolayımsızdır. Teorik bilinçse belli bir düşünsel gereçten hareket eder ve onu geliştirir. Nesneyle bağı, daha önce biriken düşünsel gereç aracıyla, dolayımlıdır. Dolayımlı yansıma düzeyi, bilincin daha önceki gelişmesiyle dolayımlandırılmış ve kendini dizgeleştirilmiş teorik bilinç olarak gösteren yansıma düzeyidir[26].

Toplumsal varlık, toplumsal bilinci belirler. Toplumsal bilinç, ya aynı toplumsal varlık alanının çeşitli toplumsal bilinç düzeylerindeki yansısı olarak, ya da çeşitli toplumsal varlık alanlarının aynı toplumsal bilinç düzeyindeki yansısı olarak farklı nitelikler kazanır.

Aynı toplumsal varlık alanının çeşitli toplumsal bilinç düzeylerindeki yansısına örnek: İşçinin özgül pratik etkinlik alanı olan Emek-Sermaye alanının pratik, ideolojik ve teorik düzeylerdeki yansıları.

---

26. V.Kelle-M. Kovalzon; **Le materialisme historique, essai sur la théorie marxiste de la société;** Editions du progrès, Moskova 1972, s. 291-292. Daha önceki ve kimi daha sonraki paragraflarda da yer yer ve oldukça özgün bir biçimde bu yapıttan yararlanıldı.

Çeşitli toplumsal varlık alanlarının aynı toplumsal bilinç düzeyindeki yansısına örnek: Bir yandan Emek-Sermaye, öte yandan toplumun tüm sınıf ve katmanlarıyla devlet ve hükümet arasındaki ilişkiler alanının ya yalnızca pratik ve ideolojik ya da yalnızca teorik düzeydeki yansıları.

Toplumsal varlık toplumsal bilinci, bu bilincin çeşitli düzeylerinde birbirinden farklı biçimler içinde belirler. Dolayımsız yansıma düzeyinde bu belirleyiş, kendiliğinden olur ve pratik bir nitelik kazanırken, dolayımlı yansıma düzeyinde "dışardan" olur ve teorik bir nitelik kazanır.

İşçi sınıfının pratik ve teorik sınıf bilinçleri arasında, ilkin toplumsal bilinç düzeyi farklılığı vardır.

İşçi sınıfının pratik ve teorik bilinçleri arasında, sonra yansıttıkları varlık alanlarının farklılığı vardır.

İşçi sınıfının pratik sınıf bilinci Emek-Sermaye alanını, teorik sınıf bilinciyse toplumun bütün sınıf ve katmanlarının devlet ve hükümetle ilişkileri alanını yansıtır.

Ama bundan, Emek-Sermaye alanını yansıtacak bilincin her zaman pratik bilinç, her zaman kendiliğinden bilinç olacağı sonucu da çıkmaz. Çünkü aynı varlık alanı, toplumsal bilincin çeşitli düzeylerinde yansıyabilir. Örneğin **Kapital,** başka şeyler yanında Emek-Sermaye alanını da teorik düzeyde yansıtıyordu. Aynı şey, öteki toplumsal varlık alanları için de geçerlidir.

Pratik biliçle teorik bilinç, kendiliğinden bilinçle dışardan bilinç arasında, toplumsal varlığın dolayımsız yansımasıyla dolayımlı yansıması olarak, aynı bir gelişmenin süreklilikle süreksizliğin birliğini oluşturmasına benzer bir ilişki kurulabilir. Toplumsal bilincin toplumsal varlıktan, öyleyse devrimci teorinin devrimci devinimden kaynaklanacağı söylenebilir: "Devrimci devinim olmadan devrimci teori olmaz" denebilir. Öyleyse bu ilk aşamada bilinç ya da "teori" kendiliğinden bir nitelik taşıyacak ya da daha doğrusu kendiliğinden bilincin türediği özgül varlık alanından, günlük pratik savaşım alamından türeyen "teorik" (tırnak içinde) bir bilinç olacaktır: Emek-Sermaye

alanının toplumsal varlığını, dolayımlı yansıma düzeyinden yansıtan toplumsal bilinç [27].

Ancak iş bu aşamada kalmayacak, devrimci devinimden doğan devrimci "teori" devinim alanı (Emek-Sermaye alanı) dışında yetkinleşecek, toplumsal bilincin daha önceki gelişmesiyle dolayımlandırılmış ve daha yüksek düzeyde bir genelleştirme olarak devinime bu kez "dışardan" sokulacaktır. Bu ikinci aşamada, birincinin tersine: "Devrimci teori olmadan devrimci devinim olmaz" denebilir. Ama birinci aşamadaki devrimci devinimle ikinci aşamadaki devrimci devinim arasında bir içerik farkı, örneğin Paris Komünü ile Ekim devrimi arasındaki farka benzer bir fark olacaktır.

Marksist teorinin gelişmesi de süreklilikle süreksizliğin birliği biçiminde olmuş, Emek-Sermaye karşıtlığı alanı üzerinde, işçi sınıfının pratik, sınıfın "siyasal ve yazınsal temsilcileri"nin ideolojik bilinç alanı üzerinde oluşturulan "klasik marksist" teori (ya da toplumsal varlığın söz konusu alanını teorik düzeyde yansıtan toplumsal bilinç biçimi), toplumun tüm sınıf ve katmanlarıyla devlet ve hükümet arasındaki ve bu sınıf ve katmanların kendi aralarındaki ilişkiler alanı üzerinde, işçi sınıfının "dışardan" bilinç alanı üzerinde oluşturulan teoriyle (ya da toplumsal varlığın bu daha geniş alanının gene teorik düzeyde yansıtılan toplumsal bilinç biçimi) aşılarak sürdürülmüş ve bu bütünlük içinde gelişmeye başlamıştır.

Burada "dışardan"lığın ikili bir anlam taşıdığı açıkça görülüyor:

1. Toplumsal varlık alanı olarak dışardanlık;
2. Özgül üretken etkinlik (praksis) alanı olarak dışardanlık.

Teorik etkinlik, işçinin özgül toplumsal varlık alanını oluşturan Emek-Sermaye alanına da ilişkin olsa, onun özgül üret-

---

27. Kuşkusuz belli bir düşünsel gereçten hareket eden ve günlük pratik savaşım alanında onu geliştiren bu toplumsal bilinç eğer yaşanmışla sınırlı pratik toplumsal bilinç düzeyi olan dolayımsız yansıma düzeyinde yansıtılsaydı ideoloji olurdu. Ancak belki dolayımsız yansıma düzeyinde yansıyan "pratik ideolojiler" ile dolayımlı denebilecek bir yansıma düzeyinde yansıyan "pratiko-teorik ideolojiler" arasında da bir ayrım yapmak gerekirdi. Metinde teoriyi tırnak içinde yazmamın nedeni de söz konusu "teori"nin daha çok "pratiko-teorik" bir ideoloji olabileceğini düşünmemdir.

ken etkinlik alanını oluşturan pratik üretken etkinlik alanının dışındadır.

Proletaryanın dışardan bilinçlenmesinin bir anlamı da, işçi deviniminin komünist devinim durumuna, işçi devinimiyle kaynaşmış komünist devinim durumuna dönüşmesi, bir başka deyişle, işçi devinimiyle marksist teorinin kaynaşması, parti ve devinim özdeşliğinin, bu kez de "Örgüt-parti" çerçevesinde yeniden kurulmasıdır ("sarmalın bir üst halkası"nda).

Toplumsal varlık, toplumsal bilinci belirler. Ama gecikerek belirler. Örneğin sömürü, uygarlık ya da sınıflı toplumla birlikte başladı. Ama bunun bilincine varılması için uzun bir zamanın geçmesi gerekti. Sömürünün bilincine insanlar, tarih içinde, toplumsal bilincin çeşitli düzeylerinde ve çeşitli biçimler altında vardı. Sömürünün teorik bilincine, bilimsel bilincine ancak marksizm varabildi. Bir başka deyişle bugün marksizm adını taşıyan teori ("tarihsel materyalizm"), ancak kapitalist sistem içinde sömürü, üretici güçlerin belli bir gelişme düzeyinde son derece yoğunlaştığı zaman ortaya çıkabildi. Kaldı ki Marx da sömürünün bilincine, önce ideolojik ("yabancılaşma teorisi"), sonra teorik ("artı-değer teorisi") bir biçimde varabildi.

Sömürülen sınıflar her zaman, hatta işçi sınıfına kadar hemen hiçbir zaman devrimci sınıf olamadılar. Yalnızca (o da her zaman değil) devrimci sınıfların ardına takıldılar, devrimlere katıldılar ve eğer "devrimleri yaptılar"sa, bu anlamda yaptılar.

Örneğin köylülük, feodalizmde sömürülen temel sınıftı ama zaman zaman büyük ayaklanmalara girişmesine karşın devrimci sınıf değildi. Aynı şey, sınıf olarak köleler için de söylenebilir. Aynı zamanda hem sömürülen hem de devrimci olan ilk (ve son) sınıf, proletaryadır.

Sömürülen öteki sınıflar, kendi çağlarındaki devrimci sınıfın ardına takıldılar, deyim yerindeyse devrimci bilinci ondan aldılar. Devrimci bilinç üretmeden devrimci sınıf olanamazdı. Bu bakımdan proletarya, devrimci bilnci kendi başına üretebilen ilk sömürülen sınıftı. Ve bu bilinç, artık proletaryanın "kendi" sınıf bilinci olacaktı. Öyleyse devrimci sınıf olmak için proletaryanın, kendi dışından alınacak bilince, yani bir başka devrimci sınıfın bilincine gereksinmesi yoktu. Ama bir başka anlamda, kendi sınıfının bilimsel bilgisi ya da teorik bilinci anlamında, proletarya

da "dışardan" bilinçlenecekti. Şu da var ki proletarya, bu ikinci anlamda dışardan bilinçlenmeden önce de devrim yapabilirdi. Bunun şanlı tanıkları da vardı.

Oysa proletaryadan önceki sömürülen sınıflar, birinci anlamda yani kendileri dışındaki devrimci sınıfın bilincini benimsemek anlamında "dışardan" bilinçlenme olmadan devrime katılamazlardı. Proletaryadan önceki sömürülen sınıflarla devrim arasındaki ilişki, kendi devrimlerini yapmaları söz konusu olmadığına göre, devrime bir katılma ilişkisiydi. Gerçeklikte devrim yapmaları söz konusu değildi (ve her sınıf savaşımı devrimci sınıfı; savaşımı değildi). Kölelik çağına son veren devrimci sınıf, feodaller sınıfı; feodal çağa son veren devrimci sınıf, burjuvaziydi (genel kural olarak). Sosyalizme geçmek üzere kapitalist çağa son verecek devrimci sınıf ta proletaryadır.

Toplumsal varlık toplumsal bilinci gecikerek belirler ama teorik toplumsal bilinç, bir kez ışımaya başladıktan sonra, toplumsal varlığı öncelemeye başlar. Proletaryanın "dışardan" teorik bilinci olarak marksizm ("tarihsel materyalizm"), kapitalist toplumun komünist topluma dönüşme perspektiflerini de ortaya koyuyordu.

"Sınıf-parti" anlayışıyla pratik sınıf bilinci arasındaki organik bağlantıyı Engels, 1865'te şu terimlerle ortaya koyuyordu: "İşte bu sıralarda işçi sınıfı yavaş yavaş, kendi özel çıkarları ve kendine özgü bağımsız bir geleceği bulunan kendine özgü bir sınıf olduğunun bilincine varır, vb." **(Prusya askeri sorunu ve alman işçi partisi)** [28] . Toplumsal varlığın dolayımsız yansıma düzeyinde edinilen pratik sınıf bilincidir bu. Proleterlerin bir sınıf olarak ve bunun sonucu bir siyasal parti olarak örgütlenmelerine yol açan sınıf bilinci. Pratik sınıf bilinciyle teorik (ya da ideolojik) sınıf bilinci arasında bir nitelik farkı görülmediği, işçi sınıfının siyasal ve yazınsal temsilcilerinin "teorik" yoldan varacakları bilinç ile sınıfın olağan temsilcilerinin pratik yoldan varacakları bilinç, aynı sorun ve sonuçlar üzerinde örtüşecekleri için **(18 Brumaire)**, bir ve aynı şey sayıldığı dönemde, marsizmin gelişmesinin birinci aşamasında, doğal

28. Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine** içinde, **agy.**; s. 62-63.

olarak komünist bilinç de Emek-Sermaye alanından türetilecekti.

Henüz yeni bir toplum biçimi olarak düşünülmeyen komünizmin bir devinim ve işçi devinimiyle özdeş bir "gerçek devinim" olduğu anlayışı, sınıf bilinci sorunsalının devrimci strateji ve taktikler sorunsalına göre öncelik kazanmasına yol açan bu anlayış, komünist bilinci elbette yalnızca proletarya ile burjuvazi arasındaki Emek-Sermaye karşıtlığından kaynaklanan bir bilinç olarak, ekonomik-korporatif düzeydeki sınıf savaşımından, iktisadi sınıf savaşımından çıkaracaktı. Çünkü iktisadi sınıf savaşımıyla siyasal sınıf savaşımı (etik-politik düzeydeki sınıf savaşımı) arasında henüz bir nitelik farkı değil ancak bir derece farkı görüyordu. Çünkü her sınıf savaşımı siyasal bir savaşımda ve her siyasal savaşımın önündeki tek seçenek devrimci yani komünist bir siyasaydı. Böylece komünist bilinç, işçi sınıfının kendi günlük yaşamından kendiliğinden fışkırabilecek ve zorunlu olarak da fışkıracak bir toplumsal bilinç biçimi olarak tasarlanıyordu. Oysa proleter sınıf savaşımı, işçi devinimiyle komünist devinim arasındaki bu ilk örtüşme bir ayrışmaya dönüşecek denli geliştikten sonra, komünist (ama bu kez bilimsel komünist) bilincin yalnızca Emek-Sermaye karşıtlığından, yalnızca işçiyle kapitalist arasındaki iktisadi-siyasal savaşım alanından değil ama toplumun bütün sınıf ve katmanlarının devlet ve hükümetle vb. ilişkileri alanından kaynaklanabileceği ve ancak teorik üretken etkinlik aracıyla türetilebileceği anlaşılacaktı. Ve bu ikinci alan, proletaryanın pratik sınıf bilincinin kaynaklandığı, onun kendiliğinden bilinçlendiği alanın dışında kaldığı gibi, teorik sınıf bilinci de proletaryanın özgül üretken etkinlik alanının dışında türetiliyordu.

Teorik sınıf bilinci bir bilgi sorunuydu. Yığınların kendiliğindenliği ve sosyal-demokratların bilinçliliği üzerinde duran Lenin, şöyle yazıyordu; "Doksanların grevleri bilinçliliğin çok daha büyük parıltılarını açığa vuruyordu; belirli istemler ileri sürülmüştü, grevin zamanı iyi seçilmişti, başka yerlerdeki durumlar ve örnekler üzerinde tartışılmıştı vb. Başkaldırmalar ezilenlerin yalnızca direnmeleriydi, oysa sistemli grevler tohum halindeki sınıf savışımını temsil ediyordu, ama yalnızca tohum halindeki. Kendi başlarına alındıklarında bu grevler, salt sendika savaşımlarıydı, henüz sosyal-demokrat savaşımlar de-

ğillerdi. Bunlar işverenlerle işçiler arasında uyanmaya başlayan düşmanlıkları gösteriyordu; ama işçiler, kendi çıkarlarının modern siyasal ve toplumsal sistemin tümüyle uzlaşmaz bir biçimde çatıştığının bilincinde değillerdi ve olamazlardı da, yani onların bilinci henüz sosyal-demokrat bir bilinç değildi. Bu anlamda doksanların grevleri, "başkaldırmalar"la karşılaştırıldığındı çok büyük bir ilerlemeyi temsil etmelerine karşın, salt kendiliğinden bir hareket olarak kaldı.

İşçiler arasında sosyal-demokrat bilincin olamayacağını söyledik. Bu bilinç onlara dışardan getirilmeliydi. Bütün ülkelerin tarihi göstermektedir ki işçi sınıfı, salt kendi çabasıyla yalnızca sendika bilincini, yani sendikalar içerisinde birleşmenin, işverenlere karşı savaşım vermenin ve hükümeti gerekli iş yasalarını çıkarmaya zorlamanın vb. gerekli olduğu inancını geliştirebilir. [Ve burada Lenin, şu dipnotu düşüyordu: "Sendikacılık, kimilerinin sandığı gibi, "siyaset"i tümüyle dışlamaz. Sendikalar her zaman bazı siyasal (ama sosyal-demokrat olmayan) ajitasyon ve savaşımlar yürütmüşlerdir...."] Oysa sosyalizm teorisi, mülk sahibi sınıfların eğitim görmüş temsilcileri tarafından geliştirilen felsefi, tarihsel ve iktisadi teorilerden doğup gelişmiştir. Toplumsal konumlarıyla, modern bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels'in kendileri de burjuva aydın katmanındandırlar." [29]

Lenin'den bir alıntı daha. "Örgütlenin!" diyordu Lenin **Hareketimizin en ivedi görevleri'nde** (1990)[30], "yalnız yardım derneklerinde, grev sandıklarında ve işçi gruplarında örgütlenmekle kalmayın; siyasal parti olmak için de örgütlenin, otokratik hükümete ve tüm kapitalist topluma karşı kararlı bir savaşım için örgütlenin. Böyle bir örgütlenme olmaksızın proletarya, bilinçli sınıf savaşımı için yerinden doğrulmaya yetenekli değildir, böyle bir örgütlenme olmaksızın işçi hareketi, güçsüzlüğe mahkûmdur, vb... ".

Bu parçada da Lenin, "Örgüt-parti" anlayışıyla teorik sınıf bilinci arasındaki organik bağlantıyı açıkça ortaya koyuyordu. Teorik sınıf bilinci işçi devinimini, öyleyse pratik sınıf bilincini öngerektiriyordu; bu devinimin artık "Parti örgütleri" olarak değil Parti olarak, "Örgüt-parti" olarak örgütlenebilmesi, "bilinçli sınıf

---

29. V. İ. Lenin, **Ne yapmalı?**; Sol yayınları, Ankara 1990, S. 38-39.

30. Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine** içinde, agy., s. 153.

savaşımı"na yol açacak teorik bilinçle kaynaşması gerekiyordu. Pratik bilinçsiz sınıf savaşımı söz konusu edilemeyeceğine göre, burada "bilinçli sınıf savaşımı"nı Lenin, işçi deviniminin "Örgüt-parti" içinde kaynaşacağı teorik bilinçli sınıf savaşımı olarak düşünüyordu.

Kendiliğinden, pratik sınıf bilinciyle "dışardan", teorik sınıf bilinci arasında, Nicolai Hartmann'ın bilinç **(Bewusstsein)** ile tin **(Geist)** arasında kurduğu ilişkiye benzer bir ilişki kurulabilir. Bilinçle tini bir tutmaz Hartmann. Şöyle der: "Binlerce yıldan beri bilinç vardır ama tin, ancak insanın kendini içgüdülerden kurtardığı, kendini çevresinin karşısına koyduğu ve ona olan bağlantısını kavradığı anda ortaya çıkar" [31].

Kapitalizm koşullarından, Emek-Sermaye karşıtlığı alanından kendiliğinden kaynaklanan pratik sınıf bilincini aşan, öyleyse kendini bu toplumsal bilincin fışkırdığı toplumsal varlık alanının karşısına koyan (bir başka deyişle "derya içre mahi" olmaktan çıkan) ve bu alanla bağlantısını teorik olarak, bilimsel olarak kavrayan işçi [32], teorik sınıf bilincine erişmiş demektir.

Teorik sınıf bilincinin oluşması, proleter sınıf savaşımının gelişmesi sonucu yaratılan nesnel öncüllerin varlığını öngerektiriyordu; teorik sınıf bilinci, ancak pratik sınıf bilinci tarihsel olarak oluşup belli bir ölçüde geliştikten sonradır ki teorik üretken etkinlik düzeyinde üretilebiliyordu. Bu etkinlik düzeyinin bağımsız bir ürünü değildi. Teorik sınıf bilinci, iktisadi sınıf savaşımı alanından (ekonomik-korporatif düzey) daha geniş bir toplumsal varlık alanı (etik-politik düzey) ve bu iki alanı da dolayımlı yansıma düzeyinde yansıtacak özgül teorik üretken etkinliği öngerektirdiği içindir ki işçi sınıfına kendi özgül varlık alanı ve kendi özgül üretken etkinlik biçimi dışından geliyordu. Ancak teorik sınıf bilincinin oluşması, proletaryanın siyasal savaşımının örneğin Paris Komünü'yle simgelenebilecek belli bir

---

31. Prof. Bedia Akarsu, **Çağdaş felsefe,** MEB yayınları, İstanbul 1979, s. 104.

32. Bir sonraki nota bakınız.

gelişme derecesini öngerektirdiği gibi, teorik sınıf bilincinin "dışardan" benimsenmesi de proletaryanın teoriyi özümseyebilecek denli kavrayışlı bir düzeye yükselmesini öngerektiriyordu. "İşçilerin teorik anlayışı olmasaydı, diyordu Engels, onlar bu bilimsel sosyalizmi hiçbir zaman özümsemiş oldukları derecede özümseyemezlerdi" [33].

"ÖRGÜT-PARTİ"YE GEÇİŞ"

F.A. Sorge'ye 12-[17] eylül 1874 günlü mektubunda Engels, **eski** Enternasyonal'in "tüm Avrupa'da egemen olan baskının, daha yeni yeni uyanan işçi devinimine birlik ve her türlü iç polemikten çekinme buyurduğu İkinci imparatorluk dönemine ait" olduğunu, bu dönemin "protetaryanın ortak kozmopolit çıkarlarını birinci plana" çıkardığını belirtiyor ve şöyle sürdürüyordu:

"1864'te devinimin teorik niteliği, gerçeklikte tüm Avrupa'da, yani yığınlar içinde demek istiyorum, henüz çok belirsizdi. Alman komünizmi henüz işçi partisi biçimi altında mevcut değildi, proudhonculuk kendi özel saplantılarına gösteri yaptıramayacak denli güçsüzdü. Bakunin'in yeni aşlığı henüz kendi kafasında varolmamıştı; hatta ingiliz **trade-union** başkanları bile devinime Tüzük gerekçelerinde ortaya konmuş program temeli üzerinde katılabileceklerini sanıyorlardı"[34].

Sonra bütün bunlar değişti. Paris Komünü, başka şeyler arasında, bu değişimi de simgeliyordu. Aynı mektupta Engels, ardından şöyle diyordu:

"Bundan sonraki Enternasyonal'in-Marx'ın yazılarının etkilerini birkaç yıl göstermelerinden sonra-doğrudan doğruya komünist olacağına ve bizim ilkelerimizi ilan edeceğine inanıyorum"[35].

Konumuz açısından Engels'in buradaki düşüncesi şöyle açıklanabilir: Birinci Enternasyonal, parti olmamakla birlikte, "Sınıf-parti" anlayışına dayanarak kurulmuş, işçi deviniminin

---

33. Friednich Engels, **Köylüler savaşı** (na 1874'te yazılan önsöz), Sol yayınları, Ankara 1990, ikinci baskı, s. 25.

34. Marx-Engels, **Seçme yapıtlar** 2, Sol yayınları, Ankara 1977, birinci baskı, s. 518.

35. Marx-Engels; **Seçme yapıtlar** 2, agy., s. 519.

gelişmesiyle ve bu gelişmeye bağlı olarak "devinimin teorik niteliği"nin, yani marksist teorik bilincin gelişmesiyle birlikte, "Sınıf-parti" anlayışı gibi **eski** Enternasyonal de aşılmıştır. Engels'e göre, "bundan sonraki Enternasyonal... komünist olacak" yani "Örgüt-parti" anlayışı üzerine kurulacaktır. Şimdi bu açıklamanın doğruluk derecesini araştıralım.

Her sınıf savaşımı siyasal bir savaşım olduğu ölçüde, bu savaşımın dışavurumu olan işçi devinimi de siyasal bir devinimdir. F. Bolte'a yazdığı 23 Kasım 1871 günlü mektupta [36] Marx, siyasal işçi deviniminin devrimci ve reformcu düzeylerini birbirinden ayırıyordu.

Ama henüz bu düzeyler, bir ve aynı işçi deviniminin iki ayrı uğrağını oluşturuyorlardı.

Siyasal işçi deviniminin son ereği, siyasal erkliğin ele geçirilmesiydi. Bunun için işçi sınıfını örgütlenmesinin, belli bir gelişme aşamasına ulaşması gerekiyordu. İktisadi savaşımdan doğrudan doğruya çıkıp gelen bir örgütlenme zorunluluğu vardı. Siyasal işçi devinimi, işte bu "Parti örgütleri"ne dayanacaktı. Partinin bağımsızlığı, bu mektupta da sınıfsal bir bağımsızlık olarak düşünülüyordu. Sanki "Örgüt-parti" nin "tarih -öncesi" betimleniyordu. "Örgüt-parti", bağımsız örgüt olarak, sanki bu gelişmeden çıkacaktı.

Ama öte yandan işçi sınıfının sınıf olarak, egemen sınıflara karşı çıktığı ve dıştan bir baskı ile onları zorlamaya çalıştığı her devinim de siyasal bir devinimdi. Bu da siyasal işçi devinimin reformcu düzeyiydi. Bu düzeydeki siyasal devinimi, işçilerin her yerde birbirinden ayrı iktisadi devinimi doğuruyordu[37].

İşçi sınıfının bu siyasal devinimi, bu mektubun da tanıklık edebileceği gibi, her iki düzeyde de kendiliğinden bir nitelik taşıyabilir, işçi sınıfı pratik sınıf bilinciyle siyasal erkliği ele geçirmeye de yönelebilirdi. Ama Komün deneyiminden sonra Marx, Enternasyonal'in eylül 1871 Londra konferansında, öy-

---

36. Marx-Engels, **Seçme yapıtlar** 2, agy., s. 504-507.

37. "Kendi için sınıf" olarak değil ama "kendinde sınıf" olarak, sınıf içinde bireysel ya da grupsal rekabetleri dıştalamayan devinimler olarak da düşünebiliriz bu "iktisadi devinim"i; proletaryanın burjuvaziye karşı, doğuşundan başlayan savaşımını dışavuran devinim olarak. Öyleyse "salt iktisadi" denebilecek bu devinimi, işçi sınıfının "kendinde sınıf". olarak "her yerde birbirinden ayrı iktisadi devinimi" olarak da tanımlayabiliriz.

leyse bu mektubun yazılmasından iki ay kadar da önce, şöyle diyecekti: "Fransa'da işçi devinimi başarısızlığa uğradı, çünkü hazırlanmamıştı".

Öyleyse işçi sınıfının her siyasal devinimi, hatta amacı siyasal erkliğin fethi de olsa, artık "komünist devinim" değildi. Bundan böyle komünist devinim, teorik sosyalizmle işçi deviniminin kaynaşmasını simgeleyen "Örgüt-parti"nin öncü ve yöneticiliğini öngerektirecekti. Devrimci starteji ve taktiklerin öncelik kazanması da buna dayanacaktı.

İşçi deviniminin aynı zamanda siyasal bir devinim niteliğini de taşıması, kuşkusuz "siyasal" denebilecek bir bilinci de öngerektirmekle birlikte, bu bilincin teorik bir bilinç olmasını hiç de öngerektirmeyecekti. Her sınıf savaşımının siyasal bir savaşım olduğunu söyledikten sonra, proletaryanın "sendikal" bilince olduğu denli "siyasal" bilince de kendiliğinden ulaşamayacağını söylemek bir saçmalık olurdu. Ama bu "siyasal" bilinç pratik bir siyasal bilinç olabilirdi ancak. İşçi devinimine teorik sınıf bilinci, birçok kez yinelendiği gibi, bu devinimin dışından gelecekti. Bu teorik sınıf bilincinin adı "bilimsel sosyalizm"di. İşçi deviniminin marksizmle bu bilinç aracılığıyla kaynaştığı yerde, komünist parti oluşacaktı. Ama bu kez bilimsel bir anlamda, bu terimin Paris Komünü'nden sonra kazanacağı anlamda komünist parti. Bu anlamda komünist parti, komünistlerden oluşan bir teorik bilinç topluluğuyla örtüşen bir örgüttü. Ancak bu örtüşme, pratik betimleme düzeyinde değil, teorik soyutlama düzeyinde söz konusuydu. Öyleyse teorik soyutlama düzeyinde komünist, **Alman ideolójisi**'nde olduğu gibi, gene "belli bir devrimci partinin üyesi" olarak tanımlanabilirdi. Ama bu kez, kendisi değişmemekle birlikte, tanımın içeriği değişiyordu. Pratik betimleme düzeyindeyse her Parti üyesi Örgüt üyesiydi ama her komünist, teorik bilinç topluluğu üyesi olarak, bu toplulukla her zaman örtüşmeyen Parti ("Örgüt-parti") üyesi olmayabilirdi. Oysa "Sınıf-parti" anlayışında tersine, her komünist, pratik bilinç topluluğu ya da "kendi için sınıf" üyesi olarak, pratik betimleme düzeyinde de teorik soyutlama düzeyinde de Parti üyesiydi. Ancak her Parti üyesi, herhangi bir "Parti örgütü" üyesi olmayabilirdi. Çünkü Parti, Örgüt değildi, Sınıftı.

Paris Komünü'ne değin hatta bazen daha sonra da (F. Bolte'a 23 Kasım 1871'de yazılan mektup yalnız Paris Ko-

münü'nden değil Enternasyonal'in eylül 1871 Londra konferansından da sonrasının tarihini taşıyordu) Marx ve Engels, pratik siyasal bilincin de ancak devrimci (komünist) bir siyasaya yol açabileceğini düşünüyorlardı. Bundan ötürü işçi deviniminin reformist ve devrimci uğrakları, tekdoğrusal bir devinimin ardışık uğrakları olarak görülüyordu. Ayrıca bunun başka türlü olabileceğini düşünmek için o dönemde çok belirgin bir somut neden de yoktu. Proletaryanın kendiliğinden siyasal bilinçlenmesinin devrimci olmayan bir siyasaya da yol açabileceğini düşünmek, ingiliz trade-unionisminin açıkça burjuva-liberal işçi siyasasına ve geri dönülmez bir biçimde yöneldiğini görmeden önce son derece düşlemsel bir kurgu olabilirdi. Marx ve Engels kurgu adamları değil, kuram adamlarıydılar. Pratikten kopamazlardı.

Burjuva-liberal işçi siyasası, proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesine yönelik olmayan siyasal savaşım siyasasıydı. Yeni bir toplumun kurulmasına yönelik ve onu güvence atına alacak bir siyasal erkliği amaçlamayan liberal işçi siyasası, reformist işçi devinimine upuygun bir siyasaydı.

Enternasyonal ve Paris Komünü deneyimlerinden önce Marx ve Engels, işçi devinimin önünde, o zaman komünizmle özdeşleştirdikleri devrimci bir siyasadan başka bir seçenek göremiyorlardı. Ama ingiliz sendikalizminin liberal işçi siyasasına sapması, işçi devinimiyle komünist devinim ve dolayısıyla sendika ve Parti arasında o zamana değin yapmadıkları bir ayrımı yapmalarına yol açtı. Sendika artık bir "Parti örgütü" olmaktan çıkıyor, Parti sendika karşısında ayrı ve bağımsız bir örgüt niteliğini kazanıyordu. Paris Komünü de Marx ve Engels'in, bilimsel komünist nitelikte bir devrimci siyasa ile "komünist" de olsa bilimsel komünist nitelikte olmayan bir devrimci siyasa arasında o zamana değin yapmadıkları bir ayrımı yapmalarına yol açıyordu.

1887'de Engels, şöyle yazıyordu: "Bizim bütün etkinliğimiz, kendi öz konumumuzu ve hatta ayrı örgütümüzü bırakmak ya da saklamaksızın, genel işçi sınıfı devinimiyle, bu devinimin bütün aşamalarında yan yana yürümenin olanaklı olduğunu

göstermiştir"[38]. Gerçi komünist devinim işçi deviminden farklıydı ama ondan koparsa somut ve etkili bir devinim durumuna gelmek olanağını yitirecek, soyut ve kuruntusal bir etkinlik durumuna dönüşecekti. Bir başka deyişle işçi devinimi, gelişmesi boyunca ilkin ayrışmadığı komünist devinimle örtüşen bir devinim olmaktan, onunla bir ve özdeş bir devinim olmaktan çıkacaktı; çünkü her iki devinim de gelişmeleri boyunca başlangıçta sahip olmadıkları yeni nitelikler kazanacaklardı. Ama bu değişim komünist devinimin işçi deviminden büsbütün ayrı, ondan bağımsız, ondan kopuk bir devinim durumuna dönüşmesi anlamına da gelmeyecekti.

Örneğin 1884'te İngiltere'de Demokratik federasyona katılan sosyalistler, bu örgütü Sosyal-demokrat federasyon durumuna dönüştürme başarısını gösteriyor ve marksizmin kendi inaç bildirileri olduğunu açıklıyorlardı. "Sosyal-demokrat federasyon, diyordu Engels, "bizim teorimiz"i açıkça benimsedi, bizim programımız ingiliz Sosyal-demokrat federasyonun programıyla tamamen örtüşüyor". Ama Federasyonun marksist programının Engels, ancak Federasyon işçi deviniminin başına geçme ve bu devinimi "sosyalizme yöneltme" başarısını gösterirse bir önem taşıyacağını belirtmekten de geri kalmıyordu.

Öyleyse işçi devinimiyle komünist devinimin birbirinden ayrılması, komünist devinimin varlığını işçi devinimi dışında, ondan kopuk olarak sürdüreceği anlamına gelmiyordu. Tersine, ancak işçi devinimini kendine çekmek, onu "sosyalizme yöneltmek" koşuluyla gerçek, yani somut ve etkili bir devinim olabileceği anlamına geliyordu.

1907'de bir mektuplar derlemesine yazdığı önsözde Lenin, "Marx ve Engels'in ingiliz ve amerikan sosyalizminde en çok eleştirdikleri şey, diyordu, işçi deviniminden soyutlanmasıydı" [39]. Sosyal-demokrakrasiyi Lenin, "işçi hareketi ile sosyalizmin birliği" olarak tanımlıyordu. "Sosyal-demokrasiden kopmuş bir işçi hareketi yüzeyselleşir ve kaçınılmaz olarak burjuvalığa

38. B. Tartakovski, "Proleter parti öğretisini Marx ve Engels Paris Komünü deneyimine dayanarak geliştiriyor", **La Commune de Paris et le marxisme içinde,** agy., s. 199.

39. V. Lènine, **Oeuvres;** Éditions sociales ve éditions du progrès; Paris-Moskova, c. 12; s. 363.

düşer, diyordu. ... Bütün ülkelerde işçi hareketi ile sosyalizmin birbirinden ayrı biçimde varolduğu ve ayrı yollarda yürüdüğü bir dönem olmuştur- ve bütün ülkelerde bu ayrılık, sosyalizmin ve işçi hareketinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur; bütün ülkelerde ancak sosyalizmin işçi hareketi ile birleşmesi, her ikisi için de sağlam bir taban yaratmıştır" [40].

Her geçiş döneminde eski, bir süre yeninin içinde de varlığını sürdürür; hiç değilse yeni, daha bir süre eskinin dilini kullanır. "Sınıf-parti" anlayışından "Örgüt-parti" anlayışına geçişte de bu böyle oluyordu. Ayrıca "Örgüt-parti" anlayışı, "Sınıf-parti" anlayışını dışlayarak değil, koruyup sürdürerek aşıyordu.

21 Mart 1881'de Marx ve Engels, Paris Komünü'nün onuncu yıldönümünü kutlamak için Londra'da düzenlenen Slav mitingi başkanlığına şöyle yazıyorlardı:

"Uluslararası emekçiler derneğini biçimsel dış örgütünden vazgeçmek zorunda bırakan kıta hükümetleri... on yıl sonra bu aynı uluslararası işçi hareketinin her zamandan daha güçlü, sadece Avrupa işçi sınıfını değil ayrıca Amerika işçi sınıfını da kazanacağını ve ortak çıkarları için ve ortak bir düşmana karşı ortak savaşımın onları kendiliğinden daha geniş ve her türlü dış örgütlenme biçimlerini durmadan daha çok aşan yeni bir Enternasyonal içinde birleştireceğini akıllarından bile geçirmiyorlardı"[41].

Avrupa ve Amerika işçi sınıfını işçi deviniminin, biçimsel dış örgütü olmayan yeni bir Enternasyonal içinde birleştirmesi düşüncesini Engels, örneğin 1885'te **Komünistler birliğinin tarihi üzerine birkaç söz**'ün son paragrafında[42] ve 1886'da Komün'ün 15. yıldönümü için yazdığı mektupta da dile getiriyordu. İşte bu mektuptan bir parça:

"Onlar Enternasyonali öldürdüklerini sanıyorlar. Ve bugün proleterlerin uluslararası birliği, çeşitli ülkelerin devrimci işçileri

---

40. V.İ. Lenin. "Hareketimizin en ivedi görevleri", Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine içinde**, agy., s. 151.

41. Karl Marx, **Fransa'da iç savaş**, agy., s. 136-137.

42. Marx-Engels, **Seçme yapıtlar** 3, Sol yayınları, Ankara 1977, birinci baskı, s. 228-229.

arasındaki kardeşlik, Komün öncesinde olduğundan bin kez daha güçlü, bin kez daha yaygın. Enternasyonal'in artık gerçek anlamda bir örgüte gereksinimi yok; Avrupa ve Amerika emekçilerinin, kendiliğinden ve ateşli elbirliğiyle yaşayıp büyüyor o" 43.

Ancak burada "Enternasyonal'in artık gerçek anlamda bir örgüte gereksinimi yok" olumlamasının "Örgüt-parti" anlayışının bir yadsınması olarak da anlaşılmaması gerekiyor. İlkin Engels'in söz konusu ettiği Enternasyonal, **eski** Enternasyonal'di ve örgüt olarak Parti değildi; olsa olsa uluslararası bir "Parti örgütü"ydü. Sonra 1889'da İkinci Enternasyonal, "gerçek anlamda bir örgüt" olarak, Engels'in de katılmasıyla kurulacaktı. Söz konusu olumlama, uluslararası devinimin ne denli güç kazandığını, gerçek anlamda bir örgütün yokluğuna karşın etkisini ne denli duyurduğunu belirtmeye yönelik bir olumlamaydı. Ayrıca, devinimin bu gücü olmadıkça, örgütün de pek bir önem taşımayacağı açıktı. Kaldı ki "Örgüt-parti" anlayışı da işçi deviniminin belli bir tarihsel gelişme aşamasında doğacaktı. Başka türlü de olamazdı. "Sınıf-parti" anlayışı, marksist parti anlayışının sınıfsal içeriğini belirginleştiren zorunlu uğrakların ilkiydi. Ve ikincisini oluşturan "Örgüt-parti" anlayışıyla organik bir birlik, düşünsel bir bütünsellik kuruyor ve onda içeriliyordu. "Sınıf-parti" anlayışının içeriğini oluşturan işçi devinimi, "Örgüt-parti" anlayışının dayandığı sınıfsal temeli simgeliyordu.

Söz bir kez daha Enternasyonal'den açılmışken, "Sınıf-parti" anlayışından "Örgüt-parti" anlayışına geçiş sürecinin, Enternasyonal'deki yansıması üzerinde de duralım. Enternasyonal'in 1872 Lahey kongresinde (2-7 eylül 1872) alınan bir kararla, eylül 1871 Londra konferasının (17-23 eylül 1871) IX nolu kararının içeriğini özetleyen bir madde, Enternasyonal tüzüğünün 7. maddesine madde 7 a olarak eklenecekti. Şöyle:

"Madde 7 a. Proletarya, mülk sahibi sınıfların kolektif gücüne karşı mücadelesinde, ancak mülk sahibi sınıflar tarafından kurulan eski partiler karşısında ayrı bir siyasal parti haline gelirse bir sınıf olarak davranabilir.

---

43. Karl Marx, **Fransa'da iç savaş**, agy. s. 138-139.

Proletaryanın siyasal bir parti haline gelmesi, toplumsal devrimin ve onun sonal ereğinin, sınıfların kaldırılması ereğinin zaferini güvence altına almak için vazgeçilmez bir koşuldur.

İşçi sınıfının, iktisadi savaşımla zaten sağlanmış olan güçbirliği, bu sınıfın elinde kendisini sömürenlerin siyasal erkliğine karşı savaşımda bir kaldıraç olmalıdır.

Toprak ve sermaye sahipleri, iktisadi tekellerini savunmak ve sürdürmek ve emeği köleleştirmek için her zaman siyasal ayrıcalıklarından yararlandıklarına göre, proletaryanın büyük görevi siyasal erkliği ele geçirmek olmalıdır" [44].

Proletaryanın sınıf olarak davranabilmesi madde 7a'da onun eski partiler karşısında ayrı bir siyasal parti durumuna gelmesine bağlanıyordu. Bu formül, "Sınıf-parti" anlayışına da uygun düşüyordu. Bu anlayışı dışavuran **Manifesto**'da önerilen "model" ve temel program ilkelerine uygun bir formüldü. Ancak işçi deviniminin ve marksist düşüncenin gelişmesiyle, **Manifesto**'da ortaya konan temel program ilkelerinin (yineleyelim: 1) Bağımsız parti; 2) Siyasal erkliğin fethi; 3) Enternasyonalizm) somut içeriği de değişiyordu. Ve bu yeni içerikle madde 7 a'da ileri sürülen formül, gerçeklikte "Örgüt-parti" anlayışından esinleniyordu.

Nasıl oluyordu bu? Örneğin "Bağımsız parti" ilkesinin somut içeriği nasıl değişiyordu? Komün'den önce bu bağımsızlık, özellikle burjuvazi ve küçük burjuvazi karşısında **sınıfsal** bir bağımsızlıktı; "Sınıf-parti" ya da "Parti-sınıf"ın bağımsızlığıydı. Komün'den sonra Partinin bağımsızlığı, artık yalnız öteki sınıflar karşısında değil ama "öteki işçi partileri" dahil, işçi sınıfının öteki örgütleri karşısında da **örgütsel** bir bağımsızlık durumuna, "Örgüt-parti"nin örgüt olarak da siyasal bağımsızlığı durumuna dönüştü. İşçi devinimiyle komünist devinim bir ve aynı şey olmaktan çıktı. İşçi sınıfının çeşitli örgütleri, bu arada sendikal örgütler de, artık çeşitli düzeylerde "Parti örgütleri" olmaktan çıkacak, örgütsel bakımdan Parti, işçi sınıfının yalnız reformcu değil ama devrimci siyasal deviniminin de öteki işçi sınıfı örgütlerinden, bu arada işçi sınıfının iktisadi savaşımını

44. Marx-Engels, **Seçme yapıtlar** 2, agy. s. 347-348 (bu alıntıda çevirinin dili biraz değiştirildi).

iktisadi sınıf savaşımı olarak devrimci siyasa doğrultusunda yöneten devrimci sendikal örgütlerden de bağımsız bir örgüt durumuna gelecekti. Bir başka deyişle, genel komünist devinim içinde yer alan sendikal ve öteki nitelikteki işçi sınıfı örgütleri de artık proleter "Parti örgütleri" olmaktan çıkacaktı. Böylece Parti, "Örgüt-parti" olarak, artık yalnızca sınıf tarafından değil ama özellikle komünist devinim tarafından kuşatılıyordu. Parti, komünist devinimle de bir ve aynı şey olmaktan çıktı. Partinin bağımsızlığı ilkesinin Paris Komünü'nden sonra kazandığı yeni içerik buydu. Artık Partinin proleter devrimdeki özgül işlevi ayrı bir sorun olarak ortaya çıkıyor, devrimci strateji ve taktikler belirgin bir öncelik kazanıyordu. Tartakovski'nin de belirttiği gibi, "siyasal partinin devrimin öncü ve örgütçüsü olduğu düşüncesi Londra konferansının IX n°lu kararında açıkça ortaya konuyor ve bir yıl sonra bu karar, Lahey kongresinde madde 7 a olarak Enternasyonal tüzüğünü ekleniyordu"[45].

Komün'den az sonra başlayan bir süreç olarak örgütsel düzeyde de bağımsız ulusal proleter partilerin kurulması, gene Tartakovski'nin belirttiği gibi, daha önce söz konusu olmayan yeni bir soruna yol açıyor ve Marx ile Engels'i bu partilerin öteki proletarya örgütleri arasındaki yerini belirlemeye yöneltiyordu. Tüm işçi deviniminin, bu arada işçi sınıfının yığın örgütlerinin, en başta da işçi sendikalarının gelişmesine uygun koşullar yaratan Komün, buna karşılık güçlerin kutuplaşmasını, işçi deviniminin ayrışmasını, bir başka deyişle işçi devinimiyle komünist devinim arasındaki ilk örtüşmenin son bulmasını hızlandırırak, trade-unioncu önderlerin Enternasyonal'den ayrılmalarına da yol açıyordu. Marx ve Engels Komün'den önce partilerin, örneğin İngiltere'nin özgül koşulları içinde, kendiliğinden bir süreç sonucu aşağıdan yukarıya kurulabileceklerine, sendikalardan doğabileceklerine inanıyorlardı. Sendika, sınıfın partileşme sürecinin son derece önemli bir uğrağı olarak görülüyordu. Komün'den ve trade-unioncu önderlerin Enternasyonal'den ayrılmasından sonra bu yol, Marx ve Engels'e artık çıkar yol olarak görünmemeye başladı. Komün'den sonra Marx ve Engels, artık sendikaların siyasal örgütler durumuna dönüşmesini değil ama yapıları, bi-

45. B. Tartakovski, agm., **La Commune de Paris et le marxisme** içinde, **ağy.**, s. 178.

leşimleri ve erekleri bakımından proletaryanın bir başka tipteki örgütleri olacak partilerin kurulmasının söz konusu olduğunu belirtiyorlardı.

Lahey kongresinden sonra Engels, Tüzüğe eklenen madde 7 a konusunda şöyle yazıyordu:

"Karar, siyasayla uğraşmayı sendikalara ve siyasal bakımdan yansız öteki örgütlere bir görev durumuna getirmiyor. Yalnızca her ülkede bütün burjuva partilere karşı çıkacak bağımsız bir işçi sınıf partisi kurulmasını istiyor"[46].

Buradaki bağımsızlığın artık yalnızca burjuva partilerden değil ama "öteki işçi partileri" dahil tüm öteki işçi sınıfı örgütlerinden de örgütsel düzeyde bir bağımsızlık olduğu açık.

"Londra konferansı ve Lahey kongresi, Enternasyonal tarihinde ilk kez olarak, her ülkede işçi sınıfının öteki siyasal partilerden bağımsız partilerini kurmak zorunluluğu üzerinde durdu"[47].

Bu bağımsızlık, yineliyorum, komünistlerin artık öteki işçi sınıfı partileri karşısında da ayrı bir parti oluşturmaları anlamına geliyordu. Öyleyse **Manifesto**'da sözü edilen bağımsızlıktan, proletaryanın burjuvazi vb. karşısındaki bağımsızlığından, kuşkusuz onu da içermekle birlikte, farklı bir bağımsızlıktı. Öyleki 1875'te Marx ve Engels, eisenachçılarla lassallecıların Gotha kongresinde sonuçlanan birleşme girişimlerini pek de hoşnutlukla izlemiyorlardı.

"ÖRGÜT-PARTİ" VE LENİN

Vera Zesuliç tasfiyeciliğin işini nasıl bitiriyor? (1913) başlıklı yazısının 3. bölümünde Lenin, "örgüt yalnız parti için zorunlu değildir, bunu her liberal burjuva kabul edecektir" diyor ve şöyle sürdürüyordu: "Parti, bir bütün halinde birbirine bağlı örgütlerin toplamıdır. Parti, işçi sınıfının örgütüdür, çeşitli yerel ve özel, merkezi ve genel örgütlerin tüm bir ağına yayılmıştır"[48].

---

46. B. Tartakovski, aynı yerde, s. 201. (Bir önceki dipnotla belirtilen alıntıdan sonraki tüm parça, Tartakovski'nin bu makalesinden yararlanarak yazıldı.)
47. V. Kunina, agm. **La Commune da Paris et le marxisme** içinde, agy., s. 241.
48. Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine** içinde, **agy.**, s. 264.

Açıkça "Örgüt-parti" anlayışının diliyle konuştuğu bu yazıda Lenin, Vera Zesuliç'in "geniş katman" teorisini, Zasuliç'in diliyle şöyle özetliyordu:

"Bizde, çok haklı olarak Batının herhangi bir sosyalist partisinde yerini alabilecek geniş bir işçi tabakası vardır. Bir parti kurmak için yoksun olduğu tek şey ona resmen girmek olanağı olan, hızla büyüyen bu tabakada bütün güçler bulunmaktadır ve onu parti olarak adlandırabileceğimiz gibi, parti olarak da düşüneceğiz ve ondan böyle sözedeceğiz".

"Sınıf-parti" anlayışının dışavurulduğu bu teoriyi Lenin, hemen ardından şu terimlerle eleştiriyordu:

"Öyleyse, partinin dağıtılması üzerine kavga ederken, tasfiyecilerin **parti** denince **başka bir şey** anladığını bilmek gerekir. Peki, parti denince onlar ne anlıyorlar?

Saptanan nokta şu: "Bir parti (!!) kurmak için yoksun olduğu tek şey (!) ona resmen girmek olanağı olan geniş bir işçi tabakası".

Görülmemiş bir şey bu. Parti, "ona resmen girmek olanağından yoksun" kişilerdir. Parti, partinin dışında bulunan kişilerdir"[49].

Sonra aynı yazının 4. bölümünde şöyle sürdürüyordu Lenin:

"Almanya'da şimdi 1 milyon kadar parti üyesi vardır. Sosyal-demokratlar için orada 4,25 milyon kadar oy veriliyor, buna karşılık 15 milyon kadar proleter vardır. ... Bir milyon -parti budur. Bir milyon, parti örgütlerinin üyesidir. 4.25 milyon-bu da "geniş tabaka"dır. ... Bu "geniş tabaka - bunların hemen hepsi sosyal-demakrattır ve onlar olmasa parti güçsüzdür. Bu geniş tabaka, her eylemde 2-3 kat büyür, çünkü o zaman sosyal-demokrat olmayan bir yığın, partinin peşinden gider. ...

Çıkarılan sonuçlar, bütün ülkelerde, her zaman ve her yerde, "parti" dışında bir "geniş tabaka"nın **partiye yakın kişiler** olarak ve sınıfın büyük bir yığınının bulunduğu, bu yığından partinin çıktığı, oluştuğu ve güçlerini elde ettiği yolundadır. Bu basit ve açık şeyi anlamayan tasfiyeciler, 1895-1901 yıllarının, "parti" ile "sınıf" arasındaki ayrımı doğrudan doğruya anlamayan "ekonomistler"inin yanlışını yineliyorlar.

49. Aynı yerde, s. 267.

Parti-sınıfın bilinçli, en ileri tabakası, onun öncüsü budur. Bu öncünün gücü, onların sayısını on kat, yüz kat ve daha fazlasıyla aşar.

Bu olur mu? Yüzlerin gücü, binlerin gücünü aşabilir mi?

Aşabilir ve **eğer yüzler örgütlü ise,** binlerin gücünü aşabilir. ... Öncünün bilinçliliği, başka noktalar yanında, onun örgütlenmeyi bilmesinde en çok kendini gösterir. Öncü örgütlenerek, **tek bir irade** elde eder ve ilerici binlerin, yüzbinlerin, milyonun bu bütün halindeki iradesi sınıfın iradesi haline gelir. Parti ile sınıf arasındaki orta, "geniş tabaka"dır (partiden daha geniştir ama sınıftan daha dardır), sosyal-demokratlar için oy verenlerin tabakası, yardım edenlerin tabakası, yakınlık duyanların vb. tabakasıdır.

Çeşitli ülkelerde partinin sınıfla olan **ilişkisi,** tarihsel ve başka koşullara göre değişik olur. Almanya'da örneğin yaklaşık olarak sınıfın 1/15'i partide örgütlüdür; Fransa'da aşağı yukarı 1/140'ı. Almanya'da bir parti üyesine, "geniş tabaka"nın 4-5 sosyal-demokratı düşer; Fransa'da bu 14'tür. Fransa'da da gerçekte hiçbir zaman yüz bin üyeli bir parti - "legal" örgüt ve siyasal özgürlük durumunda- olmamıştı.

Her aklıbaşında insan, Almanya'da partide sınıfın 1/15'inin örgütlenmesini olanaklı kılan ama Fransa'da bunu güçleştiren ve Rusya'da daha da çok güçleştiren tarihsel, nesnel nedenler bulunduğunu kavrar.

Bizim parti küçük bir çevredir ama bir parti değildir demeyi aklına getirecek bir Fransız için en derdiniz? Partiyi bir örgüte girmek için zorlama olanağı yoktur. Parti- bu, tüm **güçleri** içine alan vb. geniş bir tabakadır. Belki de bu Fransızın bir akıl hastanesinde bulunmadığına şaştığınızı söyleyeceksiniz" [50].

Partinin binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca militandan oluşabileceğini söylerken Lenin, "Örgüt-parti"yi bir kadro partisi, bir "profesyonel devrimciler örgütü" olarak değil ama bir yığın partisi düşündüğünü de gösteriyordu. Lenin'e göre Parti, profesyonel devrimciler örgütüne indirgenemezdi.

Profesyonel "devrimciler örgütü"nü Lenin, **Ne yapmalı?'** da şöyle tanımlıyordu:

---

50. Aynı yerde, s. 269.

"Sosyal-demokrasinin siyasal savaşımı işçilerin işverenlere ve hükümete karşı iktisadi savaşımından çok daha geniş ve karmaşık bir savaşımdır. Aynı biçimde (ve bundan ötürü), devrimci sosyal-demokrat partinin örgütlenmesi, kaçınılmaz olarak işçilerin iktisadi savaşım için örgütlenmesinden **ayrı türde** bir örgütlenme olmak zorundadır. İşçilerin örgütü ilkin sendikal bir örgüt olmalıdır; ikincisi, olabildiğince geniş olmalıdır; üçüncüsü, koşullar elverdiğince gizlilikten uzak, açık olmalıdır (söylemenin gereği yok ki burada olsun, daha ileride olsun, söz konusu olan yalnızca otokratik Rusya'dır), buna karşılık devrimciler örgütü, her şeyden önce ve esas olarak devrimci eylemi meslek edinmiş kişilerden oluşmalıdır (işte bunun için **devrimciler** örgütünden sözederken, devrimci sosyal-demokratları kastetmekteyim). Böyle bir örgütün üyelerinin bu ortak özelliği karşısında, **işçilerle aydınlar arasındaki** ve hele ayrı ayrı meslekler arasındaki **her türlü ayrım kesin olarak silinmelidir**. Besbelli ki bu örgüt, pek geniş tutulmamalı ve olabildiğince gizli olmalıdır"[51] .

Lenin'in bu ünlü parçası çoğu kez yanlış anlaşılmış, işçilerin örgütü derken sendikaları, devrimciler örgütü derken Partiyi düşündüğü ve böylece Partiyi dar ve gizli bir profesyonel devrimciler örgütü olarak tasarladığı sanılmıştır. Belki bu yanlış anlamada metindeki formülasyonun yeterince açık ve seçik olmayışı da etkili olmuştur.

Oysa Lenin burada, iki farklı türdeki "Parti örgütleri"nden söz ediyordu. "Devrimciler örgütü" derken Lenin, burada Partiyi değil ama bir ya da birçok "Parti örgütü"nü düşünüyordu. Bu örgütün işçilerin iktisadi savaşım örgütünden "ayrı türde" olacağını söylemesi, siyasal savaşım örgütü olarak tüm Partiden söz ettiği biçiminde anlaşılmamalıdır. Lenin tarafından RSDİP, bir "Örgüt-parti" olarak düşünülmekle birlikte, "otokratik Rusya"nın o dönemdeki özgül koşulları sonucu, farklı türdeki "Parti örgütleri"nden oluşan bir "örgütler toplamı"ydı. Lenin daha ekim 1900'de, "içinde çalışmamızın değişik türleri arasındaki sıkı bir işbölümüne girişilebilecek kadar büyük bir örgütün hazırlanması gereklidir" diye yazıyordu **(Hareketimizin en ivedi görevleri)** [52]. "Geniş anlamda örgüt"tü Parti; yalnızca

51. V.İ. Lenin, **Ne yapmalı?**, agy., s. 122.

52. Marx-Engels-Lenin, **İşçi sınıfı partisi üzerine** içinde, agy., s. 154.

profesyonel devrimciler örgütünden ya da örgütleri toplamından oluşmuyor, işçilerin örgütlerini de kapsıyordu. Partinin gizli örgütleri olduğu denli gizli olmayan örgütleri de kapsaması gerekiyordu.

Lenin'in **Ne yapmalı?**'da "yalnızca otokratik Rusya" da söz ettiğini belirtmesi, Lenin'e göre darlık ve gizlilik gereksinmesinin "profesyonel devrimciler" örgütleri için tarihsel topluduruma (konjonktüre) bağlı bir zorunluluk olduğu düşüncesine de yol açmamalıdır. Böyle derken, genel olarak Parti üzerine söylediklerinin otokratik Rusya koşullarıyla bağlantısını belirtmek istiyordu Lenin. Ama profesyonel devrimciler örgütleri için darlık ve gizlilik, leninist parti "model" inde tarihsel değil kuramsal bir zorunluluktu.

Örneğin **İkinci Enternasyonalin batkısı**'nda (1915) şöyle yazıyordu: "Katıksız yasallık, "Avrupa" partilerinin arı yasallığı, gününü doldurmuş ve ön-emperyalist aşama kapitalizminin gelişmesi sonucu, burjuva işçi siyasasının temeli durumuna gelmiştir. Bir tek yasal konumumuzu gene de bırakmaksızın, onu yasa-dışı bir temelin, yasa-dışı bir örgütün, yasa-dışı bir sosyal-demokrat çalışmanın yaratılmasıyla tamamlamak zorunludur"[53].

Partiyi "profesyonel devrimciler" örgütüne indirgememek gerekiyordu. Yıllar sonra, nisan-mayıs 1920'de, "eğer biz salt bir devrimciler grubu değil de devrimci sınıfın partisi isek..." (**Komünizmin çocukluk hastlalığı**) diyen Lenin, temmuz 1920'de, **Komintern'in ikinci kongresinin temel görevleri üzerine tezler'de**, şöyle yazacaktı:

"4. Kapitalizme karşı zafer kazanmak için, yönetici komünist parti, devrimci sınıf yani proletarya ve yığın yani tüm emekçi ve sömürülenler arasında doğru ilişkiler kurmak gerekir. Yalnız komünist parti, eğer devrimci sınıfın gerçekten öncüsüyse, eğer bu sınıfın en iyi temsilcilerini saflarında barındırıyorsa, eğer bütünüyle bilinçli ve özverili, direngen bir devrimci savaşım deneyimiyle yetişmiş ve çelikleşmiş komünistlerden oluşuyorsa, eğer bu parti kendini sınıfının tüm yaşamına ve dolayısıyla tüm sömürülen yığına sıkı sıkıya

---

53. Lenin, **Proleter devrim ve dönek Kautsky** içinde, bilim ve sosyalizm yayınları, Ankara 1993, altıncı baskı; s. 176-177.

bağlamasını ve bu sınıfla bu yığına tam bir güven esinlemesini biliyorsa, - kapitalizmin tüm güçlerine karşı en keskin ve en amansız son savaşımla proletaryayı yönetmeye ancak böyle bir parti yeteneklidir"[54].

Lenin'in burada bir kadro partisini, bir profesyonel devrimciler örgütünü değil ama bir yığın partisini betimlediği açık. Ve "proletaryanın erklik savaşımında örgütten başka silahı yok"sa, bu örgüt "Örgüt-parti'nin tą kendisiydi. **Bir adım ileri iki adım geri**'de (1904) şöyle diyordu Lenin: "İşçi sınıfının öncüsü olarak parti, tüm sınıfla karıştırılmamalıdır"[55]. Burada, "Sınıf-parti" ile karıştırılmamalıdır da denebilirdi.

Bir adım ileri iki adım geri'de Lenin, Kapitalizm döneminde değil Partinin, sendikal örgütün bile tüm işçi sınıfını kapsayamayacağını söylüyordu. "Öncü" ile onun yöresinde toplanan yığınlar arasındaki ayrımı unutmanın kendi kendini aldatmaktan başka bir şey olamayacağını ekliyordu. Partiye yakınlık duyanlarla üyeler arasındaki, bilinçli ve etkin üyelerle yardımcı öğeler araındaki ayrımı silip atmanın, kendini aldatmak olacağı sonucunu çıkarıyordu[56]. Gerçeklikte burada Lenin, komünistler arasında Parti üyesi olanlarla olmayanlar biçimindeki bir ayirımın ilkesini de veriyordu. "Sınıf-parti" anlayışının bir yadsınmasıydı bu. "Sınıf-parti" anlayışı içinde bu ayrım yapılamazdı.

Aynı yapıtta Lenin, Partinin dar anlamda değil ama geniş anlamda örgütle özdeş olduğunu da olumluyordu. Böylece Partinin "profesyonel devrimciler" örgütüyle de karıştırılmaması gerektiğini ortaya koyuyordu. "Her şeyden önce biz, kuşkusuz partinin en faal üyelerinden oluşan bir örgüt, bir devrimciler örgütü yaratıyoruz; ama bir sınıfın partisi olduğumuza göre, bilinçli olarak ama belki de çok faal olmaksızın kendilerini partiyle bağlayan kişileri parti saflarının dışında bırakmamaya dikkat etmeliyiz" diyen Akselrod'a karşı Lenin, şu yanıtı veriyordu:

---

54. Lenin, **Sovyet yönetiminin örgütlenmesi**, ekim yayınları; Ankara 1990, s. 249. Ayrıca bakınız: V.İ.Lenin, **Burjuva demokrasisi ve proletarya diktatörlüğü**, agy.., s. 248-249

55. V.İ. Lenin, **Bir adım ileri iki adım geri,** Sol yayınları, Ankara 1992, beşinci baskı, s. 77

56. V.İ. Lenin, **Bir adım ileri iki adım geri**, agy., s. 78.

"Birincisi, sosyal-demokrat işçi sınıfı partisinin faal öğeleri, yalnızca devrimci örgütleri değil, aynı zamanda parti örgütleri olarak kabul edilen **birçok** işçi örgütlerini de içine alacaktır. İkincisi, bizim bir sınıf partisi olduğumuz gerçeğinden, partiye **bağlı** olanlarla kendilerini partiyle **işbirliği** içinde görenler arasında bir ayrım yapılmasının gereksiz olduğu sonucu nasıl ve hangi mantıkla çıkarılabilir? Bunun tam tersi doğrudur: Bilinçlilik ve eylem derecesi arasında farklılık olduğu için, partiye yakınlık derecesinde de bir ayrım yapılmalıdır. Biz bir sınıf partisiyiz; bu nedenlerdir ki **hemen hemen tüm sınıf** (ve savaş zamanlarında, iç savaş döneminde tüm sınıf) partimizin önderliği altında hareket etmelidir, partimize olabildiği ölçüde yakından sarılmalıdır. [Ama] tüm sınıfın ya da sınıfın hemen hemen tümünün, kapitalizmde öncüsünün, sosyal-demokrat partinin bilinç ve eylem düzeyine yükselebileceğini düşünmek manilovizm ve "halk dalkavukluğu" olur"[57] . Bir başka deyişle, kendi kendini aldatmak olur.

Sınıf partisi olarak "Örgüt-parti"nin, "öncü müfreze"nin betimlediği bu parçada Lenin, "Sınıf-parti" anlayışını aşıyordu. Gene de "Sınıf-parti" anlayışının dilini kullanmaktan, "Parti örgütleri olarak kabul edilen birçok işçi örgütleri"nden söz etmekten geri kalmıyordu.

Lenin'e göre partinin herhangi bir örgütüne ("Sınıf-parti" dilinin kullanıldığını unutmayalım) bağlı olmayan ama yalnızca "ona şu ya da bu yönde yardım eden" kişilerin kendilerine parti üyesi demelerine izin veren bu ilke, "yoldaş Akselnod'un sosyal demokrat bir ilke gibi göstermek istediği" bu ilke, gerçeklikte bir **anarşist ilkeydi.** Çünkü örgüt dışında denetim, yönlendirme ve disiplin" yoktu[58].

Burada bir anımsatma yapalım:

1. "Sınıf-parti" anlayışında komünist, örgüt üyesi olmadan Parti üyesi olabilir; Parti dışında komünist olmaz.

2. "Örgüt-parti" anlayışında komünist, örgüt üyesi olmadan Parti üyesi olamaz; Parti dışında komünist olur.

3. "Sınıf-parti anlayışında tüm komünistler Parti ("kendi için sınıf") üyesidir ama tüm Parti üyeleri komünist değildir (ama mutlaka olacaklardır).

---

57. Aynı yerde, s. 77-78.

58. Aynı yerde, s. 75.

4. "Örgüt-parti" anlayışında tüm komünistler Parti (Örgüt) üyesi değildir ama tüm Parti üyeleri (kural olarak) komünisttir.

"Örgüt-parti" anlayışında yalnızca ve yalnızca örgüt üyeleri Parti üyesidir. Ama Lenin bu kararla da yetinmez gibi görünür. "Kendisini sosyal-demokrat gören ve böyle ilan eden bir profesör" örneğini ileri süren Akselrod'un, "bu profesöre örgütlü sosyal-demokratların bir sosyal-demokrat gözüyle bakıp bakmadıklarını da söylemesi gerek"tiğini anımsatır. Eğer örgütlü sosyal-demokratlar söz konusu profesörü bir sosyal-demokrat olarak görürlerse onu sosyal-demokrat örgütlerden birine üye yazmamaları için bir neden yoktur. Eğer örgütlü sosyal-demokratlar o profesörü bir sosyal-demokrat olarak görmezlerse ona onurlu ve sorumluluğu bulunan parti üyeliği sanını taşıma hakkını vermek saçma, anlamsız ve **zararlı** olacaktır [59].

"Örgüt-parti" anlayışını, "örgüt ilkesi"ni dışavuran ve yalnızca örgüt üyesinin Parti üyesi sayılabileceğini savunan Lenin, burada yalnız Parti üyesinin sosyal-demokrat (komünist) sayılabileceğini söyler gibidir.

"Eğri olanı doğrult!" diyordu Pilotinos. Marx ve Engels gibi Lenin de zaman zaman doğrultmak için eğri çubuğu ters yöne büküyordu[60]. Burada yalnızca Parti üyesinin sosyal-demokrat sayılabileceğini söyler gibi görünürken de yaptığı buydu. Amacı "örgüt ilkesi"ni, "Örgüt-parti" anlayışını vurgulamaktı. Yalnızca örgüt üyesinin Parti üyesi olabileceğini anlatmaya çalışıyordu. Ama yalnızca Parti üyesinin sosyal-demokrat sayılabileceğini söyler gibi görünmesinin yanıltıcı bir görünüş olduğunu da biraz ilerde, "Benim için gizli-eylemci örgüt, ancak geniş bir sosyal-demokrat işçi sınıfı partisi tarafından sarılıp örtüldüğü zaman bir anlam taşır" [61]. diyen Martov'a karşı, Par-

---

59. Aynı yerde, s. 75-76.

60. Joseph Bloch'a yazdığı 21-[22] eylül 1890 tarihli mektupta Engels, şöyle diyordu: "Bazen gençlerin iktisadi yöne gerektiğinden çok ağırlık vermeleri olgusunun sorumluluğu kısmen Marx ve bende olsa gerek. Karşıtlarımız karşısında, bizim onlar tarafından yadsınan özsel ilkeyi vurgulamamız gerekiyordu ve o zaman da karşılıklı etkiye katılan öteki etkenlere kendi yerlerini vermenin her durumda ne zamanını buluyorduk, ne yerini, ne de fırsatını" (Marx-Engels, **Seçme yapıtlar** 2, agy. , s. 593).

61. V.İ. Lenin, **Bir adım ileri iki adım geri**, agy., s. 80

tinin geniş bir sosyal-demokrat işçi devinimini tarafından kuşatılması gerektiğini söyler ve Partiyle yalnız işçi devinimini değil ama sosyal-demokrat işçi devinimini de ayırırken ortaya koyuyordu. Buradan çıkan sonuç, örgüt (Parti) üyesi olan sosyal-demokratlar dışında, Parti üyesi olmayan sosyal-demokratların da varlığının kabulüydü.

"SONUÇ"

Marksizmin bir Parti geleneği var. Marksist bir partinin marksist kalmak için bu geleneği koruyup sürdürmesi, güncelleştirmesi gerekiyor. Ancak geleneği gelenekçiliğe düşmeden, yaşamdan koparmadan, bir mezhep öğretisine, bir tarikat ideolojisine dönüştürmeden koruyup sürdürmenin yolu, onu aşmaktır. Yoksa yaratıcı bir süreç, geçmişte kalan ardışık gelişme aşamalarından yalnızca birine indirgenecek, gelişme ve güncelleşme olanaklarından yoksunlaştırılacaktır.

Tartışma

KORKUT BORATAV: Ben "kirli eller" olgusunu, devlet sermaye ilişkilerinin yozlaşması olarak görüyorum. Bana göre bu yozlaşma, bazı neoliberal kuramcılar veya yazarların dediği gibi, devletin bizatihi kendiliğinden bozuk olmasından değil, parazit bir burjuva kesiminin güçlenip, palazlanmasından ve devletle ilişkilerini değişen koşullara sürekli olarak uyarlamasından kaynaklanıyor.

Burada neoliberallere şu soruyu sormak gerek: Nasıl oluyor da aşağı yukarı onbeş yıl boyunca kesintisiz ve dogmatik bir neoliberal felsefeye ve politika yönelişine angaje olmuş siyasi iktidarlara rağmen, piyasa mekanizması, rantları, devletten kaynaklanan avantaları, gelir dağılımı bozukluklarını yokedemedi?

Bana göre bu bilgi ve bu saptama, değişen dünya koşullarına ve krize karşı, neoliberal söylemin getirdiği çözümlerin geçersiz olduğunu gösteriyor.

Bu olgunun incelenmesini farklı düzlemlerde yapabiliriz. Birincisi, acaba olay, dünya çapında bir sürecin parçası mıdır? Yani 1970'lerde görülen birkaç yıllık kriz devresinin bizi kapitalizmin yeni bir türüne ulaştırdığı noktada, değişen sınıf dengelerinin ve egemen sınıflarla, siyasi iktidar arasındaki ekonomik ve ekonomi dışı ilişkilerin, yeniden yapılanması mıdır?

İkincisi, buna ek olarak, olay, Türkiye'ye özgü sapmalar veya renkler taşımakta mıdır?

Ben iki noktanın da vurgulanması gerektiğini düşünüyorum. Bence Türkiye'ye özgü ilave renkler taşıdığına hiç şüphe yok. Çünkü pekçok üçüncü dünya ülkesinde, değişen ilişkiler, siyasi iktidarlara rağmen olmuştur. Siyasi iktidarlar, bazen dışarıdan gelen baskılar altında bu yeni yönelişlere uymak zorunda kalmışlardır. Türkiye'de 24 Ocak+ 12 Eylül'den sonra böyle bir ikilem olmadı. İktidarlar, aşağı yukarı gönüllü olarak neoliberal politikaların ana reçetelerini uyguladılar.

Öyleyse şimdi bu noktadan tartışmayı başlatabiliriz. Önce yerel renkleri vurgulayan bir açıklama yapalım. Yani Türkiye'de

bu yozlaşma, bir yandan sermaye kesimi, öte yandan devlet çarkının içine nasıl sızdı, nasıl bir süreç içinde oluştu?

Farklı bir ifadeyle, 60'lı, 70'li yıllarda sermaye-devlet ilişkilerinde gördüğümüz mekanizmalar ve süreçlerle, 1980-1994 arasında gözlenen süreçler ne gibi farklılıklar taşıyor?

ŞEFİK ÇAKMAK: Yolsuzlukların esas kaynağının bir sistem sorunu olduğu açıktır. Bu sistem sorunu nereden başlar, dünya üzerindeki yayılımı nedir, onlar elbette konuşulacaktır, ama ben Türkiye açısından şunu söylemeye çalışacağım: 1960'lı, 70'li yıllarla, 1980 sonrası yıllar arasında çok önemli yöntem farkı vardır. 60'lı, 70'li yıllarda yolsuzluk sayabileceğimiz hususlar yine vardır, ama 1980'den sonra bu olay, vahşi ve kuralsız bir hal almıştır. Daha doğrusu şöyle demek lazım, kural içinde kuralsızlık olmuştur. Şimdiye kadar kimsenin aklına kararnameyle, kanunla yolsuzluk yapmak gelmezken, 1980'den sonra, kararnamelerle, kanunlarla yolsuzluk yapmak gündeme gelmiştir. Bu çok önemli bir metot değişikliğidir.

Neler olmuştur Türkiye'de? Herşeyden önce yolsuzluklar konusunda bir sigorta olabilecek, bugün neoliberal ekonomi taraftarlarının sürekli şikayet ettikleri kayıt dışı ekonominin, en büyük engelleyicisi olabilecek bir servet beyanı, kaldırılmıştır. Çünkü servet beyanı, yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında çok önemli bir araçtır. Azgelişmiş ülkelerde, kayıt dışı ekonomiyi, kayıt içine almamız sözkonusu değildir. O gelir doğduğu anda onu yakalamak, bizim gibi azgelişmiş ülkeler için imkansızdır. Ama bir servet olarak ortaya çıktıktan sonra, bu serveti yakalamak, buradan hareketle yolsuzluğu ortaya çıkarmak, ayrıca iki servet arasındaki farkı gelir kabul edip, bunu vergilendirmek, çok daha akılcı ve kayıt dışı ekonomiyi kıpırdatmayacak, düzen altına alacak ve kayıt dışı ekonomiden devlete fon aktarılmasını sağlayacak bir mekanizmadır. Bu mekanizmanın aracı servet beyanıdır. Önce bu servet beyanı kaldırılmıştır.

Servet beyanının kaldırılmasının hemen akabinde, en azından benim hiç düşünemeyeceğim bir olay olmuş, vergi kaçakçılık hakkı parayla satılmıştır. Bu çok ilginç bir olaydır. Devlet, eğer siz şu kadar para verirseniz, sizin bundan önceki hiçbir hesabınız incelenmiyecek, incelense bile hiçbir işlem ya-

pılmayacaktır demiş, para karşılığında, vazgeçilmez bir hak olan inceleme hakkını satmıştır. O kadarla da kalmamış, 1991'de, 5 ile 20 milyon arasında bir para ödemek şartıyla vergi kaçırma hakkı tanımıştır. Kısacası, vergi kaçırma hakkı satan bir devletle karşı karşıyayız.

Bunun vergi affıyla bir ilgisi yoktur. Af çok normal bir olaydır. Sizin bir vergi borcunuz olmuştur, bu vergi borçlarının ödenmesi konusunda çok sıkışılmıştır, devlet, aslını öderseniz bir miktarından vazgeçiyorum diye bir af çıkarabilir. Çünkü devlet, neden vazgeçtiğini bilmektedir. O, tahakkuk etmiş, devletin alacağı haline gelmiş bir borcun, bir kısmından vazgeçmektir. Halbuki burada, kayıt dışı ekonomiye karşıyım diyen bu devlet, kaçakçılık yapma hakkını, para karşılığı satmıştır. Buradan da görülüyor ki, bizim şimdiye kadar görmediğimiz sistemler gündeme gelmiş, kararnamelerle, kanunlarla yolsuzluklar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Şimdi bir olaya bakalım: TV'den duyuyoruz, Özal'ın 200 milyon dolar serveti varmış. Buna kimsenin itirazı yok. Hayır, 200 milyon dolar değil, 50 ya da 25 milyon dolardır demiyor; var, ama ben bu parayı yasal yollardan kazandım diyor. Dünyanın hiçbir yerinde vergisiz para kazanmak diye bir olay yoktur. Burada çok yapay bir çözümsüzlük üretiliyor ve yolsuzluğu nasıl tesbit edeceğiz deniliyor. Oysa her ülkede vergi kanunları vardır ve her ülkedeki vergi kanunlarına göre, orada kazanılan kazançlar vergiye tabidir, dolayısıyla beyan edilmiştir. 200 milyon doların beyan edilmiş gelirlerle ispatlanması kimsenin aklına gelmiyor. Bugünkü bilgisayarlı teknik imkanları düşünürseniz, servet bildirimi metodu çok etkili bir araç olacaktır. Eskiden bilgi akımını anında aktaracak sistemimiz yoktu. Şimdi Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'ne çok iyi bir bilgisayar ağının merkezini kurduğunuz ve bütün tapu dairelerinden, bankalardan bilgileri oraya toparladığınız zaman, bir düğmeye basmakla herkesin gelir ve kazanç durumunu tesbit etmeniz mümkündür. Bu vergiden ziyade, yolsuzlukların önlenmesinde çok etkili olacaktır.

Bugün Türkiye'de, bunları yakalamak çok zor, mümkün değil teması işleniyor. Oysa bu, doğru değil. Her olanak sağlanıyor; kanun çıkıyor, yine de açık veriyorlar. Çünkü bu işin tekniğini de çok iyi bilmiyorlar. Son Tansu Çiller'in MARSAN

olayına bakalım. Gayrımenkul ve hissesenedi satışında vergi muafiyetinin bitiş tarihi 1989'dur. 1990 Bütçe Kanunu'nda bu süre artırıldı. SHP o zaman Anayasa Mahkemesi'ne itiraz etti. Anayasa Mahkemesi, Bütçe Kanunu ile uzatılması mümkün değildir, normal kanun çıkarın diye iptal etti ve kanunun çıkarılması için 6 aylık süre verdi. Bunun üzerine 90,91,92 yılları için normal kanun çıkarıldı; 1992 yılında bu muafiyet tekrar bitti. 1993 yılında yeniden konuldu ve aynı yıl sonunda da tamamen kalktı. 1993 yılında Tansu Çiller'in hisse senedi satışı var. Bir siyasi iktidar düşünün ki, 1993 yılı başında hissesenedi satışı veya muafiyeti ile ilgili maddeyi koyuyor, hissenedi satışı gerçekleşiyor, ondan sonra maddeyi kaldırıyor. Başbakan'ın gayrımenkul ticareti yaptığı bilinmesine, bu konuda Danıştay kararları olmasına, birden fazla gayrımenkul satışı, her halükarda, KDV, Gelir vergisi ve son çıkardıkları Net Aktif Vergisi ödemeyi gerektirmesine rağmen, başbakan bunların hiçbirisini ödememekte ve hala kimse üstüne gitmemektedir. Ben de buna hayret ediyorum.

Bu örnekleri örnek bazında çok artırabiliriz. Yabancı sermaye gelmesi için, aynı biçimde kararnameyle yapılmış pekçok yolsuzluk örneği vardır. Ama bunları uzatmanın bir anlamını da göremiyorum. Ancak 1980'den sonra Türkiye'de, çok vahşi bir şekilde, acemice, artık yolsuzluk değil, hırsızlık diyebileceğimiz biçimde bir yolsuzluk döneminin gündeme geldiğinin ve bundan kimsenin de endişe duymadığının altını çizerek sözümü bitirmek istiyorum.

KORKUT BORATAV: Kamu vergi sisteminde, servet beyanında gözlenen değişmeler bu döneme özgü. Bu döneme özgü birkaç şeyi daha vurgulamak istiyorum. Mesela, kentsel rantların büyük kazanç kaynağı haline gelmesi; yerel yönetimlerin stratejik bir pozisyon elde etmesi ve hatta merkezi yönetimle yerel iktidar arasında, buna kim el koyacak, kim kontrol edecek kavgasının oluşması; eski dönemin, ithal kotalarının rant getirmesinin tam zıddı olan hayali ihracat mekanizması ve o arada vurulan büyük vurgunlar; ihale sisteminde meydana gelen değişiklikler: İhale sistemi değişmiş, idareye verilen yetki çok genişlemiş, dolayısıyla hem yerel yönetimlerde, hem merkezi idarede en büyük yolsuzluklar, büyük ihtimalle, ihale sisteminden türemiştir. Bir de tabii, yüksek faiz

döneminin şirketlere getirdiği batma tehlikesi yüzünden, bankalarla şirketler arasındaki ilişkilerin, siyasi iktidar tarafından manüpüle edilmesi ve şirket kurtarmanın farklı bir şekilde gündeme gelmesi akla gelen örnekler.

Şunu da ekleyeyim, özelleştirme, bizi liberalizme götüren son ayak gibi gösterilmiştir. Oysa özelleştirmenin kendisi, olağanüstü bir vurgun ve soygun mekanizması haline gelmiştir.

GENCAY ŞAYLAN: Türkiye'de ihale sistemi ile rüşvet ve yolsuzluk olgusu arasında belirleyici bir ilişki kurulmakta ve bu sorunun esas olarak ihale sisteminden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu değerlendirme yaygın bir kabul görmekte ve rüşvet ya da yolsuzlukla mücadele için öncelikle yapılması gereken işin ihale sistemini şeffaflaştırmak olduğu ileri sürülmektedir.

İhale sisteminin yolsuzluklara açık olduğu ve yolsuzluk olaylarının büyük ölçüde ihalelerde ortaya çıktığı yadsınamaz bir gerçektir. Bilindiği gibi kamu, yapı sektöründe çok ağırlıklıdır ve her yıl kamu tarafından binlerce yapı ihalesi yapılmaktadır. Bu ihaleler arasında basit bina yapımı da vardır çok büyük devasa projeler de bulunmaktadır. Kamu kesimi yapı projelerinin artık çok büyük bir kesimini ihale yoluyla özel firmalara inşa ettirmekte, kamunun yapımcılığı giderek azalmaktadır.

Bunun nedeni de çok açıktır. Türkiye'de yapım sektöründe özel kesim büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim birçok özel yapım firması artık yurt dışında da iş almakta yani dünya ölçeğinde yarışmacı hale geldiğini kanıtlamaktadır. Ama yine de ihale sisteminin yolsuzluğa açık olduğu görülmekte; bir başka değişle kamusal yetkiyi kullanarak özel kişi ya da firmalara çıkar sağlama, yapım sektörü için ciddi bir sorun olma özelliği taşımaktadır.

İhale sistemini temizlemek, rüşvet ve yolsuzluğu önlemek için ihalelerin şeffaflaştırılması önerisi ise çok anlamlı gözükmemektedir. Bu tür öneriler büyük ölçüde bilgisizlikten ya da bilinçli olarak hedef saptırma tutumlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü ihale sistemi, yani 2885 sayılı yasa zaten şeffaf bir yöntemi öngörmektedir. Ama şeffaflık ya da ihalenin herkesin gözü önünde yapılması, rüşvet ve yolsuzluğu önlemede bir anlam ifade etmemektedir.

İhale sisteminin rüşvet ve yolsuzluğa açık olması çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunları ana hatları ile şöyle sıralamak mümkündür:

Yapım sektörü çok şişik bir yapı ortaya koymaktadır. Müteahhitlik, en kolay yapılabilen mesleklerden biri gözükmektedir. Örneğin Bayındırlık Bakanlığı'nda dosyası bulunan kayıtlı müteahhit firma sayısı 42.000'den fazladır. Bunların çok büyük bir çoğunluğu için iş olanağı kamu ihaleleridir. Müteahhit sayısının fazlalığı belki yarışma ortamı sağlamak ve mühendislik becerilerinin gelişmesi açısından olumlu bir faktördür. Ancak bu olumluluk örneğin 20 000 müteahhit ile sağlanabiliyorsa ve piyasada 42.000 müteahhit varsa artık yarışma değil, siyasal etki belirleyici koşul haline gelmektedir.

Müteahhitliğin böylesine yaygın bir meslek haline gelmesi, kaçınılmaz olarak siyasi etki sağlama yarışına yol açmıştır. Türkiye'nin siyasi seçkinleri arasında bu meslek grubunun çok ağırlıklı bir yere sahip olması esas olarak bu yapısal koşuldan kaynaklanmaktadır. Toplumda müteahhitlik en kolay ve iyi para kazanma yolu olarak değerlendirilmektedir ve bunu sağlamak için mühendislik beceri ve tekniğine değil siyasi bağlantılara gereksinim vardır.

Türkiye'deki ihale sisteminin darboğazı ihale aşaması değil, alınan işin yapılıp yapılmadığının denetlenmesidir. İhale aşamasında yolsuzluk yapmak olanaksız değildir ama zordur. Çünkü çok keskin bir yarışma vardır ve bu nedenle kamu yönetimi rahat bir rant dağıtımı yapamaz. Örneğin yasaya göre kamu yönetimi açısından yolsuzluğa en açık yöntem çağrılı ihalelerdir. Yasaya göre, kamu yönetimi özelliği olan işler için üçten az olmamak koşulu ile istediği firmaları davet eder ve bunların arasında ihaleyi yapabilir. Ama bu tür ihalelerde bile sert yarışma ortamı nedeniyle kamu yönetimi üzerinde sıkı bir dış denetim ve baskı vardır. Kısacası ihale yasasına göre yapılan ihalelerde yolsuzluk sorunu çok ciddi boyutlarda değildir.

Kuşkusuz uygun şartnameler hazırlamak yolu ile ihaleyi istenen firmaya kazandırma yolu şu ya da bu ölçüde işlemektedir. Ancak sözü edilen dışsal denetim burada da işlemekte ve yarışmada dışlanan müteahhit siyasi bağlantıların harekete geçirerek yolsuzluğu önleyebilmektedir.

İhale aşamasında yolsuzluk, özellikle çok büyük projelerde ortaya çıkabilmektedir. Bu büyük projeler için özgün ihale yöntemleri belirlemek büyük rantların dağılımına kaynaklık edebilmektedir. Nitekim bu tür ihalelerde bile denetim mekanizmanısın işlediği, medyanın işe karıştığı ve bunun da haklı ya da haksız siyasi denetim mekanizmalarını kolayca harekete geçirebildiği söylenebilmektedir.

İhale sisteminde yolsuzluga yol açan bir başka parametre kamu oyunun baskısı sayılabilir. Örneğin kamu oyu baskısı, ihalenin en büyük indirimi yapan müteahhide verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Yürürlükteki yasada geçen "uygun bedel" terimi, rüşvet ve yolsuzluk suçlaması endişesi ile en büyük indirim uygun bedeldir yorumu yapılınca yeni bir yolsuzluk kaynağı doğmaktadır. Müteahhitler, yarışmanın sertliği nedeni ile işi almak için rasyonel olmayan indirimler yapmak eğilimine girmektedirler.

Örneğin orta büyüklükte bir baraj ya da benzeri inşaat ihalesi için keşif bedeli üzerinden %50 ya da 60 indirim yapmak, kamuya para kazandırmak anlamına gelmemekte; aksine bir yolsuzluk kapısının açılması söz konusu olmaktadır. Çünkü müteahhit bu ihaleden para kazanamayacağı için işi aldıktan sonra siyasi bağlantılarını harakete geçirip fiat artımı sağlamaya uğraşmaktadır.

Mevcut ihale yasası öngördüğü hükümler ile bu oluşuma adeta çanak tutmaktadır. Birinci olarak ihaleler yasaya göre kesinleşmemiş proje (avant proje) üzerinden verilmekte, zemin ütüdü vb konularda projeyi ayrıntılandırıp kesinleştirmek işi müteahhide bırakılmaktadır. Böylece müteahhit fiatı istediği gibi şişirmek olanağı elde etmektedir. Eğer kontrol sorununu çözerse, çok düşük fiata ihaleyi almak onun için sorun olmaktan çıkmaktadır. Tabii bu nokta rüşvet ve yolsuzluk kapısını alabildiğine açmaktadır. Üç yıla yakın bir süredir TBMM gündeminde olan ama bir türlü Genel kurul'a inemeyen ihale yasa tasarısında kamu ihalelerinin kesinleşmiş proje üzerinden yapılacağı hükmü yer almaktadır. Tabii bu, çok önemli bir karşılıklı rant kapısının kapanması anlamına gelecektir.

İhale yasasında sıkıntı yaratan ikinci nokta yapılmış ihalenin fesh edilmesinin olağanüstü zorlaştırılmış olmasıdır. İhaleyi alan müteahhit işi öngörülen zaman içinde öngörülen aşa-

maya getirmemişse kamunun ihaleyi fesh hakkı vardır, ama bunun için öyle bir prosedür oluşturulmuştur ki, işlemesi mümkün değildir. Bunu bilen müteahhit büyük indirimlerle ihaleyi aldıktan sonra işi savsaklamaya başlarsa ve fiat artışı talep ederse işi onun elinden almak hiç kolay değildir. Hele bir de işin başında avans alınmışsa müteahhit açısından durum mükemmeldir. Ve siyasi bağlantılarla ileride çıkacak sorunların aşılması en azından ciddi bir olasılık olarak gündemdedir.

Yeni ihale yasa tasarısında bu noktada da değişiklik getirilmeye çalışılmış ve iş akışı mukavelede belirlenen koşul ve takvime uymayan ihalenin kolayca fesh edilebilmesi hükme bağlanmıştır. Tabii burada çok sert bir tutum almamak gerekmektedir. Çünkü kamu yönetimimizde ihaleyi yapan yatırımcı kuruluşlarla kaynağı tahsis eden kurumlar farklıdır ve çoğu zaman aralarında ciddi bir koordinasyon eksikliği çıkmaktadır.

Bir ihale alan müteahhiddin mühendislik becerisini ortaya koyması için nakit akışı çok önemlidir. Nakit akışı konusunda kesin bilgi olmadan proje ekonomisi sağlamak ve teknik inovasyonları uygulamak mümkün değildir. İhaleyi yapan kamu kurumu da nakit akışı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmalıdır. Ancak böylece orada da proje ekonomisi gereklerini göz önüne alan bir denetim ortaya çıkabilir. Halbuki kamu ihalelerinde nakit akışı, Maliye Bakanlığı, Hazine, Kamu Ortaklığı gibi yatırımcı olmayan kurumların denetimindedir ve onların kaynak kullanma rasyoneli çok farklıdır.

İhale sisteminde rüşvet ve yolsuzluklara yol açan bir diğer neden sürekli enflasyondur. Yatırımcı kamu kuruluşu, periyodik olarak karmaşık formüllerle fiat artışları hesaplamakta ve hak ediş bedelleri buna göre ödenmektedir. Örneğin bir müteahhit işin tamamladığı bölümü ile ilgili hakedişi bir süre bekletip verse ve kamu yönetimi buna göz yumsa önemli miktarda bir kaynak artımı söz konusu olacaktır. Bu da ihale sisteminin sıkıntılarından biridir ve kabul etmek gerekir ki, yaygın yolsuzluklara yol açmaktadır.

TBMM gündemindeki tasarıda bu sorun da çözülmeye çalışılmış ve ihalelerin anahtar teslimi esası üzerinden yapılması öngörülmüştür. Böylece ihaleye girecek müteahhid işin bitim zamanına göre enflasyon ile ilgili kestirim yapmak ve teklifini

ona göre vermek zorundadır. Bilindiği gibi anahtar teslimi, gelişmiş ülkelerde de uygulanan en çağdaş yöntem olarak kabul edilmektedir.

İhale yasa tasarısının üç yıldır TBMM gündeminde beklemesi, ama bir türlü yasalaşmaması yapım sektörünün gücü ve etkinliği hakkında bir fikir verebilmektedir. Ortaya çıkan yolsuzluk olayları karşısında siyasi iktidarın, yeni düzenleme yapacağız ya da şeffaf ihale sistemi kuracağız türünden çıkışlar yapması en azından bu konuda düşünülmemiş olduğunu ortaya koymaktadır. Sıkıntı büyük ölçüde toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Öncelikle Türkiye'nin üretim yapısını değiştirmek ve müteahhidlik sektörünü ciddi bir düzenlemeye tabi tutmak gerekmektedir. Ancak bu sektör siyasi kadrolar üzerinde çok etkindir ve böyle bir yeniden düzenleme adeta bir ütopya sayılmalıdır.

Bunun dışında elbet ihale sistemi ile ilgili teknik ve rasyonel düzenlemeler yapılmak durumundadır. Ama Türkiye'de yolsuzluk ve rüşvet uygulaması ile siyaset yapma biçimi arasında çok kalın bir bağın var olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Siyaset biliminde clientalist denilen bu siyaset yapma biçimi kaçınılmaz olarak kamu gücünü kullanarak rant dağıtmayı sistemin ana eksenlerinden biri haline getirmektedir. Yapım sektörü ve ihale düzeni bu oluşumun temel halkaları arasında sayılabilmektedir.

KORKUT BORATAV: Bunlar dönemimizin Türkiye renklerini biraz daha taşıyan mekanizmaları. Ancak olay, büyük ihtimalle, Türkiye'ye özgü değildir. Biraz daha yukarıdan kuşbakışı bakarsak, acaba nasıl bir manzara görülüyor?

GENCAY ŞAYLAN: Temiz eller sorunu bugün sadece Türkiye'ye özgü bir olay değil. Kuşkusuz rüşvet, yolsuzluk vb girişimler ülkemizde çok yaygınlaşmış gözüküyor. İnsanlar haklı olarak her şeyden, herkesten kuşku duyuyorlar. Bu çürüme birçok kişi tarafından 1980 askeri darbesine ve ondan sonra gelen iktidarların tutumuna bağlanıyor.

Bu noktada haksızlık yapmayalım diyorum. 1980 sonrası yaşanan değişim, hiç kuşkusuz çürümeye çok açıktı. Örneğin Türkiye "Benim memurum işini bilir" diyen başbakanlar gördü. Fırsatları kullanmak, köşeyi dönmek en önemli beceriler olarak değerlendirildi, topluma böyle bir ideoloji etkin bir biçimde aşı-

landı. Ama bunu sadece Türkiye'ye özgü bir gelişme olarak tanımlamak mümkün değil. Çürüme, her yerde, gelişmiş ülkelerde de, üçüncü dünyada da yaygın bir biçimde kendini gösterdi. Yani kimsenin elleri artık temiz değil.

Ben bu gelişmeyi dünyada yaşanan kapsamlı değişime bağlamak istiyorum. Çürüme değişimin ve değişim çerçevesinde gündeme gelen yeniden yapılanmanın kaçınılmaz sonucu oldu. Ayrıca bir siyaset bilimcisi olarak, sözü edilen bu değişimin temsili demokrasinin işlerliğinde de bir bunalıma yol açtığını ifade etmek isterim.

Kapitalizmin çok belirgin bir gelişim süreci var. Bunu bunalım ve bunalımdan sonra bir yeniden yapılanmanın ortaya çıkması biçiminde tanımlamak mümkün. Yeniden yapılanma toplumsal yaşamın her alanında kendini gösteriyor. Bu nedenle ben **yozlaşma** türünden yargılayıcı bir betimleme yapmak istemiyorum.

Kapitalizmin 300-350 yıllık tarihine bakıldığında, öyle sanıyorum sözünü ettiğim gelişme çizgisi çok açık bir biçimde gözlemlenebiliyor. Önce bunalım kendini gösteriyor. Tabii bunalımların çok değişik nedenleri olabiliyor, ama neden ne olursa olsun, bunalım kendini kar hadlerinde düşme olarak gösteriyor. Bir başka değişle bunalım esas olarak birikim sürecinin sekteye uğraması biçiminde tanımlanabiliyor. Bunalımın derinleşmesi bir süre sonra sistemin yeniden üretimini zorlaştırınca politik düzen dahil, bir yeniden yapılanma oluyor ve böylece bunalım aşılıyor.

1929 bunalımı sözü edilen bu sürecin en iyi örneklerinden biri. 1929 bunalımı bir kar hadleri ve birikim darboğazıdır, etki alanı bütün kapitalist dünyadır. 1929 bunalımının ekonomik, toplumsal ve politik sonuçları bilinmektedir. Örneğin faşizm ve II. Dünya Savaşı bu sonuçlar arasındadır.

1929 bunalımı kapsamlı bir yeniden yapılanmaya yol açmıştır. Bunu en kısa olarak **refah devletinin** yükselişi biçiminde tanımlamak olanaklıdır. Refah devleti, iş dünyası ve örgütlenmiş emek arasında oluşan bir uzlaşmaya dayanmaktadır. Keynesci pradigma refah devletinin kuramsal temellerini oluşturmaktadır. Devlet, yeniden yapılanma süreci içinde toplumsal gerilimleri yumuşatacak ve birikim sürecinin yeniden işlerliğini sağlayacak biçimde bir sürü yeni işlev yük-

lenmektedir. Demokrasi ya da daha doğru bir değişle demokratikleşme, yeniden yapılanmanın özelliklerinden biridir. Özellikle çalışanlar ile çalıştıranlar arasında bir dengeyi içeren temsili demokrasinin bütün kurumlarıyla oluşması İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kendini göstermiştir; yani refah devleti ile demokrasi birbirlerini tamamlayan kurumlar olarak gelişmişlerdir.

Refah devleti, iktisatçıların çok daha iyi değerlendirebileceği bir gerçeği göz önüne koymuştur. Ortadoks iktisat kuramına göre kaynakların rasyonel bir biçimde kullanılması ancak pazar mekanizmasının özgürce işlemesi ile sağlanabilmektedir. Bu bakımdan pazar mekanizmasının işlerliği ya da başka değişle liberal politikalar ekonomik gelişmenin ve zenginleşmenin tek yoludur. Refah devleti bu çözümlemenin geçersizliğini kanıtlamıştır. Refah devletinde toplumsal kaynakların azımsanmayacak bir bölümünün kullanımı pazar mekanizmasının dışına çıkarılmış, siyasi içerikli bir komuta ekonomisine terk edilmiştir. Ama kaynaklar rasyonel bir biçimde kullanılmış, refah devleti uygulaması ile kapitalizmin bütün tarihinde görülmemiş yüksek büyüme hızı gerçekleştirilmiştir.

Gerçekten 1950'li ve 1960'lı yıllar bütün dünya için "altın bir dönem" olmuştur. Kapitalizmin merkezinde ortaya çıkan hızlı büyüme ve dünya ticaretinin katlanarak artması üçüncü dünya için de önemli kolaylıklar sağlamıştır. Ancak kapitalizmin temel yasası yine kendini göstermiş ve yeni, evrensel bir bunalım ile karşı karşıya kalınmıştır. Yine kendini birikim sürecinde gösteren bunalım, sistemin giderek yeniden üretimini zorlaştırmış; 1980'li yıllardan itibaren de bir yeniden yapılanma süreci bütün ağırlığı ile kendini göstermeye başlamıştır.

Bunalım refah devletinin bunalımıdır. Devlet, toplumsal kollektivitelerin artan taleplerini karşılamak için giderek daha fazla kaynağa el koymak zorunda kalınca kar hadleri düşmüş, sermayenin birikim sürecinde darboğazlar başgöstermiştir. Sistemin ana özellikleri ile yeniden üretilebilmesi için bir yeniden yapılanma gereği kaçınılmaz hale gelmiştir. Yeniden yapılanmanın temel parametresi refah devletinin yok edilmesi ya da azından ciddi bir biçimde budanmasıdır. Birikim sürecindeki darboğaz pazarın nitel ve nicel olarak genişlemesi sermayenin önündeki engellerin kalkması ya da azalmasıyla aşılabilecektir.

Refah devletinin budanması, deregülasyon, özelleştirme, özellikle mali sermayenin üzerindeki denetimlerin kaldırılarak hareketli hale gelmesi, bunalıma karşı öngörülen popüler reçetelerdir. Açıkça görüldüğü gibi bunlar içeriksiz, teknik ekonomi politikaları değildir. Bunların uygulanabilirliği ciddi, kapsamlı politik düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. İşte Ünlü Thatcherizm-Reaganizm sözü edilen politik alandaki yeniden düzenlemeyi sembolleştirmektedir. Bu girişimin ana ekseni antiemek biçiminde tanımlanabilmektedir. Doğal olarak birikimin hızlanması, kar hadlerinin yükselmesi anti-emek düşünce ve uygulamalarının etkinlik kazanması demek olacaktır.

Yeniden yapılanmanın ideolojik temeli olan liberal söylem, bugün tartışılmaz, sorgulanamaz bir doğru seti olarak kabul edilmektedir. Örneğin liberal söylem ile ilgili sorgulayıcı bir tavır almak **tutuculuk** olarak nitelenmektedir. Bir başka değişle kapitalizmin, resmi ve özel bütün ideolojik aygıtları yoğun bir koşullandırma programı uygulamakta ve kabul etmek gerekir ki, önemli ölçüde başarı sağlamış bulunmaktadır.

Yeniden yapılanma, demokratik sistemin semantiğini de tartışmak zorunda kalmıştır. İdeolojinin medyatik egemenliği ne olursa olsun, demokratik bir sistemde liberalleşmeyi uygulamak hiç de kolay değildir. Liberal ekonomi politikaları toplumsal gerilimleri azaltamamakta, daha adil ve eşitlikçi toplum özlemlerine cevap verememektedir. Bunun sonucu olarak ideolojik hegemonya ne kadar güçlü olursa olsun demokratik sistemin işlerliği içinde refah devleti uygulamalarından yana, devletin sosyo-ekonomik yaşama müdahalesi ile adalet ve eşitlik sağlanacağını öngören siyasi haraketlerin iktidara gelmesi önlenemiyecektir. İşte bu nedenle yeni liberal akımın sözcüleri artık açık açık demokrasinin semantiğini tartışmakta, ekonomik yaşamın politika dışına taşınması gereğinden söz etmektedir. Örneğin yıllarca özgürlük ve demokrasi adına sosyalizme karşı en sert eleştirileri yürüten ünlü Hayek bile demokrasinin yeniden tanımlanması gereğinden söz etmektedir. Demokrasinin yeniden tanımı önerileri, liberal söylem ya da kısaca evrensel yeniden yapılanma süreci ile yine evrensel nitelik taşıyan çürüme arasında sıkı bir bağlantının varlığından söz edilebilmektedir.

Yeniden yapılanma süreci içinde kapitalizmin karşısında 70 yıldır bir seçenek olma özelliği taşıyan "gerçek sosyalizm" çökmüştür. Sermayenin birikim sıkıntısını aşması, coğrafi ve siyasi engelleri ortadan kaldıran küreselleşmeyle mümkün olmuştur. İletişim ve bilişim alanında ortaya çıkan teknolojik devrim bu dönüşümü çok kolaylaştırmıştır. Ayrıca bilişim ve iletişim teknolojilerindeki devrim sermayenin yapısında da önemli bir değişime yol açmıştır. Mali sermaye üretimden bağımsız hale gelmiştir ve maksimum getiri sağlayacak biçimde olağanüstü bir coğrafi hareketlilik kazanmıştır. Bu oluşumu, Türkiye dahil her yerde görmek mümkündür.

Pazar mekanizmasının egemenliği fırsatlardan yararlanmayı rasyonel davranış ile özdeşleştirmekte ve buna ek olarak fırsatlardan yararlanmak yeni düzen içinde temel etik değerlerden biri haline gelmektedir. Refah devletinin çöküşü ya da gerileyişi, daha adil ve eşitlikçi toplum özlemini esas olarak pazar mekanizmasının işlerliğine bırakmıştır. Üçüncü olarak üzerindeki siyasi denetim ve engeller kalkan ya da en aza inen mali sermaye olağanüstü bir akışkanlık içine girmiştir. Bu kapitalizmin işlerliğinde spekülatif ögenin giderek ağırlıklı konuma gelmesi demektir. Bu koşullar altında çürüme ya da yozlaşma olarak tanımlanan davranışların yoğunluk kazanmaması akla uygun olmayacaktır.

CEM EROĞUL: Burada bir soru sormak istiyorum. Bana bu, altın yumurtlayan tavuğun kesilmesi gibi geliyor. Ben sanayici olsam, talebimin sürekli yüksek olmasını isterim. Talebin yüksekliği de bir avuç zengine değil, yaygın olarak refahın artmasına bağlıdır. Bunun izahı ne? Sistem niye tıkandı?

ŞEFİK ÇAKMAK: Zaten 1980'den sonra komprador burjuvaziyle, milli burjuvazinin bir çekişmesi var. 1980'den önce bizim politikalarımız, milli burjuvaziyi koruyan, hatta onu yaşatan bir politikaydı. 1980'den sonra, diğer halk kesimleri kadar olmamakla beraber, milli burjuvazi de, bu politikalar karşısında büyük bir darbe yemiştir. Şimdi Türkiye'de milli burjuvazi, yavaş yavaş komprador burjuvaziye geçmenin yollarını aramaktadır.

KORKUT BORATAV: Bu soru çok uzun tartışmayı gerektiren bir soru. Ancak benim görüşüm şu: Otuz yıllık bir tam istihdam dönemi, batı toplumlarında, işçi sınıfının ve genel olarak halk kesimlerinin taleplerinin sürekli olarak artmasına yol

açtı. Bu taleplerin bir noktadan sonra, politik olarak, kabul edilir, hazmedilir olma sınırını aştığını görüyorum. 1974 civarında dünyaya bakınız: İtalya'da komünistler iktidarın eşiğindedir. Portekiz ve İspanya'da benzer dönüşümler gündemdedir. İsveç'te dünyanın en ılımlı sosyal demokrat partilerinden birisi, aşağı yukarı, sermayenin giderek sosyalizasyonuna yönelik politikalar benimsiyor. Fransa devrimin eşiğinden dönmüştür. Amerika toplumu da büyük bir siyah ve yoksul ayaklanmasıyla Vietnam harbinden kaçma yollarını arıyor. Bizim anladığımız anlamda sosyalizme dönme gündümde değilse de, sistemin temelleri sarsılmaktadır. Buna göre, politik anlamda kriz, otuz yıllık tam istihdam ve sosyal refah devletinin, çalışan insanlara getirdiği güvencelerin giderek artan taleplere dönmesiyle açıklanabilir.

CEM EROĞUL: Bana burada bir çelişki var gibi geliyor: Gençay'ın açıklaması kar haddinin düşmesiydi, seninki siyasi nedenler.

ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU: Kar haddinin düşmesi aslında önemlidir, ama daha önemlisi Marx'ın söylediği "Özel kesim kendi kendine ekonomik dengeyi sağlayamaz"dır.

Ne demek ekonomik denge? Onu görmek için Jean Babtiste Say'a gitmek lazım. Babtiste Say'e göre, her mal kendi pazarını yaratır. Bu Ricardo-Adam Smith-Jean Babtiste Say üçgeninin en önemli kanunlarından biridir. Ama zamanla görülmüştür ki, liberal ekonomi kendi dengesini sağlıyamıyor ve satılmayan mal meydana çıkıyor. İşte Keynes buna çare getiyor, bu açığı devlet kendi harcamasıyla kapatsın diyor. Keynes'in refah devleti anlayışı, ona sonradan takılan yakıştırmalardır. Ekonomi yeniden üretmektir. Keynes, özel sektör yeniden üretmeyi kendi başına yapamaz diyor. Keynes kitabının sonunda, yatırımların sosyalizasyonu diye bir tabir kullanır. Yani, özel sektörün yatırımlara, toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde karar vermesini öngörür.

Aslında dünya kapitalizmi 1929'da en büyük darbeyi yemiştir. 1950 ile 1960 arasında dünyadaki gelişme % 4.9'dur. Bu gitgide azalıyor, işsiz çoğalıyor. Bugün Fransa'da %15, İspanya'da %23, Almanya'da bir hayli işsiz var. Demek ki, kapitalist ekonomi Keynes'le kazandığı, her insana iş verme sözünü kaybetmiştir. Dengeyi yine devlet harcamalarıyla sağ-

lıyor. Buhran olmuyorsa, onun yüzünden olmuyor. Mesela Almanya bütçesinin yarısı işçilere yapılan sosyal yardımlardır. Batıda devlet küçüktür dedikleri Almanya'da, kamu harcamaları, milli gelirin %45'dir. Aslında Keynes'in yıkılan bir şeyi yok. Almanya'da işsizlik yardımı olmasın, Alman ekonomisi bunalıma düşer. Demek ki, liberalizm, serbest piyasa ekonomisi kendi kendine, üretilen mallarla, talep edilen mallar arasındaki dengeyi sağlıyamıyor. Bunalım da odur zaten.

GENCAY ŞAYLAN: Bence, benim söylediğimle, Korkut Boratav'ın söyledikleri arasında bir çelişki yok. Gayrısafi milli hasılanın bölüşümünü, bir gelirler diye, bir refah devleti harcamaları diye, bir de karlar ve rantlar diye alırsak, bunalıma yol açan şey (Korkut Boratav'a tamamen katılıyorum) talebin çok yükselmesidir. Demokrasi, çalışan kesimlerin taleplerinin giderek yükselmesine neden oldu ve bu refah devleti harcamalarını şişirdi, büyüttü. Yani ampirik olarak %30'lara %35'lere çıktı. Buraya çıkması demek, karın azalması demektir. Özellikle Amerika'daki ampirik çalışmalara dayanıyorum, bu üçlü bölüşümdeki kar payı %15 civarında azalıyor. Ben, o çizgide bir düşünce ürettim. Talepler kaçınılmaz olarak devletin yeni harcamalar yapmasını zorunlu kılıyor ve bu bir süre sonra politik olarak tahammül edilir olmaktan çıkıyor; sistem çöküyor; artık kendi kendini üretemiyor. Onun için de devletin ağırlığını atalım deniliyor, özelleştirme gündeme geliyor vs.

TANER TİMUR: Aslında dünya kapitalizminin şu andaki işleyiş biçimi tamamen spekülatif bir karakter arzediyor. Bu spekülatif karakteri rakam olarak ifade eden iktisatçılar şunu söylüyorlar: Eğer bir günde 1 trilyon dolarlık mal değişimi olursa, 30-40 trilyon dolarlık para, hisse senedi veya obligasyon değişimi oluyor. Bu Dünya ekonomisinin şu andaki spekülatif karakterini gösteriyor. Bu spekülatif karakter, sanıyorum 1973 ve daha sonra 1979 petrol krizlerinden sonra başladı. İran, Irak, Suudi Arabistan vs. gibi bir takım azgelişmiş ekonomiler, absorbe edemiyecekleri derecede dolar birikimlerine sahip oldular. Yüzmilyarlarca doları götürüp, dünya bankalarına yatırdılar. Kimi de İran Şahı gibi, Pan-Am'dan, Krupp'tan vs hisseler almaya başladı. Fakat uluslararası bankalarda biriken bu paralar, krize giren Avrupa'da yatırıma dönük bir mahreç bul-

madı. O zaman Latin Amerika başta olmak üzere üçüncü dünyaya riskli bir borç akımı başladı. Riskli borçlar Üçüncü Dünyaya bu derece egemen olunca, aslında eskiden beri var olan İMF ve Dünya Bankası, dünyanın tam bir jandarması haline gelmeye ve kemersıkma politikalarını uygulatmaya başladılar. Bunun arkasında da, dolarla altın arasındaki bağlantının koparılması ve ileri ülkelerin, tamamen dolara indeksli dalgalı kurlar sistemine geçişi var. Bu dalgalı kurlar sistemi, sonunda üçüncü dünyayı da kapladı ve spekülatif bir döneme girildi. Bu spekülatif dönem içerisinde, Arslan beyin dediği gibi, belki kar hadleri azalmadı, fakat o kadar adaletsizleşti ve vahşi kapitalizm o kadar egemen olmaya başladı ki, bazıları yüzdeyüz karlar elde ederken, bazı bankalar, bazı firmalar, hatta bazı ülkeler battı veya batma durumuna geldi.

Sanıyorum bu süreç de, bugün tartıştığımız, yiyicilik, vurgunculuk, vahşi kapitalizm ortamında çok önemli rol oynadı.

KORKUT BORATAV: Ben burada bir parantez açmak ve çok önemli bir unsura değinmek istiyorum: döviz işlemlerinde vurgun olduğu gibi, herkesin gözünden kaçan çok önemli bir vurgun daha vardır. Bugün Merkez Bankası, döviz kurunun aşırı yükselmesini önlemek için İnterbank diye bir piyasayı kullanıyor. Bu piyasada bazı günler yıllık birikmiş faizi: 10 000'i aşan faizlerle para satın alıyor. Kimden satın alıyor, buna bakmak lazım. O günlerde hangi bankaların alım yaptığını sadece Merkez Bankası biliyor. Hazine bonosu çıkardığı günlerde ise, %15'den kredi veriyor. Şimdi bu rakamlar sözkonusu olunca, bizim eski geleneksel, ithal kotasına bağlı, ufak tefek vurgunların önemi kalmıyor. Burada trilyonlar sözkonusu.

GENCAY ŞAYLAN: Sadece kamu yönetimi ile sınırlı olmayan yoğun bir fırsat kullanım davranışı ortaya çıkmış bulunmakta; bütün etik değerler bu gelişme ile uyumlu bir değişim göstermektedir. Bunu ünlü yükselen değerler söylemi olarak da tanımlamak mümkündür. Ancak kamu yönetimi içinde ortaya çıkan yolsuzluklar, yeni yapılanmanın kendini meşru göstermesi için hedef saptırıcı bir biçimde kullanılmaktadır.

Örneğin son Emlak Bankası skandalı kamu yönetimin çürümüşlüğü biçiminde yorumlanmış ve çare olarak bütün kamu bankalarının her ne bahasına olursa olsun özelleştirilmesi istenmiştir. Halbuki özel banka sistemi, yeniden yapılanma için-

de çok daha fazla çürümüş gözükmektedir. Kamu bankalarında her zaman daha etkin bir denetim vardır. Ama yeniden yapılanmanın gereği olarak çıkarılan 32 sayılı kararla banka sektörü bütünü ile yolsuzluğa açılmıştır. Özel bankalar da kendi paralarını değil kamunun paralarını kullanmaktadır ve bu nedenle banka sisteminin işlerliğinde denetim çok önemli bir rol oynamaktadır. 32 sayılı karar ile banka sistemindeki denetim çok gevşetilmiş, banka kurmak basitleştirilip, kolaylaştırılmıştır.

Bunun sonucu bankaların spekülatif girişimlere yoğun bir biçimde bulaşmasıdır. ve özel bankalardaki çürüme, üstü örtülemez bir biçimde kamu bankalarındaki yolsuzluğu kat be kat aşmıştır. Ama yeniden yapılanmanın hegemonyacı ideolojisinin baskısı kamu bankalarını söz konusu etmekte ama asla 32 sayılı kararı tartışma alanına getirmemektedir. Örneğin İstanbul Bankası batarken sıradan insanlar, yani kamu para kaybetmiş, zarara uğramış, ama bankayı batıran sayın yönetici bir hayli zenginleşmiştir. Bu nedenle sorunu kamu yönetimi ile sınırlı saymak pek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Görüldüğü gibi yozlaşma, rüşvet ve yolsuzluk yeniden yapılanma ile yoğun bir biçimde gündeme gelmiştir ve kamu ile sınırlı değildir. Bu sorun sadece Türkiye için geçerli değildir; gelişmiş ve gelişmekte olan dünyada olağanüstü bir yaygınlık göstermektedir.

ASLAN BAŞER KAFAOĞLU: Aslında biz sosyalist görüşlü arkadaşlar da bazı bilgileri eksik değerlendiriyoruz. Örneğin altın esasının ortadan kaldırıldığı 1933'den sonra aslında en liberalim diyen ekonomi bile devletin ağır bastığı bir ekonomiye sahiptir. Dünya banka ve iktisat sistemi 1933'de, devletin, hiçbir karşılık olmaksızın para basma hakkını ortaya koydu. Aslında ekonomiye en büyük müdahale para basmaktır. Para basmak, üretici, sanayici lehine tüketiciyi sömürmek, yani üretim eksikliği dengesini para basarak tamamlamak demektir. Serbest piyasa ekonomisi var deniliyor, halbuki para basılarak bazı adamlar korunuyor. Kimdir onlar? Kapitalistler, büyük mülk sahipleri, rantiyeler. Ama bu ikiyüzlü söylem devam ediyor.

Demek ki, en büyük müdahalecilik aslında 1933 para bunalımı ile, yani altın-para ilişkisinin kalkmasıyla gelmiştir. Kam-

biyo sistemi, altın sisteminin çökmesinden çıktı. Ama kapitalizm yine 1929'dan evvelki tadını bulamadı; aslında durgunluğa doğru gidiyor; toplumu durgunluğa götürüyor. İkincisi, gelişmiş ülkeler dahil, gelir dağılımı çok bozuluyor ve toplumsal gelişmenin en güzel meyvası olan istihdam artışı da olmuyor. Batı ülkelerinde, bunalım geçerse istihdam sorunu düzelecek diye bir ümit de kalmamış.

KORKUT BORATAV: Mesela ömür boyu hiç çalışmamış bir kuşak ortaya çıkıyor.

ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU: Evet.. ve bunun için kapitalizm başka alanlara el atmak istiyor: Borcunu tahsil etmek için özelleştirmek, çok ucuz, beleş tesisler almak vs. Mesela Meksika'da özelleştirilen tesislerin, borç değişimi şekliyle yapılan kısmı %75'i aşıyor. Bu Arjantin'de daha fazla. Biz aslında o ülkeler kadar borçlu değiliz. Onun için bizde özelleştirme daha zor olacak.

Şimdi bütün bunların sonucunda, bilhassa petrol bunalımından sonra, batıda da bizde de zihniyet değişmeye başladı. Devlet, daha doğrusu siyasi iktidar, madem ki, bütün bu iktisadı ben yönetiyorum, ben para basmazsam bunlar kar edemiyecek, para basmak tek başına yeter de, bir de sübvansiyonlar, kotalar, kararlar vs var, yani kaderi serbest piyasa değil, ben tayin ediyorum, o zaman ben de hissemi alırım diyor. Fransa'da şu yakın zamanda iki bakan istifa etti; İtalya'da milletvekili olup da hapiste olmayan kalmamış; İngiltere'deki iki tane bakan yardımcısına (İngiltere'de bakan yardımcıları da kabine üyesi sayılır) iş adamlarının soru önergesi verdikleri açıklandı, Bir firma, iki milletvekiline, parlemento gündemindeki başka sorunlar görüşülmesin diye, başka konuda soru önergesi vermeleri için para veriyordu. Bunu dokuz sene sonra açıklıyorlar; hemen ikisi de istifa ediyor. Yine orada bir istifa müessesesi var; bizde o da yok.

Şimdi Türkiye'yi düşünün. Bölükbaşını, Celal Bayar'ı, Adnan Menderes'i, onların servetlerini düşünün, bir de Erdal İnönü'nün, bilhassa Tansu Çiller'in, Erbakan'ın, Turgut Özal'ın, hatta Ecevit'in servetini düşünün. Ecevit bile Bölükbaşı'ndan zengin. Aynı şekilde Eisenbower'in servetiyle Bush'un, Clinton'un servetini karşılaştırın. Demek ki, bütün dünyada, yalnız devlet, mülk sahibi, rantiye değil, devlet adamları da kardan

pay alıyor. Yalnız Türkiye'de bunu daha hızlandıran bir şey var, o da, Türkiye'nin başına, maalesef, ailesini zengin etmeyi birinci planda düşünen bir cumhurbaşkanı ve başbakanın geçmesi. İkincisi, zaten azgelişmiş ülkelerde bu daha fazla olur. Mesela Filipinler'in başkanı Marcos'u düşünün; rasyonellik sınırını aşıyor, adamın çalmasının hududu yok. Rüşvet memleketi dedikleri sosyalist ülkelerde demokrasinin bir fazileti vardı. İşte, iktidarlar değişti, kimin ne büyük rezaleti çıktı, söylesinler. Çavuşesku'nun kızı ağaçtan bedava elma almış. Hepsi de iktidardan uzaklaştı, ortaya bir şey çıkmadı. Bunlar bir iktidardan gitsinler, iktidardayken bile göze çarpıyor, akıl almaz pislikleri ortaya çıkacak.

Bu kapitalizm, veya onların deyimiyle serbest piyasa ekonomisi, bir özelleştirmeyi, bir de globalleşmeyi getirdi. O globalleşmeye göre, ormanını koruyamıyacaksın, balığını koruyamıyacaksın. Şimdi 1995'de Dünya Ticaret Anlaşması yürürlüğe giriyor. Ona göre daha neler olacak. Yani karlar azaldıkça, kapitalizmin propagandasının yapılması ve saldırının artması daha hızlanıyor. Bunların sonuncusu globalleştirme ve özelleştirme.

TANER TİMUR: Şimdi hem dünya kapitalizmi çerçevesinde, hem de buna bağımlı olarak Türkiye kapitalizmi çerçevesinde yolsuzlukları oluşturan ortamı tartışıyoruz. Yolsuzluklar çok çeşitli şekillerde olabilir. Şefik'in giriş konuşmasına gönderme yaparak başlıyayım: Ya devlete borcunuzu vermeyerek devletten çalarsınız ve buna da özel kanunlarla kılıf hazırlar bu memleket; ya da daha aktif bir şekilde doğrudan doğruya devletten çalarak yolsuzluk yaparsınız. Bu ikincisi bizde son zamanlarda daha çok kamu bankaları ve yerel yönetimler çerçevesinde görülüyor. Bu iki yolsuzluk mekanizması da Türkiye'de çok bariz sonuçlar veriyor. Bunlardan birincisi gündemde; özelleştirmeler zannediyorum çok daha büyük çapta yolsuzluk ortamı yaratacak İkincisi ise banka ve finans sistemimiz çerçevesinde, zaten üzerinde durulmuş yolsuzluklar ve buna ilaveten yerel yönetimlerle ilgili yolsuzluklar.

Yerel yönetimlerle ilgili yolsuzluklara Fransa'dan bir örnek vermek istiyorum. Fransa'daki yolsuzlukların bir çoğu, yerel idarelerin yaptığı ihale veyahut ihaleyi de ortadan kaldıran, kanuni ölçüler içerisindeki alışverişlerde ortaya çıkıyor. Mesela

son aylarda bir bakanın hapsine, iki bakanın istifaya mecbur kalmasına ve haklarında dava açılmasına neden olan olay, yerel idareler çerçevesinde ortaya çıktı. Sosyalistler iktidara geldikleri zaman Fransa'da bir yerel idare reformu yaptılar; şimdi o tartışılıyor. Aslında yerel idare reformu iyi bir şeydir. Bunu sosyalistler yaptı; kimse de itiraz etmedi. Fakat geçenlerde Fransız Sayıştay başkanı şu analizi getiriyor: "yerel idareler, yerel yöneticilerin yetkilerini artırdı, ama bu artırılan yetkilerin kontrol sistemi aynı anda gelmedi. O zaman bu adamlar, bu yerel yetkileri hemen kullanmaya başlayıp, daha kontrol mekanizmaları gelmeden bir sürü yolsuzluklar yaptılar" diyor.

Bizde zaten kontrol sistemi gelmediği gibi, yerel idareler, mali kaynakları Fransa'da olduğundan çok daha fazla büyüten yetkiler kazandılar. Mesela bizim basında çıkan rakamlara göre, İstanbul belediyesinin şu anda 2 milyar 41 milyon dolar, Ankara belediyesinin 3 milyar 127 milyon dolar, ikisi 5 milyar doları geçen borcu var. Bunların büyük bir kısmı dış borç. Şimdi iki şehir belediyesinin 5 milyar dolarlık borçlanma mekanizmasında bir boşanma olayı sonucunda ortaya çıkan yolsuzluğun çok önemi yok. Bu besbelli ki, aysbergin-zaten herkes de bunu biliyor-su yüzündeki kısmı. Üstelik Fransızlar bunun kontrol mekanizmasını gecikseler de kurarlar. Kurmasalar da sonunda yakalıyorlar; hukuki sistemleri, teftiş sistemleri buna müsait. Bizde o yönde bir gayret de görülmüyor.

Özelleştirmelere gelince, özelleştirmeler ileri ülkelerde de büyük problemler yaratıyor. Fransa'dan örnek verirsem, Fransa, sosyalistler iktidardan düştükten sonra geniş bir özelleştirme işlemine girdi ve bunu da De Gaulle'cü iktidar yaptı. Orada cebe para atmaktan çok, burjuvazinin nasyonel kanadını elde etme amacı vardı. Chirac'ın başkanlığı altında yapılan özelleştirmelerde, özelleştirilen şirketlerin önemli hisselerini De Gaulle'cü şirketlere verdiler ve bunların adına da "sert çekirdek" dediler. Bu, büyük tartışmalara yol açtı ve sınıfsal bir karakter kazandı.

Latin Amerika'ya gelince, Latin Amerika'da 1990'larda önemli özelleştirmeler ve birçok da tartışmalar oldu. Özelleştirmeler Brezilya'da 1990'larda kararlaştırıldı. Fakat kısa zamanda büyük yolsuzluklar ortaya çıktı; seçimle gelen devlet

başkanı büyük ithamlar altında kaldı; hakkında soruşturma açıldı ve Brezilya tarihinde ilk defa başkan istifa etmek zorunda kaldı. Sonuçta beklenen de bulunamadı. 110 milyar dolarlık dış borcun çok büyük bir kısmını bu kanalla azaltmayı düşünüyorlardı, fakat bu 110 milyar dolarlık (1993 tarihli rakamdır, ondan sonra da artmalar olabilir) borçtaki azalma çok küçük oldu. Büyük bir fiyasko ve bu arada da gösteri yürüyüşleri cumhurbaşkanının devrilmesi gibi büyük karışıklıklar.

Peru'da da aynı şeyler oldu. En önemli bakır madenleri, haraç mezat, 12 milyon dolara ırkçı Güney Afrika şirketine satıldı. Sonradan bu bakır şirketinin yıllık gelirinin 300 milyon dolar olduğu saptandı. Arjantin'de de durum aynı.

KORKUT BORAV: Arjantin'in durumu şudur: Arjantin dış borç krizine girdiği zaman, özel teşebbüsün borcunu devlet üstlendi. Özelleştirme krizi sırasında, devlet borcu karşılığında altyapıyı sattılar. Ve altyapının bir kısmının hisselerini de özel sektör satın aldı. Yani özel sektörün borcunu, devlet malını satarak ödemiş oldular. Bize Arjantin başarısı diye anlatılan şeyin arkasındaki asıl pislik budur.

TANER TİMUR: Bu arada Arjantin'de işsizlik de arttı. Bunu da ek olarak söylüyorum. Kısaca, bize en çok benzeyen, Avrupa sisteminin kontrol mekanizmalarını da kurmamış olan ülkelerde, özelleştirmeler, büyük çalkantılara, büyük skandallere, büyük kavgalara yol açtılar. Hem işsizlik arttı, hem de dış borçlar beklenildiği kadar, bazen de hiç azalmadı.

Türkiye'ye gelince, bütün bu konuştuğumuz yolsuzluklar en çok, hepimiz biliyoruz, Özal döneminde oldu. Özal Türkiye'ye yeni bir yönetim felsefesi getirdi. Bu yönetim felsefesi halk dilinde "iş bitirmek", "köşeyi dönmek" olarak adlandırıldı. Kara para da olsa, bunu serbestleştirerek döviz rezervlerimizi artıralım, para olsun da nereden gelirse gelsin zihniyetiyle, her türlü yolsuzluğa kapı açıldı. Gerçi bunu savunanlar, "Özal"dan önce bizim dış ticaret hacmimiz 2,5 milyar dolardı, şimdi 17.5 milyar dolar oldu" diyorlar. Dolar üzeriden bu tür kıyaslamaların kamuoyunu bir tür etkileyici yönü olabilir ve etkiliyor da. Fakat bu arada borcumuzun da 70 milyar dolara çıktığı, bu borcumuzun faizlerini bile ödeyemez hale geldiğimiz işsizliğin arttığı, halkın kemer sıkma politikası altında ezildiği olayları da unutuluyor. Ayrıca bu 17.5 milyar dolar olarak düşünülen ih-

racat hacmimizin yarısına yakınının, önümüzdeki yıllarda borç faizlerine gideceği de anlaşılıyor; kredi itibarımız da düştü.

Biliyorsunuz yakınlarda Özal'ın devlet felsefesini, yönetim felsefesini kendi ağzından anlatan bir kitap çıktı: Mehmet Barlas'ın kitabı. Orada söylediği şey şu:

Devlet sistemini Fransa'dan almışız. İdareye Mülkiye ekolü hakim. Yıllardır maliyede, iç işlerinde ve dış işleri bakanlığında bu stütükocu zihniyet hakim. Bundan ötürü mekanizmalar da işlemiyor. Her şey tersine kurulmuş. En iyi, en kaliteli adamlar, devlette müfettiş olarak kullanılıyor. Orta halli, orta karar insanlar ise icrada . Sonuçta ne devlet kendi memurlarına ne de vatandaşlarına güveniyor. Kabiliyetli ve kuvvetli müfettişler, orta karar memurların çalışmasını zorlaştırıyor. Herkes bir hata yapmaktan veya sorumluluk almaktan korkuyor. Bu sistemi Fransız çoktan değiştirdi, ama biz hep aynıyız."

Aslında bunu da kendisi değiştirdi. Fakat burada dikkat ederseniz, aksan Türkiye'deki kontrol ve teftiş sisteminin üzerine kuruluyor. Mesele bu mekanizmayı tersine çevirmek değil, icracıları da çok iyi yapmaktır. Halbuki, teftiş sistemine düşman bir hayat felsefesi geliştiriyor: Parlak adamlar icracı olmalı, teftiş de orta karar adamlara kalmalı. Zannediyorum bu cümlelerde Özal döneminin yiyicilik sisteminin hukuki ve felsefesi temelleri var ve bunu uygulamıştır.

Şimdi mesele buradan nasıl çıkacağımız. Buradan çıkacağımızı zannetmiyorum, ama ileri ülkelerde "temiz eller" operasyonu yapılıyor. Hepsinde de bir sürü insan ya istifa ediyor ya hakkında soruşturma açılıyor veyahut da bir kısmı doğrudan doğruya tutuklanıyor, hapse giriyor, yargılanıyor. Bunun en tipik örneği İtalya'dır. İtalya'da Şubat 1992'de bir takım güçlü, cesur hakimlerin başlattığı "temiz eller" operasyonu sonunda 25 000 soruşturma açılmıştır. 4600 tutuklama var. Bunların 520 'si parlementer veya eski parlementer. Bunların bazıları hakkında 64 dava açılmış; eski hükümet başkanı 8.5 yıla mahkum oldu; yedi defa başbakan olan Anderiotti Aralık'ta yargılanacak. Bütün bunlar İtalya'da bu işin nasıl bir heyecanla yürütüldüğünü gösteriyor. Fransa'da da durum aynı. İngiltere'de birkaç gün önce bir bakan, Japonya'da son üç dört yıl içinde iki başbakan rüşvet suçlamasıyla istifa zorunda kal-

dılar ve haklarında soruşturma açıldı. Bizim bunlardan farkımız, bizde bunların birçoğundan daha büyük boyutlarda yolsuzluk durumu var, fakat böyle MAFYA tipi olaylar olup biri vurulunca veya karı-koca kavgası sonunda inanılmaz nafakalar ortaya çıkınca medyatik bir olay oluyor ve onun ötesinde de hakkında soruşturma açılan, tutuklanan yok. Özal'ın devlet felsefesinin sonucu budur. Üstelik sonunda da millet hapse girenlere acır hale geliyor. Çünkü boyut o kadar büyük ki...

Bu yolsuzluklar gerçekten Batı da dahil, temsili demokrasiyi etkileyen boyutlar kazandı. Zannediyorum bu konuda yine İtalya bir model olarak ortaya çıkıyor. İtalya'da Hristiyan Demokratlar gittikten sonra yerine tutucu, kısmen neo faşist, son derece demagojik, bir koalisyon geldi. Yani "temiz eller"in sonucunda İtalya'da ortaya çıkan kadro bu. Geçenlerde İtalya'da bir genel grev yapıldı; bütün İtalya'da dört-beş milyon insan sokaklara döküldü, yürüyor ve sloganlardan biri: "Hindistan'da veba var, bizde Berlusconi var". Yani sonuçta İtalya'daki "temiz eller" operasyonu ortaya Berlusconi gibi, medyayı da kontrol altına almak isteyen bir insan çıkardı. Bu, soğuk savaş döneminde demokrasinin, uluslararası komünizm tehlikesine karşı kullanılan bir boyut da taşıdığını gösteriyor. Çünkü Asya devletleri ve son olarak P. Huntington'un çok önemli makalesinde "uygarlıkların savaşı önümüzdeki döneme hakim olacak" şeklindeki fikirleri de gözönünde bulundurulursa, yeniden demokrasilerin büyük bir krize girdiği bir döneme gider gibiyiz. Bu dönem, Türkiye'nin de dahil olduğu bazı azgelişmiş ülkelerde çok büyük karışıklıklara neden olabilir; zaten başlamış olan bir takım iç çatışmaları güçlendirici etkiler de gösterebilir kanısındayım. Fakat, dediğim gibi, olay yalnız Türkiye'yi değil, bütün dünyayı ilgilendiren, uluslararası küreselleşme kavramı altında herkesin kafasına yerleştirilen bir süreçte beraber gidiyor. Buradan kalkarak, demokrasiyi nasıl koruyabiliriz, nasıl daha iyi işletebiliriz, asıl onu düşünmek lazım. O tabii, ayrı bir konu. Fakat bana, I. Dünya Savaşı sonunda görüldüğü gibi, demokrasilerin de krize girdiği bir durumla karşılaşabiliriz gibi geliyor.

CEM EROĞUL: Hem bir toparlama yapacağım hem de bir şeyler eklemeye çalışacağım. Toparlamam şu: 1970'lerden itibaren azgelişmiş ülkelerde, toplu olarak kapitalist sınıfın si-

yasal egemenliği elden kaçırma korkusu ortaya çıktı. Bununla birlikte iki önemli gelişme oldu sanıyorum. Bir tanesi, Taner Timur'un belirttiği, petrol bunalımı sonunda, çok büyük miktarda bir serseri paranın, dünya piyasalarında dolaşmaya başlaması. Bir başka önemli gelişme de Arslan Bey'in işaret ettiği, teknolojik gelişmenin artık tam istihdamı sağlayamaması. Bundan sonuç olarak şu çıkıyor: sanayici sınıfın, kapitalistlerin sanayici kesiminin, kapitalizmi yönetme, kapitalizm içinde üstün kesim olma gücü, temellerini yitirdi ve yerini mali sermayeye bıraktı. O zaman çok şey açıklığa kavuşuyor. Çünkü sanayici, örneğin kuralsızlaşma istemez. Sanayici yatırım yapan insandır; önünü görmek ister. Hatta planlama ister; çünkü uzun vadeli düşünme gereğini duyar. Sanayici gerilediği zaman, sanayicinin değerleri de geriliyor; o zaman mali sermayenin değerleri üste çıkıyor. Mali sermaye ulusal pazardan memnun değil, çünkü serseri parayla iş görmek istiyor. Bunun rakamları verildi, gerçek mal alışverişinin kırk misli bir kaydi değer alışverişi var.

TANER TİMUR: Burada bir saptama yapmak istiyorum. George Soros diye bir Amerikalı dolar milyarderi var. Bu adam tek başına frank üzerine bir spekülasyon yaptı ve frank devalüe oldu. Yani bir milyarder kendi sermayesiyle Fransa gibi bir ülkenin parasını geriletebildi. Böyle bir düzende yaşıyoruz.

CEM EROĞUL: Şimdi bunun olabilmesi için küreselleşme lazım. Küreselleşmenin olabilmesi için de ulusal devletin ortadan kaldırılması lazım. Bütün dünya büyük birliklere gidiyor: Avrupa Birliği'ne gidiyor, Kuzey Amerika Birliği'ne gidiyor, Pasifik bölgesi ortaya çıkıyor. Yani dünyanın her tarafında ulusal devletin tepilmesi sonucuyla karşı karşıya kalıyoruz. Bunun kabul ettirilebilmesi için de dünya çapında müthiş bir beyin yıkama operasyonu yapılması lazım. Bu nedenle, dünya yayımcılığının belli kurallara bağlanması istemi karşısında, ABD UNESCO'yu terk etti. Çünkü bu en yasamsal şeydi. Serbestçe beyin yıkanmak isteniyor. Örneğin, çok ilginç bir şey, CNN'de reklamcılığın reklamı yapılıyor.

Şimdi özelleştirmede de aynı beyin yıkamayı görüyoruz. Mesela Yıldırım Aktuna, "özelleştirmeye karşı çıkmak vatan hainliğidir" dedi. Türkiye'de herkes Anayasayı değiştirmek istiyor denildi, ama anayasa bir tek özel TV'ler konusunda de-

ğiştirildi. Tabii bu bize Türkiye özelinde birçok şeyi izah ediyor.

Bence yozlaşmanın devletten değil de sınıftan kaynaklandığı çok açık. Çünkü Türkiye'de 60'lı yılların sonuna kadar devlet, topluma egemen olmuş. Bence dönüm noktası 1968'dir. Bakıyoruz, o zaman büyük kokuşma yok. Büyük kokuşma, devletin tamamen egemen sınıfın oyuncağı haline geldiği dönemde ortaya çıkıyor. Demek ki Türkiye özelinde yozlaşma, egemen sınıftan kaynaklanıyor.

Bir şey daha var Türkiye'de: Kemalizm düşmanlığı. Kemalizm, bağımsızlıkçılık ve ussallıktır. Ulusal devlet, bağımsızlığı ve sanayinin devlet eliyle geliştirilmesini savunuyor. Bu iki eğilim de özelleştirmeyle çatışıyor. Dikkatinizi çekerim, dünya çapında bir hurafe pompalaması vardır. Dinler pompalanmakta, Papa'yla, Müslümanlar can ciğer kardeş olmakta, Japonya'da, Amerika'da pramiliter örgütlere benzeyen, paradinsel örgütler ortaya çıkmaktadır. Kader kısmet cumhuriyeti kurmak için (ben buna kader kısmet cumhuriyeti diyorum) toplu iletişim araçlarıyla, bilinçli olarak yapılan bir beyin yıkama hareketi var. Bu da, İkinci Cumhuriyetçiliği, Cem Boyner'i, Yeni Osmanlıcılığı, Kemalizm düşmanlığını, küreselleşmeye bağlamamıza olanak veriyor.

Türkiye'nin bir başka özelliği, bu işin devlet cephesinin, 12 Eylülcüler tarafından yaratılmış olmasıdır. Şimdi ben size bazı hatırlatmalar yapacağım. 12 Eylül'cüler geldiler devlet elkoydular. Anayasa yapma hakları vardı, çünkü kurucu iktidar oldular.Ama bunun yerine bir içtüzük yaptılar; o içtüzükle egemenliği kullanma yetkisini kendilerine aldılar. Aradan bir iki ay geçti, anayasa düzeni hakkında bir yasa yaptılar. Yasanın 6. maddesi şu: Bizim çıkardığımız bildiriler ve kararlar anayasaya aykırıysa, bu anayasa değişikliğidir. İşte bu, bilinçli olarak hukukun hörlanması, toplum içinde hukukun paçavra haline getirilmesi, bilerek hukukun yok edilmesidir. Çünkü aynı adamlar, bu yaptıkları değişikliğe, anayasa değişikliği diyebilirlerdi. Bildiriyle anayasa değiştirmeyi yeğlediler ki, toplumda en ufak bir hukuk saygısı kalmasın. Sonra biz, Özal "anayasa bir kere delinse ne olur" dedi diye, tepki gösteriyoruz. Özal'ın ağababası Kenan Evren'dir. Çünkü bu toplumda II. Mahmut'tan beri gelen, bir hukuk devleti inşa çabası vardır. 27 Mayıs'çılar bile darbeye tüzel bir gerekçe aramışlardır. Görünüşte bir hukuk say-

gısı vardı. Bunlarda ise tam aksine. Bu, cehaletten veya ihmalden yapılmış bir şey değil; bile bile hukuku yok etmek için yapılmıştır.

İkinci getirdikleri, hurafeciliği ve dinciliği pompalamak. Geçen gün Hasan Sağlam Paşa, 32. Gün programına çıktı. İmam Hatip Okulu Yaptırma Derneği'nin başkanı. Bülent Ulusu'nun Milli Eğitim Bakanıydı. Bu Milli Eğitim Bakanı, yeşil kuşak operasyonunun baş ajanıdır, cuntaya en yakın olan adamlardan biridir ve belli bir görevi yerine getirmek için orada bulunmuştur.

Son olarak aynı çerçeve içinde özelleştirmeye değinmek istiyorum. Özelleştirmeyi de aynı hukuk dışı çerçeve içinde yapmaya çalıştılar. Anayasa Mahkemesi'ne çarptı. Şimdi güya hukuku uydurdular, ama bence yine uymamıştır ve bir toptan vurgun ve hırsızlık yasasıdır. Şu anda TV'leri açın, bütün kanallarda, salya sümük, herkes, vurgundan pay almak için beklemektedir; en büyük payı da yabancılar alacaktır. Geçen gün, bir açıkoturumda söylediğim bir şeyi burada tekrarlamak istiyorum. Çok ilginç bir şey. Bu yeni özelleştirme yasa tasarısının 42. maddesinde şöyle bir hüküm var; "6224 sayılı yasanın 1. maddesinin c bendi yürürlükten kaldırılmıştır."

Nedir diye bakıyorsunuz. Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan, "yabancı sermaye, inhisar veya hususi imtiyaz teşkil eden alana giremez" diyen hüküm kaldırılıyor. Bu doğrudan doğruya telefonu yabancı sermayeye devretmek için hazırlanan bir tezgahtır. Tahminimce, kararlar şu anda hazırdır. O kadar hızlı yürüyecek ki bu, Anayasa Mahkemesi karar vermeye zaman bulamayacaktır. Hatırlatırım size, Beş çimento fabrikasının satılmasından sonra iptal kararı çıktı, fakat uygulanamadı. Çünkü satılmış, bitmişti. Şimdi bu büyük vurgun bence, yeni egemen sınıfın dünya çapındaki koalisyonunun beklentilerini, turnusol kağıdı gibi ortaya koyan bir düzenleme. Amaç, üretimi artırmak değil. Üretimi artırma olanakları artık tıkanmıştır. Amaç, daha önce yaratılmış servetleri yağmalamaktır. Bu yağmalamayı da, olabildiğince, devlet müdahalesi, hukuk engeli, kamuoyu denetimi olmadan yapmak istemektedirler. Yönetilenlere de, egemen sınıfın çıkarını, kendi çıkarı zannettirme operasyonu yapılmaktadır. Zavallı halk, Başbakan sabaha kadar çalışacak, özelleştirmeyi çı-

Şimdi çözüm için sihirli formül yok; ama bence yeni formül aramaya gerek de yok. Sol düşüncenin, özellikle Samir Amin'in ısrarla söylediği büyük bir doğru var: saldırı küreselleşmeyse, buna yanıt bağımsızlıktır. Demokratik, katılımcı, emekçilerin sesinin yansıdığı devleti geliştirmek için savaşmak gerekir. Bu dünya çapındaki saldırıya, başka türlü bir yanıt verilebileceğini sanmıyorum.

ŞEFİK ÇAKMAK: Bence şu anda Türkiye bir milli mücadeleyi yeniden yaşamaktadır. Milli mücadeleye çıkanlar da, bu kadar umutsuz, bu kadar toplum dışına çıkmış, bu kadar dinazor sayılan insanlardı. Şimdi biz bu anlamda, bir milli mücadele dönemindeyiz. Dolayısıyla, aynı milli mücadele şartları içinde, ilerici sınıfların güç birliğini gerektiren bir mücadeleyle ancak yol alabiliriz. Yani işçi sınıfını tek güç olarak gören bir yöntemle değil, daha geniş bir demokratik cephe yaratarak ve bu demokratik cephe içinde, gerçekten, işçi, emekçi, kitlelere ağırlık vererek, bu mücadeleyi yürütebiliriz. Bu mücadeleyi yürütmede çok fazla umutsuz olunacağını zannetmiyorum. Çünkü bize beyin yıkama olarak söylenen gerçekler, gerçek değildir. Bu özelleştirme meselesini ele alırsak, bizde özelleştirmenin gerekçesi şu: "biz KİT"leri idare edemiyoruz" diyorlar. KİT'ler devletin yarısına yakındır. Devletin yarısına yakın bir organizasyonu idare edemiyeceğini peşinen kabul eden bir siyasi güç, siyaseten bitmiştir. KİT'ler önceleri açık vermiyordu. Açık verir hale getirdiniz. Şimdi diyorsunuz ki, "biz bunları yedik, bitirdik, özelleştirmezseniz yine yeriz". Bu mantık değil ki... Önce yemeyin bunları, normal hale getirin. Mesela Fransa'daki özelleştirmenin, ben bunları idare edemiyorum, ondan satıyorum diye bir gerekçesi yok. Oradaki mantık, biz bu sahadan çekilip, özel sektöre devreceğiz, mantığıdır. Özelleştirme olayında bu noktanın, bir kere daha vurgulanması gerekiyor. Toplumda, yolsuzluk zaten normal bir olaydır, bu yolsuzluğu herkes yapıyor, bunun üzerinde niye duruyorsunuz gibi bir felsefe geliştiriliyor. Türkiye özelinde muhakkak, yolsuzluğun normal bir olay olmadığını, Türkiye'nin iç dinamizminin yolsuzluğu önleyebilecek bir potansiyel taşıdığını vurgulamamız, buna inanmamız lazım.

KORKUT BORATAV: Bence ideolojik beyin yıkamanın güncel göstergesi şudur: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, ka-

pitalizmin, en çok batağa ve pisliğe battığı dönemde, burjuva ideologlar, devletçilik pistir diyorlar. Devletçilik dedikleri şey, tabii kapitalizmi günahlarından arındıran bir şey. Biz, Türkiye'nin sol kesimi olarak, devletçiliğin nasıl sermayenin uzantısı olarak kullanıldığını çok iyi biliyoruz, ama onlar bunu değil, bizatihi devletçiliği ve devleti hedef alıyorlar. Devlete saldırının bana göre çok önemli bir tarafı var: Bugünkü Türkiye konjonktüründe, ne kadar beğenmezsek beğenmeyelim, devlet, en azından çalışan sınıfların etkileyebileceği bir alandır. Bir demokratik sınıf mücadelesi oldukça, devleti etkileme ümidi vardır. Fakat bu mücadelenin yasal ve fiili araçlarını halk sınıflarının elinden alır; kanunla, hatta anayasayla ekonomik alanı çalışan sınıfların müdahale alanlarının dışına çıkarır; sosyal güvenliği, sendika hakkını, yoksulların örgütlenme hakkını, yasal ve fiili güvencelerin dışındaki alanlara intikal ettirirseniz, dava peşinen kaybolmuştur. Özerk Merkez Bankası çok tipik bir örnektir. Özerk Merkez Bankası demek siyasi iktidardan bağımsız çalışan, yani sermayenin kontrolu altına giren bir Merkez Bankası demektir. Oysa siyasi iktidar, açık rejim koşullarında, yüzde onbeş-yüzde yirmi, çok açılma dönemlerinde yüzde otuz kadar halkın ve emekçilerin etkisi altındadır. İkincisi küreselleşmeyle ilgili bir vurgulama yapacağım. Küreselleşme gerçekten, sanayinin harcanıp, finans kapitalin çılgınlaştığı bir dönemdir. Bence sanayinin buna tam karşı çıkmamasının nedeni, dünyada da, Türkiye'de de büyük sanayinin buna uymasıdır. Bugün TOFAŞ'ın altı aylık blançosu yayınlandı; repo karları, üretimle ilgili karların dört misli. Dolayısıyla, özellikle büyük sanayi, kendini rahatlıkla finans kapitale dönüştürebiliyor. Bu esnekliğe işçi sınıfı hiç sahip değil. Çünkü küreselleşmenin hepimizin vurgulanması gereken bir özelliği var: sermaye için hiçbir sınır tanımıyor, işçi sınıfı içinse sınır var. Emek, ulusal sınırlar içinde tutsak. Onun için, krizden kurtulma olasılığı, esnekliği yok. Sanayi ise, sermayesini kaydırabildiği zaman kurtarıyor.

Tartışmamızın bu noktasında, aşağı yukarı şu ortaya çıkıyor: finans kapital hakim oldukça, vurgun, avanta ve devletin yozlaşması olanağı çok artacaktır. Sanayi sermayesi hakimse, bu olanaklar çok ayrı ve özel ilişkiler taşıyacaktır.

Şimdi yeniden yozlaşma konusuna gelmek istiyorum. Gen-

çay, "ben yozlaşma demek istemiyorum, sistemin genel sorunları" dedi. Ben, tam aksine, hem Türkiye hem de muhtemelen diğer ülkeler bağlamında yozlaşma olduğunu söylüyorum. Çünkü, önceki dönem, sermayeye kaynak aktarılan dönemdi; buna hiç kuşku yok; fakat bunu kollektif olarak yapmış, yani sanayi sermayesinin tümüne kaynak aktarmıştır. Avanta aktarımı, sektörden bireylere kayma eğilimi gösterdikçe, bunu bürokrasi önlemiştir. Bizim klasik mülkiye borakrasimiz, göreli olarak otonomdur; devletin sahibi olduğunu sanır; "devletin malını yeridmem" der; rant, avanta dağıtmayı objektif kurallara bağlamaya çalışır. Burada kayırılan, Selim Edes, Şarık Tara, Ahmet Özal değil, bütün bir sektördür. Yozlaşma, avanta paylaşımının kişiselleşmesidir. Buna Özal damgasını vurmuştur ve bunda hiçbir sınır tanımamıştır. Bence, Özal mı Evren'in yaratığı, Evren mi Özal'ın yaratığı konusu da tartışmalıdır. Bana göre her ikisi de sermayenin yaratığıdır. Basın aşağı yukarı belgeledi ki, 1979 yılı sonuyla, 12 Eylül arasında, Özal, askeri kadrolara sürekli, iktisat politikaları, devlet ve kamu yönetimi konularında brifingler vererek, cuntacıları bir hayli biçimlendirmiştir. Bunu da vurgulamak istiyorum.

ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU: Anayasa Mahkemesi özelleştirmeyi anayasaya aykırı bulmuştur. Fakat niye aykırı bulduğunu basın yayınlamamıştır. Aslında Anayasa Mahkemesi, Mümtaz Sosyal ve 90 arkadaşının gösterdiği gerekçeleri hafif bulmuş, kendisi gerekçeler getirmiş ve çok önemli bir karar da almıştır. Bir anayasa mahkemesi, sadece dilekçede savunulan iddialarla mı bağlıdır, yoksa bu iddialara, mevzu içinde, kendisi de birşeyler ekleyebilir mi, sorusunu sormuş ve dilekçeyle bağlı olmadığı kararını almıştır. Bu aslında çok önemli bir karardır; çünkü Anayasa mahkemeleri hukuklarını kendileri yapar. Bu kez de hukuku böyle yapmış ve Mümtaz Soysal'la arkadaşlarının gerekçelerinden daha esaslı gerekçeler getirmiştir. Mesela, "Anayasada özelleştirme diye bir konu yok. Bu özelleştirme yapılamaz demek değil, ama bunun kurallara bağlı olması gereği var. Kamulaştırma ve devletleştirme konularında hangi kurallar uygulanıyorsa, o kurallar uygulanmalıdır. Böyle düzenlenmeyen bir yasa, Anayasa'ya aykırıdır." diyor. Bu kuralların en önemlisi değeri bahasıdır. Yani, değeri bahasına satılacak; bunun saptanması için de bir komisyon oluşturulacak....

Yine "mütekabiliyet esası olmadan yabancı sermayeye verilmesi, devletin onuruna aykırıdır" diyor. Stratejik KİT'lerde, yabancılara ne kadar hisse verileceği, Almanya'da, Belçika'da vs (bunları saymış) tahdit edildiği halde, bizde tahdit edilmemiş, bu da olmaz" diyor.

Başka bir konu mülkiyet meselesi. "Biz gayrımenkul mülkiyetinde mütekabiliyeti esas tuttuk; mahkeme kararı var; gayrımenkulü olan KİT'ler için onu burada da aramak lazım" diyor. Sayıştay denetimine tabi olması, fonların harcanmasındaki usuller, çevre korunmasına kadar başka tahditlerin de olduğunu, bunlara da uyulması gerektiğini belirtiyor.

Yani aslında bu anayasaya göre, bunların istediği özelleştirmeyi yapmaya imkan yok. Bir kere bu mücadeleyi vermek lazım.

KORKUT BORATAV: Aslında, sermayenin damgasını vurduğu bir anayasaya bile aykırı. Tabii 1982 yılında bu yeni eğilimler dünyaya bu kadar damgasını vurmamıştı ya da bizimkiler algılayamadılar. Algılasalardı, anayasayı başka türlü yaparlardı.

ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU: Düzeni biraz da kendi silahı ile vurmak lazım. Biz bunlara, bunun anayasaya aykırı olduğunu, yüksek sesle söylemeliyiz.

İkincisi özelleştirmede korkunç beyin yıkadılar. Halbuki kamuoyunun gözü önünde BOTAŞ olayı var. Belediyenin BOTAŞ'a vermediği 3 trilyon para var. Sen ARÇELİK'in 3 trilyon parasını verme de göreyim, ayakta kalabiliyor mu o ARÇELİK? Aslında devlet dairelerinin hiçbirisi telefon faturası ödemiyor. Ben TPAO'da çalıştırdım, oradan biliyorum, askeriye, diğer devlet daireleri, TPAO'ya borçlarını ödemiyor. Aslında KİT'lerin de devlet bütçesine yaptığı sübvansiyon var. Bunu hiç kimse düşünmüyor.

Öte taraftan aslında Türkiye'de kar eden bir teşebbüs özel sektörde de yok. Repoyla vs denk getiriyorlar. Bizim yaptığımız saptamalara göre, 1991 yılında, özel sektördeki 500 büyük sanayi firmasının faaliyet dışı karları, gayrı safi karın %51'i, Demek ki, özel sektör KİT'lerden daha fazla sübvansiyon alıyor. Aslında herkes devleti yiyor. Devletin parası da yok; borçlanarak onlara yediriyor.

Biz tezimiz haklı olduğu için, bu malzemeyle bunlarla çarpışırız. Ama bu propoganda o hale gelmiş ki, SHP Kocaeli il örgütünden birisi mektup yazmış, "Bu SHP'li milletvekillerinde akıl yok mu, günde 250 milyar zarara karşın niye özelleştirmeyi yapmıyorlar" diye soruyor. Günde 250 milyar hiç alakası olmayan bir rakam. Bu rakamı nederen bulduklarını merak ettim; araştırdım; 1994'de kamu finansman açıkları 95 trilyon lira, onu bölüp buluyorlar. Bunları anlatmak, olayın sermayenin bunalımından gelen birşey olduğunu gösterecek hareketlere hız vermek lazım.

CEM EROĞUL: Bizim bildiğimiz, egemen sınıf, yeni çıkarları temsil etmesi için yeni insanlar bulur. Bizde eski insanlar, yeni çıkarları dile getiriyorlar. Örneğin, Süleyman Demirel, devletten yetişme bir adamdır; kamu yatırımlarını savunmuştur. Şimdi ise baş özelleştirmecidir. Hüsamettin Cindoruk: öteden beri hukuk devletini savunmuştur. Geçenlerde ise, Anayasa Mahkemesi'ne karşı açık bir saldırıya geçebilmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi, artık bu küreselleşme, özelleştirme oyununda, bir ayak bağı olarak görülmektedir. Şimdi Anayasa Mahkemesi, çok ilginç bir şekilde Kemalist devletin son kalesi haline geldi. Anayasa Mahkemesi'nin kusurları pekçok, onları yazdık, çizdik; ama şu anda bu olguyu da görmek lazım.

Bu özelleştirme yasa tasarısının sınıfsal temeli hakkında bir noktaya daha dikkatinizi çekip sözlerimi bitireceğim. Son özelleştirme yasa tasarısında şöyle bir hüküm var. Biliyorsunuz, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı diye bir şey kurdular. Buraya devletin çeşitli kesimlerinden, örneğin üniversitelerden personel alabiliyorlar. Yasaya göre nereden alırlarsa alsınlar ücretini kendileri ödüyorlar. Bir tek istisnası var: özelleştirilecek KİT'lerden alıyorlarsa, ücretini bu KİT ödeyecek. Bu küçük bir ayrıntı, ama zihniyeti gösteriyor. Tıpkı İngiliz sömürgecilerinin, gönderdikleri ordunun parasını, ezdikleri halktan almaları gibi birşey.

TANER TİMUR: Son olarak birkaç şey de ben eklemek istiyorum. Maalesef, edindiğim izlenim şu ki, yurtsever, bağımsız, aydın olarak yaşamanın zor olduğu bir döneme giriyoruz. Bunun muhasebesini ileride dürüst aydınlarımız yapacaklar, ama şu anda kabul edelim ki, marjinalliğe itilmiş bir durumdayız. Bu sonunda bizi, ciddi bir ulusal kimlik sorununa

itiyor. Küreselleşme denilen, aslında emperyalizmin çağdaş ifadesi olan bu süreç sonucunda, ileri sürülen bütün bu kavramları tek taraflı olarak kabul etmeye zorlanıyoruz. O bakımdan Şefik dostumun söylediği, yeniden Kurtuluş Savaşı kavramına canı yürekten katılıyorum. Durum ne kadar karanlık ve umutsuz olursa olsun, yapılacak şeyler vardır. Elbette ki, bugünün kurtuluş savaşı 1920'lerin kurtuluş savaşından çok farklı analizlere, insan kadrolarına dayanacak. Kendimizi bu çerçeve içinde görüyorum.

Bu ulusal kimlik krizi aslında evrensel bir kriz. Küreselleşme sonucunda devlet kavramının düştüğü bir kriz. Bugün Fransa'da, birleşmiş bir Almanya karşısında Fransız kimliği tartışılıyor. Almanya'da, Amerika'da, bütün dünyada ulusal kimlik krizi tartışılıyor. Türkiye'ye özgü bir olgu değil. Fakat sanıyorum bizim kimlik krizimiz bunlarınkinden çok daha ciddi boyutlar taşıyor. Çünkü bunlar, sanayileşmiş ülkeler olarak, sonunda kendi çıkarlarını çok daha iyi savunabilecek kadrolara sahipler. Fakat biz, yeni bir "Avrupalı" kimlik arayışı adı altında kadrolarımızı mahvetmek meşgulüz.

Bir kısmımız ulusal kimliğimizi AB (Avrupa Birliği) ile bütünleşmiş bir Türkiye'de arıyoruz. AB ülkeleri, orada bizim kazandığından çok veren, bir takım zavallı insanlarımızı kovmak için çaba verirken; insan dolaşımını öngören bütün imkanların kapanma eğilimi gösterdiği bir dünyada yaşarken; kapısından kovulduğumuz AB'ye pencereden girmeye çalışıyoruz ve bunun yolu olarak da gümrük birliğini düşünüyoruz. Gümrük Birliği konusunda ciddi bir ekip araştırması olduğunu zannetmiyorum. Zaten kendileri de Gümrük Birliği gibi, adından iktisadi olduğu çok açık olan bir olaya, bir politik olay gözü ile bakıyorlar ve AT'de yerimizi almak üzere bir süreç düşünüyorlar. Bu sürecin gerçeklerle hiçbir alakası yok. AT'ye başvururken Özal da bölgesel ve yapısal farklılıklar dolayısıyla Türkiye'ye ne kadar dolar akacağını hesaplamıştı ve o da tamamen politik terimlerle konuşuyordu. Bunun altında Avrupalıları aptal zanneden, onları kandırmaya çalışan bir zihniyet yatıyor. Biz onları kandıracağız, şartlarımızı empoze edeceğiz, oradan da bize gelirler, yardımlar, sermaye akacak; sonunda biz karlı bir şekilde Avrupa'ya gireceğiz. Bu tabii, yakın tarihimizi en basit seviyede incelememiş, bunun üzerinde hiç düşünmemiş in-

sanların zihniyetidir.

Bu, önümüzdeki dönemde karşılacağımız sorunların aslında, göründüğünden de vahim olduğunu ortaya koyuyor. Şu anda merak ediyorum, bunları söyleyenler gerçekten inanıyorlar mı, bu kadar saf mılar, yoksa sadece milleti kandırmak için mi bunları söylüyorlar? Bence ikinci şık daha doğru. O zaman bir ihanet mekanizması ile karşı karşıyayız ve ilk cümleme döneyim, dürüst, yardımsever ve aydın olmanın çok zor olduğu bir döneme giriyoruz.

ŞEFİK ÇAKMAK: AB Konusunda çok önemli husus şu: Roma Anlaşması'nın iki tane vazgeçilmez şartı var. Birincisi işgücünün, ikincisi malların serbestçe dolaşımı. Eğer bu iki şarttan biri bile yoksa, üyelik diye bir şey sözkonusu değildir. Buna göre, şimdi bizim işçilerimizin AT ülkelerinde işgücü olarak serbestçe dolaşır olması gerekirdi. Fakat, ne yaparsanız yapın, isterseniz gümrükleri sıfırlayın, biz işçi dolaşımına evet demeyiz. AT'ye üye olmak istiyorsanız, bu şart olmadan gireceksiniz diyorlar. Halbuki bu şart Roma Anlaşması'nın vazgeçilmez şartı.

ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU: Sadece uluslararası alanda değil, kapitalizm kendi iç hukuklarında da gittikçe sertleşmeye doğru gidiyor. Almanya'da sosyal sigorta, sosyal güvenlik yasaları tadil edilmeye başlandı. Daha önemlisi, İngiltere'de, sanığın cevap vermeme hakkını kaldıran bir yasa tasarısı bugün parlementoda. İngiltere halkı ayağa kalmış. Yani gidilen yer ortaçağ karanlığı. Mesela bilimsel teknonoljik devrimden bahsediliyor, teknolojiyi bilmem, fakat 1940'dan beri bilimsel devrim diye bir şey yok. Yalnız son zamanlarda GEN fiziğine dair dudakları uçuklatan bazı açıklamalar oldu, fakat onun da arkası gelmedi. Belki o da propogandaydı. Dünya ortaçağ karınlığına girme eğiiminde. Çünkü dünya tek yönlü olarak yönlendirilmek isteniyor. Tek yönlü yönlendirilen bir ortamda bilim gelişemez.

TANER TİMUR: Ben bir sosyal bilimci olarak batılılaşmaya karşı değilim; kendimi de batılı hissediyorum. Kimlik sorunu derken bizim yönetici kitlemizin asıl yanıldığı nokta şu: Sen Avrupa dışında kalabilir, fakat daha çok Avrupalı olabirsin; buna

karşılık Avrupa'yı dışlamazsın, köle ve sömürge olursun. Şimdi o iki almaşık üzerinde düşünmek lazım. Şu anda Türkiye'de hakim söylem, ikinci şık üzerinden: Avrupalı olalım da isterse yarı-sömürge olalım.

KORKUT BORATAV: Son olarak şunu söyleyeyim ki, dünya değişiyor söylemine teslim olmak bizim işimiz değil. Şu anda marjinal olmaya mahkumuz; ama etkisiz olmak demek, fikir planında yenilmiş olmak demek değildir.

TÜRKLER VE ERMENİLER 1915 ve SONRASI

Taner TİMUR

Ülkemizde egemen tarih yazımına "Ermeni Tehciri" başlığıyla geçen olaylar hakkında Şevket Süreyya Aydemir şunları yazmıştı: "1914-1918) Harbi içinde Osmanlı topraklarında ve bilhassa Anadolu ile ona sınır olan bölgelerde, karşılıklı bir imha hareketinin geçtiği bir gerçektir. Fakat milletler ve halklar arasında, tarihin bazen öyle safhaları yaşanır ki, en doğru olan, galiba o safhaları unutmaktır." [1] Ne var ki herkese "unutma".tavsiye eden Aydemir'in kendisi bazı şeyleri unutmamıştır ve şu yargıda bulunur: "Bu faciada ve Ermeniler aleyhine işleyen çarkların bence en önde gelen sorumlu ve suçluları, Ermenilerin içinden yetişen, fakat coğrafi ve tarihi şartları hiçbir suretle doğru değerlendiremeyen Ermeni yarı - aydınları olmuştur." [2]

Ş. S. Aydemir yukardaki satırları yazarken, Türkiye, İttihatçı ideoloji ve yöntemleri canlandıran 12 Mart Cuntası altında yaşıyordu. Ülkede herzaman tabu olmuş bir konu hakkında objektif bir değerlendirme yapmak olanaksızdı. Bununla beraber Aydemir'in naklettiğimiz cümlelerinde hem "karşılıklı imha"dan, hem de "Ermeniler aleyhine işleyen çarklar"dan sözedilmekte ve mutlak suçlu olarak da "Ermeni yarı - aydınları" gösterilmektedir. Bu suçlama herhalde Hınçak militan ve teröristlerini aşan bir anlamda kullanılmaktadır ve üzücü olan nokta, Ş. S. Aydemir gibi geniş ufuklu bir yazarın herkese "unutma" önerirken kendisinin üstelik sorunla çok yakından ilgili bir şahsın biyografisinde, mutlak suçlamalarda bulunmasıdır. Burada Ermeni tarihçilerin ve yanı istikamette düşünen Batılı yazarların yazdıklarını bir tarafa bırakalım ve Türk resmi tezinin ortaya koyduğu verilere bir göz atalım. Bu tezi yansıtan kaynaklara göre ülkemiz, Birinci Dünya Savaşına girerken Osmanlı Devletindeki tüm Ermenilerin sayısı 1.300.000 kadardı ve bunlardan "tehcir" sırasında ölen (öldürülen)lerin sayısı 300.000 civarındaydı[3]. Bu rakamların Ermeni ve Batılı tarihçiler tarafından hiç kabul edilmedikleri ve bu konuda uygunsuz bir "rakam kavgası" olduğu ayrı bir konudur. Fakat, bir devlette etnik ve kül-

türel bir azınlığın dörtte biri civarındaki bir kısmının yokedilmesi olgusu, o toplumun belleğinde hiçbir iz bırakmazsa sağlıklı bir durumla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir mi?

Aslında tüm ulusların tarihinde bu gibi vicdanları rahatsız eden olguları bilinçaltına iten savunma mekanizmaları vardır. Fakat hiç olmazsa toplumun bir kesiminde bu olayların, tüm toplum vicdanını rahatlatacak bir açıklıkla tartışılması gerekmez mi? Ermeni tehcir ve kırımı ile ilgili olarak böyle bir tartışma Türkiye'de hiçbir zaman yapılmamıştır. Bugün de bu konuda elverişli bir tartışma ortamının bulunduğunu söyleyemeyiz. Bunun, kültür tarihimizin üzerinde derinliğine düşünülmesi gereken bazı özellikleriyle ilgili yönleri vardır. Bu özellikler, genellikle Türklere sempati duymayan Batılı çevrelerde "Türkler kollektif bellekten yoksunlar" şeklinde ifade edilmektedir. Kimi milliyetçi ermeni tarihçilire ise, belki de belli bir "Türk imajı"nın devamında yarar gördükleri için, böyle bir tartışmayı engelleyecek tarzda yayınlar yapmaktadırlar. Bunun son örneğini tanınmış İngiliz Oryantalisti Bernad Lewis'in fransız gazetesi Le Monde'a yaptığı bazı açıklamalar dolayısıyla kopartılan fırtınada gördük. Bu konuda ne demişti B. Lewis? Türk resmi tezlerini mi savunmuştu? Kesinlikle hayır!

Kendini Ermeni tezlerinden ve "hiçbirşeyi kabul etmeyen resmi Türk otoritelerinden" [4] dikkatle ayıran B. Lewis, planlı bir soykırımından sözedilemiyeceğini söylediği için uğradığı hücumlara karşı görüşlerini şöyle toparlıyordu:

1) Ermenilere karşı, Avrupa'daki antisemitizm dalgasına benzer hiçbir kin kampanyası yapılmadı.

2) Ermeni tehciri, hernekadar büyük çapta olduysa da tüm ülkeyi kapsamadı ve özellikle İstanbul ve İzmir gibi şehirlere uygulanmadı.

3) Türk eylemleri, nisbetsizlerine rağmen, tamamen sebepsiz değillerdi. Birçok ermeninin Türklerle savaşan Rusları "kurtarıcı" olarak görmeleri savaş zamanlarının çok görülen- nevrozlarıyla ağırlaşınca tehcir atmosferi doğdu.

4) Tehcir - stratejik, kriminel ya da başka nedenlerle- Osmanlı İmparatorluğunda yüzyıllardır uygulanan bir yöntemdi. Örneğin Rus ilerlemesi karşısında Van şehrinin müslüman halkı da alelacele sürülmüştü. Bu müslüman halkın pek azı bu "dostane" (Tırnak B. Lewis'in) sürgünden hayatlarını kurtarabildiler.

5) "Hiç kuşkusuz Ermenilerin çektikleri ıstırap, Holokost dolayısıyla yahudilerin çektikleri büyük bir beşeri trajedidir." Gerçi, Ermeniler de, bazı Amerikan misyonerlerinin raporlarının gösterdiği gibi, tehcirden önce ele geçirdikleri bazı köylerde korkunç zulümler yaptılar. Fakat durum eşitsizdi. İstanbul hükümeti bu sorunu eskidenberi başvurduğu tehcir yöntemiyle çözme kararı aldı. "Osmanlı hükümetinin Ermeni milletini yoketmek için bir karar ve planı konusunda hiçbir ciddi delil mevcut değildir."[5]

B. Lewis'in bu görüşleri hiçkuşkusuz tartışmaya açıktır. Fakat Osmanlı Devleti hakkında bilgileri çok sınırlı bir ermeni tarihçisinin bunları "bilimsel değerden tamamen yoksun" olarak nitelemesi katı bir hoşgörüsüzlük işareti değil midir?.[6]

Aslında yakın tarihlere kadar Ermeni tarihçileri bu konuda daha ılımlı bir tutum içindeydiler. Örneğin Basmacıyan 1922 de kaleme aldığı kitabında 500.000 ermeninin kırıldığını yazıyor [7], Torosyan ise 1957 yılında yayınlanan eserinde 1915 olayları için "tehcir ve kırım"[8] ifadesini kullanıyordu. Aynı ifade Hovanisyan'ın 1967 de yayınlanan "Bağımsızlık Yolunda Ermenistan" başlıklı eserinde de kullanılmaktaydı ve 1970 lere kadar Ermeni tarihçileri arasında genel bir formül oluşturmuştur. [9]. Öte yandan Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan, sayıları bir hayli kabarık yayınlarda Ermeni tehcir ve kırımında, başta Almanya olmak üzere bazı Batılı devletlerin önemli ölçülerde sorumluluk payı taşıdıkları vurgulanmıştır. Bu tez zamanla unutulmuşsa da Hovanisyan, sözünü ettiğimiz eserinde Almanların suç ortaklığını tekrar hatırlatıyor; Almanya büyük elçisi Bernstorft'un, trajedinin nedeni olarak Ermenileri suçlayan beyanatını naklediyor ve elçileri Morgenthau vasıtasıyla tüm olup bitenlerden haberdar olan Amerikalıların 1917'ye kadar Osmanlı Devleti'yle diplomatik ilişkileri kesmediklerine dikkati çekiyordu. [10] Oysa 1974'de Ermeni terör örgütü Asala'nın başlattığı suikast girişimlerinin yarattığı ortamda Ermeni tezleri giderek katılaşmış, gerçeklerden uzaklaşmış ve ileri sürülen iddiaları kabul etmeyenler baskı ve tehditle karşılaşmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Ermeni kırımı, Nazilerin soykırımı ile aynı kefeye konmuş; hatta Hitler'in İttihatçılardan esinlendiği ileri sürülmüş ve 1915 - 1917 arasında bir buçuk milyon (hatta bazılarına göre iki milyon) Ermeni'nin öldürüldüğü ileri sürülmüştür. [11] Soruna serinkanlılıkla eğilmeyi ve 1915 dramında hiçbir sorumluluğu bulunmayan bugünkü Türklerle bir diyaloğu önleyen bu sertleşmenin nedenleri nelerdir?

Asala terörü 1975'de başladığı için, bizde bazı çevreler bunları 1974 Kıbrıs müdahalesine bağlamışlardır. Oysa bu gelişim, Ermeni diyasporasının üçüncü neslinin yaşadığı "kimlik krizi" ve bunu harekete geçirmekte önemli bir rol oynayan Lübnan savaşı ile yakından ilgili görünüyor. Çünkü, unutmayalım ki, terörist eylemleri Lübnan ermenileri başlatmışlarsa da bunları dünya çapında politize eden ve bazı mesajları Batı kamoyuna ileten özellikle Fransız ve Amerikan ermenileri olmuştur.

Ermeni Diyasporası ve Ermeni Kimliği

Üçüncü nesil ermeni diyasporasının, babalarından, hatta 1915 faciasını yaşamış dedelerinden daha bağnaz olmalarının nedenleri nelerdir? Ermeni kimliği konusunda, fransız ermenileri arasındaki bir tartışma konuya bir ölçüde ışık tutuyor.[12] Bu yüzden genç fransız ermenilerinin on yıl kadar önce yaptıkları bazı sorgulamaları ve ileri sürdükleri tezleri özetlemekte yarar görüyorum. Önce bazı hatırlatmalar yapalım.

Tehcire uğrayan Ermenilerden bir kısmı 1915 den sonra çeşitli yollardan Marsilya'ya gelmişler ve "mülteci kampları"na sevkedilmişlerdi. Çok geçmeden oradaki hayat şartlarının çok sefil olduğunu ve işsizliğin hüküm sürdüğünü anladılar. Bunlardan bir kısmı Paris civarında iş imkanları olan Alfortville şehrine gittiler ve orada çalışmaya başladılar. Bunların sorunu herşeyden önce yaşam kavgasını sürdürmek ve yeni bir hayat kurmaktı. İlk "Ermeni Cemaati" de Alfortville'de kuruldu. (sh. 38) Ermeni mültecileri zamanla Fransa'nın hertarafına dağıldılar, fakat yoğunluklarını daha çok Marsilya ve Pariste korudular.

İkinci ve üçüncü nesil Fransız Ermenileri yazılı bir ermeni kültüründen yoksun kaldılar. Bunların çoğu fransız dili ve kültürü aracılığı ile özümlendi ve fransızlaştı. Kendilerine ermeni kökenlerini unutturmayan ve ermeni bilincini ayakta tutan tek şey ebeveynlerininin anlattıkları tehcir ve kırım olguları, yani "Soykırım"a dayanan bir "Kara tarih" ve "Türk'e karşı kin" idi. "Böylece, üçüncü nesil, seçilmiş kültürünü "siyah, temeller üstüne oturttu. Eski sözlü gelenekler, efsaneler ve bayramlar unutuldu. Sadece soykırım anısı kaldı." (sh. 53)

Asala'nın suikastçileri üçüncü nesli böyle bir psikoloji içinde yakaladılar. Bu yüzden aralarında, farklı ortamlardan gelmiş olsalar bile, sıcak bir bağlantı doğdu ve o ana kadar terörü aklından geçirmemiş birtakım genç insanlar bile bu eylemleri

kendi kimliklerinin bir ifadesi olarak algıladılar. Fakat bu gelişim yeni bir süreci başlattı. "Terörist eylemler ve özellikle üçüncü neslin bunlarla özdeşleşmesi, halen gerçekleşmekte olan kültürel uyanışı somutlaştıracak ve ilerletecekti." (sh. 54) Kısaca "üçüncü nesil, atalarının etno - kültürel değerlerini tekrar bulmak ihtiyacını hissediyor ve kültürel miraslarını sadece soykırım tarihi açısından değil, bu değerler çerçevesinde yaşamak istiyor (du)." (s.56)

Bu düşünce ve özlemler Sovyet sisteminin çökmesinden ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasından önce ifade edilmişlerdir. Son gelişmelerin bunları güçlendirici bir etki yaptığını düşünebiliriz. Fakat burada asıl dikkati çeken nokta, fransız kültürü tarafından özümlenen Ermenilerin, bu öz benliğinden kopma olgusunu (acculturation) içlerine sindirememiş olmaları değil midir? Ulusal özgüllüğünü ortak bir özümleme ("melting pot") sürecine dayandıran Amerika'da bile Ermenilerin benzer duygular içinde bulunmaları ve suikast komandoları oluşturmaları dikkat çekicidir. Günümüzde ermeni sorunu, tarihe dönme, yakın geçmişi sorgulama ve yeni bir kimlik arama sorunlarıyla içiçedir. Ne var ki meşru ve haklı arayışlarında, dedelerinin ıstırabını yaşamamış bir genç neslin suikast ve cinayet gibi barbar yöntemlere başvurmaları aslında hüzün vericidir. Gerçi 1919 dan sonra da ermeni komandolar intikam eylemlerine girişmişler ve sorumlu gördükleri ittihatçı liderleri öldürmüşlerdi. Oysa 1970 ve 80'lerin "intikam tugayları", Türkiye Cumhuriyetini temsil ettikleri düşüncesiyle Türk diplomatlarına sukisatlerle ortaya çıkmışlar, sonunda, Paris - Orly sabotajında olduğu gibi toplu kırımlardan da kaçınmadıklarını göstermişlerdir. İşin daha da üzücü tarafı, birtakım masum insanların öldürülmelerini Batı kamuoyunun belli bir hoşgörüyle karşılaması ve sonunda terör örgütü Asala'nın ciddi tarihi incelenmeye dayanmayan bazı tezleri dünya kamuoyuna benimsetmesidir. Bunun anlamı bugün Türkiye'de yeterince kavranmamıştır. Ülkemizde genel eğilim bu durumu hala Batı'nın geleneksel haçlı zihniyetine, ermeni ve rum lobilerinin çalışmalarına, yanlış tanınmamıza v.b. atfetmektedir. Ayrıca ermeni davasını, bizim yönetici zümrenin ve medyanın yanlış yaklaşımlarının da etkisiyle, Batı kamu oyunda kaybettiğimizin farkında bile görünmüyoruz. Bugün 1915 olayları tüm Avrupa ülkelerinde tartışmasız bir "soykırım" olarak değerlendirilmekte ve

Türkler bu acı gerçeği ısrarla ve inatla reddeden "belleksiz", "tarihiyle hesaplaşmaktan korkan" bir toplum olarak sunulmaktadır. Kısaca Ermeni sorunu, dış dünyada "Türk imajı"nın (onlara göre "Türk Gerçeği"nin) bir parçası olmuştur. Buna ait göstergeler Türkiye'de görmezlikten gelinmiş ve sansür edilmiştir. Örneğin, kabul edilmekte o kadar ısrarlı olduğumuz A.T.'nin Parlamentosu 1915-1917 olaylarını, 9 Aralık 1948 tarihli, soykırımı tanımlayan Birleşmiş Milletler Konvansiyonuna dayanarak "Jenosid" kabul etmiş ve Konsey'e de bunu Türk hükümetine kabul ettirmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca karar, bu olguyu Türkiye'nin reddinin Avrupa Topluluğuna üyeliğine kaçınılmaz engellerden ("ıncontournables obstacles") biri olacağını da ifade etmiştir. [13] Daha önce cereyan eden, sembolik planda olsa dahi Batı kamu oyunu çok etkileyen bir olgu daha vardır. 1984 yılı Nisan ayında, Bertrand Russel geleneğini devam ettiren ve Avrupa'nın en ünlü entellektüellerini ve Nobel ödüllü bilim adamlarını bir araya getiren bir "Halklar Mahkemesi" Ermeni soykırımını kınamış ve -hiçbir sorumluluğu olmadığını kabul ettiği - bugünkü Türleri bu soykırımı tanımaya davet etmiştir. [14]

Bir taraftan masum insanlarımız hunharca öldürülürken öte yandan Batı Kamu oyunda yargılanıp mahkum edilmemiz gerçekten acı ve haksız bir olgudur. Fakat gerek resmi çevrelerimiz gerekse medya organları yanlış bir tutumla bu gelişime katkıda bulunmamışlar mıdır? Sanıyorum Türkiye'de hiç tartışma konusu olmamış bu soru üzerinde düşünmenin zamanı gelmiştir.

1975 de Asala'nın cinayetleri, Batı, Türk ve Ermeni kamu oylarında bir sürpriz ve şaşkınlık etkisi yarattı. Türkiye bir iç terör döneminden geçmiş, 12 Mart cunta rejimini yaşamış ve istikrarsız bir biçimde demokrasiye geçmeye çalışıyordu. Askeri rejimin yarattığı kin ve intikam birikimi, daha sonraki yıllarda tanık olduğumuz yeni ve daha yaygın bir terör ortamını hazırlamıştı. Fakat bu ortamda, altmış sene önce yaşanmış bazı acı olayların hesabının çağdaş Türklerden sorulacağı hiç beklenmiyordu. O ana kadar ismi duyulmamış bir ermeni terör örgütü, Türk diplomatlarını öldürüyor ve bu yöntemle Türkiye hükümetini "1915 soykırımı"nı tanımaya zorluyordu.

Batı medyası bu olayları küçümsedi ve televizyonlarda gösterilen toplum kırım fotoğraflarıyla bir ölçüde de meşrulaştırdı.

İşlenen cinayetleri seyircilerine anlatmak için programcılar elbette 1915 olaylarından sözetmek zorundaydılar. Fakat bizzat tanık olduğum - ve bir ölçüde genelleştirilebilir nitelikte - yayınlar, bunların "haber verme" niteliğini aşıp bir "propoganda" yayınına dönüştüğü izlenimini veriyordu. Böylece her hunhar cinayetin ardından, hangi "arşiv"lerden alındığı belli olmayan birtakım kırım tabloları Batılı televizyon ekranlarını doldurmaya başlamıştı.

Cumhuriyet Nesilleri ve Ermeni Sorunu

Bu sırada Türkiye'de 1915 olaylarına doğrudan tanık olanların sayısı çok azalmış, etkileri de hiç kalmamıştı. Cumhuriyet'in kurucuları yeni bir tarih anlayışı geliştirmişler, ittihatçı iktidarın radikal bir eleştirisini yapmışlar, fakat 1915 olaylarını, sıradan ve nerdeyse normal bir "tehcir" olgusu olarak yansıtmışlardı. Bu yüzden toplum düzenimizi ve tarihimizi kökten bir eleştiriye tabi tutan - ve bu nedenle Cunta rejimlerinde başına gelmedik kalmayan - açık fikirli Cumhuriyet üçüncü nesli, bu konuda nesnel bir bilgiye sahip değildi. Zaten 1980 askeri rejimi Türkiye'de tüm sorunları sadece kaba bir milliyetçilik bazında tartışmaya izin veriyordu. Başka bir deyişle "kemalizm" adına ittihatçı sovenizm yeniden hortlamış ve "sevr psikozu" ülkeye yayılmaya başlamıştı. Böylece planlı bir şekilde sahneye konmamış olan bir durum, İnsan Haklarıyla ilgili tüm derneklerin Türkiye üzerine rapor üzerine rapor hazırladıkları bir ortamda Ermeni teröristlerinin ve militanlarının propogandalarına çok olumlu bir ortam hazırladılar. Türk tutumunun temel zaafı bu noktadan ortaya çıktı. Aslında bu zaafı hazırlayan başka bir psikolojik neden daha vardı.

Cumhuriyet rejiminde yetişen kuşaklar, haklı bir şekilde, Sevr anlaşmasını,Türklerin yokoluşunu; Lozan'ı ise kurtuluşunu ve yeniden yapılanmasını ifade eden belgeler olarak algıladılar. Onlar için Mondros mütarekesinden sonra başlayan ve örgütlenerek zafere ulaşan direniş, yakın tarihlerinin en olumlu olayıydı. Ermenilerle ilişkiler de bu dönemde yeniden düzenlenmiş ve bir dizi dostluk ve barış anlaşması bizzat Ermeni yöneticilerinin imzalarıyla yürürlüğe girmiş ve dünyaya ilan edilmişti. Batum anlaşmasından (4 Haziran 1918) Lozan'a kadar uzanan bu anlaşmalar serisi yeni bir çığır açmış ve 1915-17 yıllarının acı anılarını arka plana itmişti. Kaldı ki 1915-1916 da

Trabzon, Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerinin Ruslar tarafından, 1920 de de Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali sırasında Ermeniler, rus ve fransız subayları komutası altında intikam girişimlerinde bulunmuşlardı. Ermeni tehciri sırasında "cidden nefrete şayan cinayetler" işlendiğini duyan ve kendi komutanlığı altındaki bölgede (Suriye) "Ermenilere bir tecavüz yapılmasına meydan verilmemesi" hususunda emir veren Cemal Paşa, Doğu Anadolu'da hicret ve cinayet sonucu öldürülen Türk ve Kürtlerin sayısının Ermenilerden daha fazla olduğunu yazmıştır. [15] Bu konudaki çeşitli–ve çok abartılı–değerlendirmelere ilerde değineceğiz. Burada işaret etmek istediğimiz nokta Ermenilerin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmaların en ağırı olan Sevr antlaşmasına duydukları özlemdir. Kaliforniya'da iki Türk diplomatının tuzağa düşürülerek öldürüldükleri yıl (1973) yayınlanan bir eserde, bir Ermeni yazarı Sevr hariç, Ermenilerle imzalanan tüm anlaşmaları (Batum, Gümrü, Moskova, Kars, Lozan) geçersiz sayıyordu. [16]

Bu iddialar Türk hükümetleri ve kamu oyu tarafından elbette benimsenemezlerdi. Dünyada hiçbir devlet, terör yöntemleriyle, aslında gerçeklere de uygun olmayan bazı tezleri kabule zorlanamaz. Bununla beraber, Türkiye'nin reaksiyonunun da serinkanlı ve sağlıklı olduğunu iddia edemeyiz.

1975 de bir sürpriz etkisiyle başlayan terör eylemleri Türk resmi çevrelerinde ve kamuoyunda şiddetli bir tepki uyandırdılar. Ne var ki bu tepki tamamen hissiydi ve bu konuda daha önceden yapılmış az çok nesnel araştırmalara dayanmıyordu. Türkiye Hükümeti "teröristleri muhatap almayız" diyor, fakat tüm Ermeni camiasını teröristlere meylettirecek bir söylem geliştiriyordu. Oysa terörizmle mücadelenin en iyi yöntemi, onu tecrit edecek ve giderek etkisiz kılacak en doğru tavrı takınabilmektir. Bunun için de, terör eylemlerini bizim gibi sürpriz olarak karşılayan Ermeni Camiası ve Dünya Kamu oyu nezdinde inandırıcı olabilecek bir yorum getirebilmektir. Ne var ki bu konuda "Katil Ermeniler", "Cani Ermeniler" gibi ırkçı formüllerin ötesine geçemeyen bir tutum sergilendi. Türk tezi 1915 olaylarını bir "iç savaş", bir "karşılıklı kıtal" olarak görüyor; basın ve yayın organları daha da ileri giderek 1915 de asıl Ermenilerin Türkleri kestiğini, asıl "soykırım"ı onların yaptığını yazıyorlardı. Bu konuda bir kısım İttihatçıların anılarında sözünü ettikleri vicdan hesaplaşmasını yapabilen birkaç aydın bile çık-

madı. Zaten yaratılan Ermeni düşmanı histeri ortamında çıkmasına da olanak yoktu. Ayrıca ortada böyle bir tutuma kaynak teşkil edecek eserler ve araştırmalar da bulunmuyordu. Cumhuriyetin ilk nesilleri, geçmişten kopuş ve yeniden kuruluş süreci içinde 1915 dramını zaten unutmuşlardı ve 1975 den sonra sorun beklenmedik bir biçimde yeniden gündeme gelince boşluğu ittihatçı - şoven tezler doldurdular. Kemalist rejim bu konuda kendine yakışır bir tarihi hesaplaşma yapamamış, meydanı Türk halkının da mahvına neden olan komitacıların manevi torunlarına bırakmıştı. Bütün bunlar bir araya gelince Türkiye'de, XX. yüzyılın en büyük dramlarından birini yaşamış Ermeni halkını teröristlerden ayıran ve onlara sempatisini ileten tek bir ses bile çıkmadı.

Burada Ermenilerin kimliklerini Türk düşmanlığı üzerine kurduklarını -veya böyle sanıldığını- ve bu olgunun da Türk tutumunu belirlediğini düşünebiliriz. Aslında bu konu iyi çözümlenmesi gereken ve paradoksal boyutları olan bir konudur. Bu çerçevede şöyle bir açıklama getirilebilir sanıyorum.

1915 yılı Ermeniler için olduğu gibi, Türkler için de bir felaket yılı oldu. Sarıkamış faciasıyla başlayan 1915 senesi, sonunda Çanakkale zaferiyle bitse bile Anadolu Türklerine çok pahalıya malolmuştu. Zaten "Ermeni Tehciri" de bu ortamda düşünülmüş ve bir panik havası içinde uygulanmaya konulmuştu. Ne var ki Türk - Ermeni ilişkileri, yer yer feci kırımlarla bütünleşen "tehcir" olgusuyla noktalanmadı. Türkler ve Ermeniler önce büyük savaşın bitimine, daha sonra da Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar bazan savaş meydanlarında bazan da müzakere masalarında karşılaştılar. Bütün bu gelişmeler sırasında İstanbul'da bir Türk - Ermeni dostluk derneği vardı ve Lozan imzalanırken Ermeni Cemaatinin lideri bir İngiliz gazetesine verdiği beyanatta, "farklı ırklardan oluşan toplumlarda en önemli şey, bunlar arasında gerekli ahengi kurmaktır. Mutsuz geçmiş unutulmalıdır" [17] diyordu. Ne var ki bu "mutsuz geçmiş" unutulmadı. Bu konuda bir açıklığa ihtiyaç vardı.

Ermeni diyasporası kabul edildikleri ülkenin dışlayıcı ve horlayıcı ortamı içinde yeni bir hayat kurmanın güçlüklerini yaşarken [18] bütün suçu kendilerini anayurtlarından kovanlarda buluyorlardı. Bu duygularını yer yer anlaşılır abartılarla, çocuklarına ve torunlarına ilettiler. Oysa bu düşmanlık duyguları

bir çok ortak değerin birleştirdiği bir yaşamın ürünü olan sempati ve özlemle içiçeydi. Buna karşılık Batı'da yetişen diyaspora, dedelerinin çoğu kez bilinçaltına ittiği bu sonuncu duygulardan yoksun yetişti. Batılı değerlerin bireyci atmosferi içinde, kendilerine anlatılanları kuru bir entellektüalist çerçevede, bir "köken arayışı" bağlamında özümlediler. Dedelerinin 1915-1923 arasında yer yer kendi hemcinslerini (örneğin Hınçak militanlarını) eleştiren, en azından topyekun savaş psikolojisinin yarattığı çılgınlıkları kavrayan tecrübesine sahip değildiler. Temelde haklı olmaları, onları topyekun bir haklılık psikolojisine sürüklüyordu. Katı inançlarını paylaşmıyan Batılı yazarlar, Türkler tarafından kandırılmış ya da satın alınmış opportünistler olarak görülüyordu. Sonunda Asala terörünü de onaylıyan bu bağnazlık, 1920 lerde bizzat bazı ermeni liderlerinin kabul ettiği olguları bile sansür ediyordu. Somut bir örnek verelim. İlerde adından tekrar sözedeceğimiz Bogos Nubar Paşa, 1924 de şunları yazabiliyordu: "Büyük Savaşta Türk halkı da Ermeniler kadar ağır bir bedel ödedi. Muharebe meydanlarına gönderilenler büyük çoğunlukları itibariyle Küçük Asya'dan toplanmışlardı. Bunun dışında epidemiler, yoksulluklar, kıtlıklar, kötü sağlık koşulları müslüman halk arasında korkunç tahribat yaptı. Alman istatistiklerine göre savaş esnasında iki milyondan fazla Türk öldü." [19] Gerçi Nubar Paşa bunları Doğu Anadolu'da nüfus dengesinin bozulmadığını kanıtlamak için yazıyor ve Ermeni çoğunluğunun tekrar sağlanması için tehcir edilenlerin güvenlik içinde yurtlarına dönmelerini talep ediyordu. Aslında en güvenilir istatistikler, Ermenilerin, Doğu illerinde, 1915 den önce de çoğunluğa sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. [20] Fakat burada vurgulamak istediğimiz nokta, Nubar Paşa'nın soruna yaklaşım biçimidir. Çağdaş Ermeniler, çoğunlukla, ne yazık ki bu ılımlı tutumu benimsemekten uzak görünüyorlar.

Burada sorulacak soru şudur. Günümüzde Ermenilerin sözcülüğünü yapmak isteyen tarihçi ve politikacılar 1915 olaylarını planlı ve sistemli bir soykırım sayarak, onu Nazilerin yahudi soykırımıyla (Holokost) aynı kefeye koyarak, hatta Hitler'in cürümlerinde Osmanlıları model aldığını ileri sürerek ne kazanmak istemektedirler? Eğer amaçları intikam almak, Türkleri dünya kamuoyunda aşağılamak ve küçültmekse, bu uzun vadede ters tepebilecek bir silah olabilir. Yok eğer Lozan'dan Sevr'e dönen bir süreci başlatmak istiyorlarsa, bunun günümüz

gerçekleriyle ilgisi olmayan bir hayal olduğunu gözden kaçırmamalıdırlar. Ayrıca bu tutumun Türkiye'de bir tepki psikolojisine yolaçtığını, milliyetçiliği kamçılıdığını ve barışmaya yönelik bir diyaloğu önlediğini unutmamalıdırlar. Böyle bir tutum Batı kamu oyuna "bağnaz bir Türkiye" sunmak için kimilerinin hoşuna gidebilir. Fakat Türkiye'ye komşu ve işbirliği ihtiyacındaki bir bağımsız Ermenistan'ın istediği herhalde bu değildir. O halde yapılacak nedir? Yapılacak şey, tarihi arka - planı gözardı etmeden, 1914 - 1923 dönemini mümkün olduğu kadar objektif olarak ve aşamalı bir şekilde ele almak suretiyle yeni bir değerlendirme denemesine girmektir. Bunun sonucu ortak bir senteze götürmeyebilir. Fakat Türk - Ermeni barışmasına yol açabilecek bir diyalogu başlatabilir. İnkarcı tutumu olduğu gibi maksimalist tezleri de dışlayarak bu konuda gerçekçi bir zemin yaratabilir. Bu yönde bir katkıda bulunmak istediğim bu makalemde, genel bir değerlendirme denemesinden önce olayların gelişimini ve yaşandıkları dönemde nasıl algılandıklarını saptamaya çalışacağım.

Sonun Başlangıcı : Tehcir Kararı Nasıl Alındı?

Ermenilerin tehciri ile ilgili kararın nasıl alındığı uzun süre anlaşılamamış ve olay yıllarca hırçın polemiklerin konusu olmuştur. Kararın ne kadar karanlık koşullarda alındığını, İttihat ve Terakki Fırkasının en önde gelen isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdıkları çok iyi gösteriyor.

Siyasal anılarında Hüseyin Cahit Bey, "(Ermeni sorununu) ilk kez Çanakkale'ye gittiğimiz zaman Enver'in ağzından işitmiştim" demekte ve "Enver, bu tehlikenin önünü almak için, doğu illerindeki bütün Ermenileri yerlerinden kaldırarak başka yanlara göndermek gereğine inandığını söylüyordu" [21] diye eklemektedir. Tanin başyazarının konuyla ilgili şu gözlemleri daha da ilginçtir. "Ermenileri göç ettirmeyi kim düşünmüş, kim hazırlamış ve kim bu biçimde uygulamıştı? Herhalde bir kişinin eseri olamazdı. Ama ne zaman bu sorun üzerine Genel Merkez'de konu açılsa kimin bunu hazırladığı düğümü belirsizce geçiştiriliyordu. Göç ettirmeyi bakanlar kurulu da kararlaştırmış olabilirdi. Ama göç ettirme sırasında geçen olaylar, ikinci üçüncü derecedeki ellerin, yerel tutku ve kinlerin, çıkarların sebep olduğu olaylar mıydı?" Hüseyin Cahit Bey Genel Merkez'den Ziya Gökalp, Kemal ve Mithat Şükrü Beylerin bu uygulamaya karşı ol-

dukların, buna karşılık Bahaddin Şakir'in Doğu'da bir gezi yaparak vali ve mutasarrıflara "yetki sınırlarını aşıp kendi düşüncelerini Genel Merkez'in ve Cemiyet'in karar ve isteği biçiminde aşılamış" [22] göründüğünü de ifade ediyor. Profesyonel tarihçiler ve arşiv çalışmaları daha yakın tarihlerde bu konuyu epeyce aydınlatmış bulunuyorlar.

Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**'nde Ermeni tehcirinde baş sorumluluğu Talat Paşa'ya vermiştir. Bu konuda şunları yazıyor: "Dahiliye Nezareti, yani Talat Bey, Meclis-i Vükela'dan karar almadan ve bu işle ilgili bir kanun-u muvakkate çıkarttırmadan Ermeni tehcirini başlattırmıştır ve bu çok ağır sorumluluğu tek başına üzerine almaktan kaçınmamıştır." [23] Yazara göre bir "kanun-u muvakkate" (geçici kanun) çıkarmak birkaç saatlik bir işti. Buna rağmen Talat Paşa'nın bir "emri vaki"yi yeğlemesi anlaşılması zor bir olaydır.

Bu yıl yayınlanan Osmanlı arşiv belgelerinde de aynı görüş yinelenmektedir. Bu belgelere dayanılarak kaleme alınan önsözde belirtildiğine göre Talat Paşa "Aralık 1914 de Doğu vilayetlerine gönderdiği gizli bir talimatta oldukça büyük miktarda bulunan ve özellikle Ermenilerin eğitimiyle ilgilenen yabancı kuruluş ve memurların harp sırasında başka bölgelere gönderilmelerinin düşünüldüğünü" 24 ifade etmiştir. Enver Paşa ise 2 Mayıs 1915 de Talat Paşa'ya yazdığı mektupta, Rusların bir kısım müslümanı Türkiye'ye sürmelerine karşılık olarak Ermenilerin Rusya'ya (veya Anadolu'da uygun yerlere) sürülmelerini öneriyordu. Söz konusu eserde "Dahiliye Nazırı Talat Paşa, durumun nezaketi karşısında geçici bir kanun çıkmadan ve Meclisi Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak tehciri başlattı" [25] denilmektedir. Ne var ki kırım uygulama ve söylentilerinin başlamasından sonra Rusya, İngiltere ve Fransa'nın baskıları üzerine, sorumluluğu tek başına yüklenemeyeceğini anlayan Talat Paşa 27 Mayıs 1915 de "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-u muvakkat"ı çıkartmıştır. [26]

Başta sadece güvenlik sarsacak bölgelerde uygulanan tehcir, bu Kanunla "isyan çıkaran ve Ermeni komitecilerine yataklık eden diğer vilayetlerdeki Ermenileri de kapsamına (almış)" ve "Devlet sevkedilen Ermenilerin gittikleri yerlerdeki nüfuslarını

devamlı kontrol ederek, müslüman ahalinin % 10 unu geçmemesine özen göstermiştir." [27]

Görüldüğü gibi, Türk arşiv belgelerine göre, tehcir konusu daha önce çok dar bir İttihatçı çevrede tartışma konusu olmuşsa da, sorumluluk tek başına Talat Paşa tarafından yüklenmiştir. Bu görüşün asılsız olması için bir neden görmüyoruz. Bununla beraber, yurt dışına kaçtıktan sonra anılarını kaleme alan Talat Paşa, Tehcir Kanunundan sözederken "Ben bu kanunun tatbiki aleydarı idim. Jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizmetine alınmış ve yerlerine milisler konmuştu. Tehcirin bu vasıtalarla yapılması halinde çok çirkin neticeler elde edileceğini biliyordum. Binaenaleyh istikbali düşünerek bu kanunun tatbik edilmemesinde ısrar ettim ve meriyete girmesini de geciktirmeye muvaffak oldum" [28] demektedir. Aslında Talat Paşa bu satırları yazarken, sözünü ettiği "çok çirkin neticeleri"i biliyordu ve bu yüzden söyledikleri daha çok kişisel bir savunma olarak değerlendirilebilir. Bu da önemli bir noktadır ve daha sonra tartışacağız. Şimdi ittihatçıları bu kadar çılgın bir kararı almaya sevkeden konjonktürel nedenleri anlamaya çalışalım.

Ermenilerle Türklerin ilişkileri 1890'lardan itibaren çok çelişkili aşamalardan geçmişti. Abdülhamit'in "Hamidiye Alayları"nın Ermeni devrimcilerine ve teröristlerine karşı giriştiği kanlı bastırma hareketleri büyük bir huzursuzluk yaratmış (29), fakat 1908 Devriminin özgürlük ve kardeşlik havası herşeyi unutturmuştu. Hürriyet'in ilanıyla beraber Ermeniler de Doğu Anadolu'da silah taşıyabilir hale gelmişler ve Kürtlere karşı bir denge sağlayabilmişlerdi. Daha da ötesi yer yer kendileri Kürtlere bir baskı unsuru olmaya başlamışlardı. Batılı bir gözlemci bu konuda şunları yazmıştır: "Kürt giderek aşağıdan aldıkça, Ermeni küstah ve kırıcı oluyar, kürdü vahşilik ve eşkiyalıkla suçluyor, Anayasa'nın kendi eseri olduğunu haykırıyor, çalındığını iddia ettiği topraklarının iadesini talep ediyordu. Kürtlerin eski kötülüklerinin cezalandırılmasını istiyor, birçok durumda da cezayı kendi uyguluyordu." [30]

1909 karşı devrimi ve Adana'da Ermenilere karşı girişilen kırımlar Türk - Ermeni gerginliğini yeniden ön plana getirdi. İttihatçı cuntanın Osmanlı Devletini bir olup bitti sonucu soktuğu Birinci Dünya Savaşı ise, daha ilk yılında karşılaşılan yenilgilerle yeni bir facianın zeminini hazırlıyordu.

Ermeni tehciri fikri Sarıkamış hezimeti ile Çanakkale çıkartması arasındaki çöküntü ortamında olgunlaştı. İngilizler, Fransızlar ve "Anzak"lar 25 Nisan 1915 de Gelibolu yarımadasına çıktıkları gün, ittihatçı rejimin kolluk kuvvetleri de Ermeni ileri gelenlerini tutuklamaya başlamışlardı.

Yer yer feci kırım operasyonlarına dönüşen Ermeni tehciri, 1916'dan itibaren - savaş koşullarına rağmen - dünya kamuoyuna belgesel eserlerle ilan edilmeye başlanmıştır. A. J. Toynbee, J. Bryce, H. A. Gibbons gibi itibarlı imzaları taşıyan yayınlar, İttihatçı rejimin cürümlerini görgü tanıklarına dayanarak sergiliyorlardı. Bunlar üzerinde durmadan önce sözü savunmaya verelim. Gerçekten İttihatçı rejim ermeni tehcirini nasıl meşru göstermeye çalışmışdır?

İttihatçı Savunma

Aslında Osmanlılar kesin yenilgiye kadar bir ölüm kalım savaşı içindeydiler ve Ermeni sorunuyla bu bağlamda karşı karşıya bulunuyorlardı.

Bununla Beraber daha 1916' dan itibaren tehcirin neden olduğu sayısız cürümlerden haberdar olmuşlar ve bu konuda araştırma ve önlem alma gereğini hissetmişlerdi. Bu tutumun ilk belirtisini İttihat ve Terakki Fırkası'nın 15 Eylül 1916 da toplanan Kongresinde açıklanan bazı önlemlerde görüyoruz. Bu Kongrede Ermeni tehcirini "meşru" kılan nedenler 17 madde halinde sayılmakla beraber, tehcir sırasındaki aşırılıklar da vurgulanmıştır. İttihatçıların tehcirle ilgili görüşü şöyle ifade edilmiştir: "Bu nakil esnasında bazı ifratkârane hareket vukubulduğu mesmu olduğundan tahkikat icrası için muhtelif hey'atı teftişiye gönderilmiş ve sevk olunanların emlak ve arazisinin sui-istimale uğramamasını teminen kanun-u mahsus yapılmıştır. Bu kanuna tevfikan teşkil olunan komisyonlar emval-i metrukeyi sebt-i defter etmektedirler." [31] Bu duyarlılığın kısmen dış tepkilerin bir ürünü olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten aynı yıl İngiliz Dışişleri Bakanlığı, J. Bryce'ın bir önsözüyle yayınladığı belgelerde İttihatçı yönetimi büyük bir töhmet altında bırakmıştı. [32] İttihatçılar bu büyük suçlamaya karşı A.B.D. deki elçileri Ahmet Rüstem efendinin bir kitabıyla ayrıntılı bir biçimde yanıt vermeye çalışmışlardır. 1918 de Bern'de fransızca olarak yayınlanan bu kitabın tüm İttihatçıların görüşlerini yansıttığını söyleyemeyiz. Bununla beraber yazar, mutlaka, eserinde Os-

manlı yönetici zümresinde epeyce yaygın tezleri dile getiriyordu. Bu niteliğiyle burada özetlenmeye değer kanısındayım.

Önsözünde 1848 devriminden sonra Osmanlı Devletine sığınan bir polonyalı mültecinin oğlu olduğunu belirten A. Rüstem bey, savunmasını Batılı sömürgeciliğin vahşetinden örneklerle donatılmış bir referans çerçevesi içinde yapmaktadır. Ana fikri Osmanlı Devletinde herzaman büyük bir hoşgörü içinde yaşamış olan Ermenilerin, Büyük Savaşta Rus yanlısı bir tutum içine girerek ihanet ettikleri ve sert önlemlere zemin hazırladıkları şeklindedir. Bu bakımdan tehcir olgusu da Osmanlı Hükümeti açısından tamamen yerinde bir "meşru müdafaa" [33] eylemiydi. Yazar, bu bağlamda, Rusların 1863 de Sibirya'ya sürdükleri Polonyalıları, İngilizlerin İrlandalıları Amerika'ya göçüren zulümlerini, Fransızların Cezayir'de ve Belçikalıların Kongo'daki cürümlerini örnek veriyor. Ahmet Rüstem Bey tehcir sırasında vukubulan "şiddet" hareketlerini notetmekle beraber bunları da "mazur" göstermekten geri kalmıyor ve şu korkunç yargıda bulunuyor: "Kadınlar ve çocuklar da dahil tüm Ermeni halkı ihtilal virüsüyle zehirlenmişti ve Osmanlı halkı ve hükümetiyle şu veya bu biçimde savaşa girişmişti." [34] Bu yüzden de başlarına gelenlere layıktılar! Burada, soykırım kavramının olmadığı bir dönemde bu kavramın içeriğini ifade eden bir yargıyla karşı karşıyayız. Aslında ittihatçı liderler arasında bundan çok farklı düşünenler olmuştur.

Ermeni tehciri ve sonuçları, bu kadar katı biçimde olmasa bile, Osmanlı vatandaşı ermenilerin Birinci Dünya Savaşında Rusya'dan yana tavır almaları, hatta fiili işbirliğine girmeleri bazında tartışılmıştır. Bu konuda Türk tezlerinde bir devamlılık ve tutarlılık vardır. Bu yüzden, Ermeni kaynaklarını da kullanarak, soruna bir ölçüde açıklık getirmek istiyorum.

1914 : Ermeni - Rus İşbirliği

Osmanlı- Rus savaşı ufukta belirince, Ermeniler üzerine her iki taraftan da baskılar başlamıştı. 1908 den sonra Osmanlı ordusuna katılma hak ve yükümlülüğüne sahip olan Osmanlı Ermenilerinin sempatisi daha çok Ruslara gidiyordu. Aslında özümleyici bir eğilim içindeki Ruslara karşı da mesafeli davranmakla beraber, din ve kültür bakımından kendilerini onlara daha yakın hissediyorlardı. Bununla beraber Daşnaksutyun ve Kilise ilerigelenleri İttihatçılarla iyi ilişkiler içindeydiler.

1914 Ağustosunda savaşın başlamasından bir ay önce, İttihatçı liderler, Daşnak liderlerini Erzurum , Van ve Bitlis'i de kapsayan geniş bir özerk yönetim vadiyle Ruslara karşı ayaklanmaya davet ettiler. Osmanlı Ermenileri daha çok tarafsızlıktan yanaydılar; fakat Osmanlı-Rus savaşı halinde ülkelerine sadık kalacaklarını vadettiler. Aslında pek savaşmaktan yana değildiler ve bu eğilimlerinde Avrupa'nın da desteğine sahiptiler. O sıralarda Von der Goltz Paşa'nın yazdığı gibi "Bir zamanlar Avrupa, reayanın hukuki eşitliğinin göstergesi olarak hristiyanların orduya katılmasını isterken, bugün bunu gerçekleştirdi diye Türk yönetimi kınıyordu." [35]

Savaş başladıktan sonra Ruslar da Ermenileri "Türk tiranlarına" karşı savaşa davet etmişler ve bu çağrıyı Eçmiadzin katolikosu onaylamıştı. [36] Erzurumlu Ermenilerin bir kısmı daha 1914 aralığında Kafkasya'ya göçmüşlerdi. Bir fransız subayı Ermeni - Rus işbirliğini şöyle anlatmıştır: "Rusların örgütlediği birliklere katılmak için gönüllüler sınırları aşıyorlardı. Partizanlar sık sık Türk konvoylarına ve tecrit olmuş hedeflere saldırıyorlardı. Askerlik hizmeti genel bir biçimde, hatta bazan silah zoruyla reddediliyordu. Bir kaleye dönüşmüş olan Van Karargahı bir ay direnmiş ve sonunda bir Türk topçu birliğinin müdahalesi gerekmişti. Türk birliklerinde görevlendirilen Ermenilerin sadakatı kuşkulu görünüyordu." [37] Bu görüşler bazı çağdaş Ermeni yazarları tarafından reddediliyorlar. Örneğin tehcir ve kırımla ilgili fransız arşiv belgelerini toplayan A. Beylerian, Larcher'in görüşlerini "Türk yanlısı" ve "dayanaksız" olarak niteliyor. Yazara göre Osmanlı Ermenileri savaşa kitlesel bir biçimde katılmışlardı, hatta Enver Paşa bunun için patrik Zaven efendiye bir teşekkür mektubu yollamıştı.[38] Ne ermenice ne de türkçe ve osmanlıca bilmediği halde Ermeni sorunda bir "otorite" haline getirilen Yves Ternon da [39] aynı görüşü ifade etmiştir: "Osmanlı vatandaşları seferber olunca Ermeniler de osmanlı ordusunu doldurdular. İtaat etmeyenler ve kaçaklar enderdi, veya Türk tarafındakilerden mutlaka daha azdı." [40] Bu görüşlerin gerçeklerle ilgisi yoktur ve 1970 lerde kendini gösteren ve Ermeni kimliği konusundaki arayışlarla bağlantılı olan bir ideolojik katılaşmanın ürünüdürler. Nitekim Ermeniler tarafından daha önce yazılmış eserlere bakarsak, tam tersine Ermenilerin Ruslara katılarak ya da ayaklanarak savaşmalarından övünç payı çıkardıklarını görüyoruz. Bu konuda en yetkili bir tanık olan Er-

meni subayı Korganoff'a göre "savaşın ilk günlerinden itibaren Ermeniler, İtilaf devletleri ordularına katılma çağrılarına heyecanla cevap verdiler. Bu amaçla, ya da koşullar elverişli olduğu durumlarda bağımsız birlikler kurmak için her taraftan büyük sayıda gönüllüler geliyordu." [41] Yine aynı yazara göre Ermeniler Van'da ayaklanmışlar, Türkler tarafından kuşatılmaları üzerine Rusya'dan gelen birlikler tarafından Van'ın işgali ile kurtulmuşlardır. Korganoff bu konuda şöyle yazıyor: "Van'ın işgalinden sonra, oraya sağlam bir biçimde yerleşebilmek için, Van gölünün güneyindeki bölgeyi çetelerden ve Türklerden temizlemek gerekiyordu." [42] "Türk ve Kürt temizliği" Temmuz ayında Türklerin Malazgirt'i ele geçirmelerine kadar devam etmiştir.

Ermeni kumandanının 1927 de yayınlanan kitabında dikkati çeken nokta şudur: Yazar Birinci Dünya Savaşına Ermenilerin "taraf" ("Etat belligerant") olarak katıldığını gururla anlatmakta ve kendilerine yardımcı olan rus subaylarının adlarını da vererek (general Vichinsky ve Deeff, albay Morel Zinkevitch ve Efremov) Ermeni başarılarını sergilemektedir. Ermeni tehciri ve bunun uygulamada aldığı biçim herhangi bir gözlem konusu değildir. Daha sonraki ermeni tarihçilerin de kaydettikleri gibi, Korganoff'un kitabı Birinci Dünya Savaşında Ermenilerin yazdığı "destanı" ("Epopée") anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. [43]

Osmanlı Ermenilerinin Ruslarla işbirliği 1970'lere kadar ermeni tarihçilerinin kabul ettikleri bir olguydu. Bunların sayısı elbetteki Rusya Ermenilerine göre çok düşüktü. Fakat bunlar, Hovanisyan'ın yazdığı gibi, Rus ordularına "kılavuzluk ve muhbirlik" [44] yaparak çok önemli bir rol oynamışlardır. Elbette ki bütün bunlar Ermenilerin topyekun tehcir ve yer yer kırımlarını mazur gösteremezdi. Fakat bugün sorunu tartışırken, olup bitenleri bütün boyutlarıyla görmek ve değerlendirmemizi ona göre yapmak zorundayız. Olaylara çok daha yakın olan bazı ermeni yazarlar, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Ermenilerin kurdukları birliklerin tehciri tahrik etmedeki rolünü belirtirken [45] Hitler'in ilhamını Jön- Türklerden aldığı yönündeki tezler ciddiye alınamaz. Tam aksine 1916 da Ermeni tehcir ve kırımıyla ilgili olarak başlatılan kampanyada esas hedef Almanya olarak gösteriliyordu. Sorunun 1915 den günümüze kadar ne gibi ideolojik dalgalanmalar içinde geldiğini anlamak için bu husus üzerinde de kısaca durmak zorundayız.

"Talim-i Alaman" mı?

Birinci Dünya Savaşı'nın temelinde, sömürge yarışında geç kalmış güçlü bir Almanya'nın -küçük Asya ve Orta Doğudan başlamak üzere- yayılma emelleri yatıyordu. Alman teorisyenleri, "Pangermanizm" çerçevesinde bu yayılmanın ideolojisini 1880'lerden itibaren geliştirmişlerdir. Bu ideoloji Avrupa'da, özellikle Fransa'da dikkatle izleniyor ve gelişimin olası siyasal sonuçları tartışılıyordu.[46]

Birinci Dünya Savaşına Osmanlılar kendisini İslam dünyasının koruyucusu ilan eden II. Wilhelm'in müttefiği olarak ve alman generallerinin komutasında katılmışlardır. Bu katılış ittihatçı cuntanın bir olup-bittisi şeklinde gerçekleşmemişse de, yaygın bir görüşe göre, kaçınılmaz ve zorunlu bir karar olarak yorumlanmıştır. Bu doğru mudur? Sorun en azından tartışmalıdır ve Osmanlı Devletinin nötr kalmasının itilaf devletlerini daha müşkül bir durumda bırakacağını savunanlar da olmuştur. [47]

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Almanya'nın uydusu farzedilince 1915 Ermeni tehcir ve kırımı da daha çok alman sorumluluğu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu konuda ilk şiddetli tepki İngiliz siyaset adamı ve tarihçisi James Bryce'dan gelmiştir. 1915 de Avam Kamarasında milletvekili olan Bryce, 6 Ekim 1915 de Mecliste Osmanlıları sistematik bir ermeni kırımıyla suçlayan ağır bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın gözden geçirilmiş bir şeklini, aynı yıl A.J. Toynbee'nin yine aynı konuda yayınladığı bir kitabın önsözü olarak buluyoruz. Bu iki yazarın önemi ve görüşlerinin bugünkü tartışmalarda da çok etkili oluşu dolayısıyla bu konuda bir miktar tamamlayıcı bilgi verelim.

James Bryce'in Ermenilerle ilk ilişkisi 1876 da yaptığı Rusya Kafkasya ziyareti ile başlamıştı. [48] Dağcılığa özel bir merakı olan hukukçu, daha sonraki bir ziyaretinde (1878 de) Ararat dağına da tırmanmıştı.

Koyu bir hrisitiyan olan ve kendisini etkileyen eserlerin başında İncil'i sayan Bryce bu seyahatlerinde tanıdığı Ermenilere de kayıtsız kalamazdı. Bununla beraber 1877 de yayınladığı "Kafkasya ve Ararat" başlıklı kitabında, çevresinde yükseldiği Gladstone tipi sistematik bir Türk düşmanlığı yapmamıştır. Bu eserinde Türklerle ilgili gözlemi şöyledir: "Türkiye müslümanları

iyi vasıflardan yoksun değiller; en azından Anadolu köylüsü, dürüstlük, sadelik ve çalışkanlık konularında çok daha uygar ülke köylülerinden üstünler... Fakat ırk bir bütün olarak ele alınır ve son iki yüzyılda devlet yönetimi ve savaş konularında değerlendirilirse, umutsuz bir şekilde atıl, şaşkın ve aciz olduğu görülür." [49] Burada ekliyelim ki J. Bryce, Doğu hristiyanlarıyla ilgili misyoner ruhlu fikirlerini İngiliz emperyazilminin çıkarlarıyla bağdaştırmasını da çok iyi bilmiştir. Nitekim yazar, sözünü ettiğimiz eserinde açıkça şunları yazıyor: "Türklerin elinde bulunması çıkarlarımızı ve güvenliğimizi ilgilendiren iki yer var. Birincisi İstanbul ve Çanakkale, ikincisi ise Ermenistan!" [50] J. Bryce daha sonra Ermenistan'ın Rusya tarafından ilhakının, İngiliz çıkarları açısından doğuracağı sonuçlar üzerinde durmakta ve Ermenilerin yaşadığı bölge için bir reform tasarısı sunmaktadır.

J. Bryce'ın yukarıda özetlediğimiz duygu ve düşünceleri, kendisini "Doğu Sorunları Derneği"ne girmeye yöneltmiş ve İngiliz Politikacısı "İngiltere'de Ermeni ulusunun başlıca avukatı ve İngiliz - Ermeni derneğinin de kurucusu ve ilk başkanı olmuştur. Parlamentoya girdikten sonra Ermenilerin baş sözcüsü haline gelmiş ve 1880 de Ermeni bölgesine bir hristiyan vali tayinine çalışmıştır." [51]

1915 tehcir ve kırımının "dikkatle önceden hazırlandığı" kanısında olan yazar, bu olaylarda Almanların rolü hakkında sağlam bir bilgiye sahip olmadığını, fakat Almanların isyancıların cezalandırılmasından sözederek müttefiklerini mazur gösterdiklerini söylemektedir. [52] Bu konuda asıl metni kaleme alan A.J. Toynbee daha kesindir. Genç İngiliz tarihçisi bazı ermeni mültecilerinin, birçok alman konsolousunun "ermeni kırımını teşvik ettiği veya yönelttiği" [53] yönündeki tanıklıklarını tam güvenilir bulmamakla beraber, Almanların kırımı çok kolay önleyebilecek durumdayken bunu yapmadıklarını ve özellikle Alman basınının kırımı mazur gösterdiğini ifade etmektedir.

A. J. Toynbee daha sonra Belçika ve Fransa'daki "Alman terörü" hakkında yayınlar yapmıştır. [54] Tarihcilik kariyerine savaşta sivil halka yapılan zulümleri sergilemekle başlayan Toynbee'nin tutumu elbetteki yerilemez. Bununla beraber, konuya yaklaşımında çağının egemen ideolojisini yansıtan ve giderek bütün çirkinliğiyle ortaya çıkan bir unsur var ki buna işaret et-

meden geçemeyeceğim. Toynbee Ermeni kırımını kınarken şöyle bir muhakeme yürütüyor: "Ermeniler, Amerika kıtasında beyazlar önünde yavaş yavaş çekilen kızılderililer gibi vahşi değiller. Barbar komşuları Kürtler gibi göçebe çobanlar da değiller. Bizimle aynı hayat tarzına sahipler." [55] Kızılderili soykırımını "yavaş yavaş çekilme" gibi sunan bu muhakeme, yenisömürgeciliğin de dayanaklarından birini teşkil ediyor.

Ermeni tehcir ve kırımındaki alman sorumluluğu, 1916 başlarında fransız resmi görüşlerini yansıtan bir dergide çok daha açık bir biçimde işlenmiştir. "Alman metodu, Türk işçiliği" başlığını taşıyan bir makalede, "Ermenilerin yokedilmesi", pangermanizmi ve alman çıkarları bağlamında değerlendirilmektedir. (56) Yazara göre Bağdat demiryolunu bir Kolonizasyon ve nüfus alanı yapan Almanların Ermeni kırımında siyasal çıkarları vardı. "Belçika kırımlarıyla Ermeni kırımı arasında nitelik değil, derece farkı vardır" [57] denen yazıda A.B.D. deki Alman elçisi Bernstorff ve alman basınının kırımı nasıl mazur gösterdikleri de kaydedilmektedir. Almanlar ve Türklerle ilgili ağır suçlamalara rağmen, dönemin psikolojisini göstermesi bakımından, kırımın başlamasındaki sorumluluk konusunda makaledeki tereddütü de nakletmek isterim: "Burada sorumlulukları gerçek bir şekilde saptamak çok zordur. İlk kırımın, ilk direnmeden önce mi sonra mı olduğunu bilmek güçtür. İki seri olay birbirine o kadar bağlıdır, her ikisi de bahtsız Ermenistan'da öylesine kendiliğinden oluşmuşlardır ki tarih bunları birbirinden ayıramayacaktır." [58]

Genel bir değerlendirmeye geçmeden, bu konuda günümüzde de temel bir referans olan -ve Ermeni tarihçileri tarafından tekrar yayınlanan- A.B.D. -Büyükelçisi H. Morgenthau'un ve diğer bazı etkili diplomat ve yazarların görüşlerini de özetliyelim.

Henry Morgenthau bir amerikan hukukçusu ve işadamıydı. Almanya'dan ailesiyle beraber dokuz yaşındayken New-York'a gelmiş (1865) ve Kolombiya Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra gayrimenkul hukukunda uzmanlaşmıştı. [59] Daha sonra bu alanda şirket yöneticiliği yapmış ve 1905'de "Henry Morgenthau Company" adlı kendi şirketini kurmuştur.

Morgenthau mesleki meşgalesinin dışında politikayla da ilgiliydi ve XIX. yüzyıl sonlarında doğuş halinde olan siyonizme

büyük bir sempati duyuyordu. Bu bağlamda, programında etnik azınlıklar konusuna büyük bir yer veren W. Wilson'un seçim kampanyasına katılmış, mali komite başkanlığı yapmıştır. Diplomatik kariyeri de bu vesileyle başlamıştır.

Amerikan Siyonist Federasyonu kurucularından Stephen S. Wise, Morgenthau'un İstanbul'a elçi oluşu konusunda şunları yazıyor: "Morgenthau kısmen de 1913 Ağustos'unda Dijon'da benim kendisini teşvikim sonucu İstanbul'a elçi olarak gitti. İstanbul'a gidişi Ermenilerin koşullarını düzeltme ve Palestin'deki Yahudilerin durumunu iyileştirme yoluyla Amerika'ya yararlı olabilirdi." [60] Bu çabalarıyla Amerikan elçisi elbette kendi açısından saygıya değer bir amaç güdüyordu. Fakat kabul etmeliyiz ki H. Morgenthau tarafsız bir gözlemci değildi; bir dava adamıydı ve yazdıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bununla beraber, bu haliyle bile, amerikan elçisinin gözlemleri bugünki maksimalist Ermeni tezlerini doğrular nitelikte değildir. Bunun nedenini açıklamak zor olmasa gerektir. Morgenthau'un asıl sempatisi elbetteki Yahudilere gidiyordu. Bu yüzden, ittihatçı liderlerle çok iyi ilişkiler kurmuş ve haklarında yer yer olumlu gözlemlerde bulunmuştur.

Morgenthau'a göre 1908 Devrimini yapanlar hürriyetçi ve eşitlikçi özlemlerinde samimiydiler. Fakat bunu gerçekleştirecek güçleri yoktu. "Türklerin yüzyıllar boyunca kötü muamele ettiği ve kırdığı ırklar bir gecede kardeşlik duygularıyla donanamazlardı". [61] Böyle olunca Jön-Türkler giderek yenileştirici güç olarak ortadan kalktılar, fakat bir "siyasal makine" olarak varlıklarını korudular.

İttihatçılar 1913 darbesiyle tekrar iktidarı aldıktan sonra ortaya güçlü adam olarak Talat Paşa çıktı. Morgenthau Talat Paşa'yla ilgili dikkate değer bir portre çizmektedir.

Amerikan elçisine göre "pomak" asıllı Talat Paşa, bir "yiyiciler çetesi" içinde sade yaşantısı ile dikkati çekiyordu. Enver Paşa'nın şahane hayatı yanında, borçlarını ödedikten sonra maaşından kalan kısımla geçinen Talat Paşa, tamamen yozlaşmış bir ortamda çalışmadan da yaşanabileceğini gösteriyordu. Morgenthau'a göre dinsizdi ve kendisine "tüm rahip, haham ve hocalardan nefret ettiğini" [62] söylemişti. Gerçek olup olmadığını bilemiyeceğimiz bu iddia ile Morgenthau, en azından, Talat Paşa'yla ne kadar yakın ilişkiler içinde olduğunu gös-

termiştir. Zaten Amerikalı diplomat, yüzbinlerce ermeninin kırımından "başlıca sorumlu" [63] olarak gördüğü Talat Paşa hakkında çok olumlu gözlemlerde de bulunmuştur. Örneğin şunları yazmıştır: "Tanıdığım bütün Türk politikacıları içinde, sadece Talat'ın doğuştan olağanüstü yeteneğe sahip olduğunu gördüm" [64] "Bir yiyiciler çetesinde lider olan Talat, gerçekten dikkate değer kişisel niteliklere sahipti" [65] Bu değerlendirmeler Morgenthau'nun Talat Paşa'ya karşı özel bir nefreti olmadığını ortaya koymaktadır. İttihatçı yöneticileri bir eşkiya şebekesi olarak görmesine rağmen Morgenhau'un tüm antipatisi Almanlara, özellikle Almanya'nın İstanbul'daki elçisi Wangenheim'a gidiyordu. O kadar ki Morgenthau, fiziki özellikleri itibariyle de dünyaya hakim olmak isteyen Junker tipinin katıksız bir örneği olarak gördüğü alman elçisinden -biraz da saygıyla karışıkdehşetle sözediyordu.

Morgenthau'a göre o zamana kadar ilkel yöntemlerle hareket eden Türkler, modern tehcir yöntemlerini Almanlardan öğrenmişlerdi. Türkiye'deki en önemli alman bahriye uzmanlarından amiral Usedom'ın kendisine "tehciri Türklere Almanların telkin ettiğini" söylediğini yazan Morgenthau şunları da eklemektedir: "en önemli nokta şudur ki modern çağlarda halkların kitle olarak sürülmeleri fikri, tamamen bir alman buluşudur." [66]

Bu açıklamalar gösteriyor ki Amerikan elçisi ittihatçı yönetimi suçlamakla beraber, Ermeni tehcir ve kırımının baş mimarı olarak alman ordusunu görüyordu. Benzer görüşler Morgenthau'dan çok daha ciddi bir entellektüel olan amerikalı tarihçi ve misyoner H. A. Gibbons tarafından da savunulmuştur.

Gibbons, tehcir olgusunu "ermeni ırkını yoketmek için sistemli bir şekilde ve ihtimamla hazırlanmış bir plan" [67] olarak sunmuştur. Fakat bunu Alman hükümetinin, "eğer teşvik etmediyse en azından iyi karşıladığı" [68] kanısındaydı. Gibbons'a göre "Ermenilerin yokedilmesinden Almanlar, sadece Almanlar karlı çıkıyorlardı." [69] Amerikalı tarihçi bu konuda, başka bir açıdan son derece önemli şu gözlemlerini de ifade etmiştir: "Görüldü ki Ermenilere karşı hiçbir zaman islam fanatizmi olmadı, şimdi de yok. Otoritelerin teşvik ve kumandası ile asker ve jandarmanın yardımı olmasaydı Ermeni kırımı asla meydana gelmeyecekti" [70] Daha sonra göreceğimiz gibi ermeni tehcirinin uy-

gulamasında ortaya çıkan toplu öldürmeler değişik yorumlara yol açmışlardır.

1915 olaylarında Almanların rolü, çeşitli derecelerde değerlendirilmekle beraber, savaş yıllarında genellikle kabul edilen bir tezdi ve bu konuda geniş bir literatür vardır. [71] Hatta Türkler arasında da bu kanıda olan ve yapılan zulümleri "Taalim-i Alaman" olarak isimlendirenler az değildi. Savaştan sonra da Alman sorumluluğu üzerinde duran ciddi yayınlar devam etti ve bunlar arasında ermeni imzası taşıyanlar da vardı. Bu noktaya tekrar döneceğiz. Şimdilik şu kadarını belirtelim ki bu konuda Almanları temize çıkaran bizzat ittihatçı liderler olmuştur. Tehcir kararının başlıca sorumlusu Talat Paşa'nın bu konuda yazdıkları şunlardır: "Bazı fena fikirli düşman propagandacıları Almanların Türkleri, Ermenileri ezmek hususunda teşci ettiklerini söylemek suretiyle Ermeni hadiseleri dolayısıyla Almanya'nın şerefine de tecavüz etmişlerdir. Hadiseler ise tamamiyle aksini isbat etmektedir; zira her yeni vaka duyulur duyulmaz Alman hükümeti bu gibi hadiselere son verilmesini tavsiye eden notalar göndermişti. Bu husustaki bütün vesikalar da Babıalide bulunmaktadır." [72] Görüldüğü gibi Talat Paşa, sığındığı Almanya'da yazdığı anılarında "Almanya'nın şerefini" savunmaya çalışmaktadır. Buna karşılık Almanlar, kısa bir süre sonra Berlin sokaklarında vurulan Talat Paşa'nın katilini alkışlar arasında beraat ettirerek eski Sadrazamın "şeref"ine ne derece önem verdiklerini dünyaya ilan etmişlerdir. İşin ilginç yönü bu görüş, Kemalist dönemin gözde tarihçisi Hikmet Bayur'un imzasıyla çağdaş Türkiye'ye de maledilmiştir. Bayur, temel eserinde, Almanya'yı korumuş, "Üçlü anlaşmanın asıl düşmanı Almanya olduğu için Ermeni tehciri ona karşı da bir silah gibi kullanılmıştır" [73] demiştir.

Gerçek bu mudur? Üçlü anlaşmanın tarafları ittihatçıları adam saymadıkları, onları Almanların kuklaları olarak gördükleri için oklarını Almanlara karşı mı çevirmişlerdir? Aslında durum bu kadar basit değildir ve çok sonra yazılan eserlerde de Alman sorumluluğu tartışma konusu yapılmıştır. Sanıyorum çelişkili yorumlar bizzat Alınan politikasının çelişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Almanya, Ermeniler ve Mezopotamya

XIX. yüzyılın sonlarında doğu Anadolu ve Mezopotamya emperyalist çıkar çatışmalarının alanı halindeydi, fakat iki büyük

güç - Almanya ve Rusya - bölgede doğrudan nüfuz kavgası içindeydiler.

Rusya ortodoks hristiyanlık kanalıyla Ermenilere çok yakındı ve koruyucu bir rol oynamak istiyordu. Fakat güçlenme halindeki ermeni milliyetçiliği, Bulgar örneğinin de etkisiyle, Rusya'yı ürkütüyordu. Ermeniler dev komşularının özümleme eğilimlerine karşı mesafeli davranıyorlardı. Bazı iddialara göre daha Abdülhamid devrinde sultanın Ermenilere karşı en sağlam müttefiği, "Ermenisiz bir Ermenistan" (74) isteyen rus dışişleri bakanı Lobanoff - Rostowsky idi. Bu yüzden Ermenilere karşı Ruslarla Osmanlı yönetimi sertlik politikasında yarışıyorlardı. Fakat Büyük Savaş öncesinde Ruslarla Ermeniler yeniden uzlaşma içine girmişler, Ruslar Ermenilerin çok uzun bir tarihi dönemden beri bağımsız bir devlet kurmamış olduklarını gözönünde bulundurarak, yaşadıkları bölgeyi himaye altına alma çabalarına girmişti. Rus elçisi Çarikov'un İstanbul'dan gönderdiği raporlara göre Ermeni sorunu artık 1894-96 yıllarında olduğundan farklıydı ve Rusya, Ayastefanos'da öngördüğü vesayet politikasına dönebilirdi. (75) Buna karşılık Almanlar, bütünüyle Osmanlı Devletini nüfus alanları saydıkları için yönetici zümreyi korumak zorundaydılar. Bununla beraber hristiyan azınlıklara da duyarsız kalamazlardı.

Gerçekten alman diplomasisinde Ermenilere karşı iki eğilim oluşmuştur. Bunlardan birincisi din ve kültür seviyesi bakımından kendilerine yakın gördükleri Ermenileri korumak ve nüfuz politikalarında onlardan yararlanmaktı. Bu eğilimi en hararetli, bir biçimde misyonerler temsil etmiş ve bunlar yönetici zümre arasında da taraftarlar bulmuşlardır. 1913 Nisan ayında Adana'da bir kaynaşma olunca Göben zırhlısı komutanı valiyi ziyaret etmiş ve kırım halinde şehri işgal edeceklerini bildirmişti. (76) Zaten savaştan önce pangermen teorisyenleri Ermenileri Bağdad demiryolu boyunca iskan eden teoriler geliştirmişlerdi. (77) Bu görüş bir ölçüde ermeni yandaşları ile Jön - Türk yandaşlarını uzlaştırıyordu.

Savaş başladıktan ve Osmanlılar Almanya'nın yanında savaşa katıldıktan sonra durum değişti. Bununla beraber Ermeni sempatizanı misyonerler çalışmalarını durdurmadılar. Bunlardan ilahiyat doktoru Johannes Lepsius, tehcir ve kırım haberleri yayılınca Türkiye'ye gitmiş ve bir rapor hazırlamıştı. Dö-

nüşünde protestan ileri gelenlerinden on kişilik bir komisyon kuruldu ve heyet imparator II. Wilhelm'e bir ziyaret yaptı. R. Pinon'a göre, ziyaretten sonra imparator, kendi eliyle bir mektup yazarak ittihatçı yönetimi müdahale etmekle tehdit etmiş, fakat Alman hükümeti "Sorun Türklerin tamamen iç sorunudur" diye bunu önlemişti. [78] Bunun üzerine II. Wilhelm, Dr. Lepsius'u İstanbul'a yolladı. Fakat Enver Paşa "Almanların Polonya'da yaptıklarını yapıyorum" diye kendisini kovmuş ve dönüşte kaleme aldığı broşür de Alman hükümeti tarafından yasaklanmıştı. (79) Lepsius raporunda Alman konsoloslarının herşeyi zamanında haber verdiklerini, fakat bunları hükümet ve ordunun dikkate almadığını belirtmektedir.

Doğu cephelerinde olup bitenleri Ermenilere sempati duyarak izleyen siyasal bilimler profesörü R. Pinon'un gözlemleri de ilginçtir. Günümüzde ermeni tarihçileri, soykırım konusunda J. Lepsius'u başlıca tanıklardan biri olarak görmektedirler. Fakat R. Pinon'un anlattıkları Ermeni tehcir ve kırımında Almanların sorumluluğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca R. Pinon, Alman misyonerlerinin çabalarını Alman diplomasisinin ikinci cephesi olarak değerlendirmiştir. Bizzat J. Lepsius hakkında yazdıkları da şunlardır: "Kendisi aynı zamanda bir alman yurtseveridir. Ermenilerle ilgilenirken Almanya'nın siyasi ve iktisadi etkisini de gözden uzak tutmuyordu ve bir gün Ermenilerin, Asya Türkiyesi'ne alman nüfuzunda en iyi ajanlar olacağı umudunu besliyordu." [80]

1916 dan Sovyet ihtilaline kadar geçen sürede Doğu Anadolu'daki askeri durum değişmişti. Gelişmeler kısaca şöyle oldu.

Osmanlı ordusu Sarıkamış'ta bozguna uğradıktan sonra, kendisi de son derece yıpranmış olan Rus Ordusu karşı taarruza geçememişti. Böylece, Rusların Van'ı işgal etmeleri dışında, iki ordu tüm 1915 yılı boyunca karşı karşıya kaldılar. Osmanlılar bir Rus taarruzundan şüphelenmiyor ve Mısır çıkarmasına hazırlanıyorlardı. Ne var ki Ruslar 1916 başında ani bir hücumla stratejik bakımdan çok önemli olan Erzurum'u aldılar. [81] Daha sonra Bitlis, Trabzon, Erzincan da Rusların eline geçti. Ruslarla beraber bu bölgeye giren (veya tehcirden dönen) Ermenilerin intikamının acımasız olduğu anlaşılıyor. [82] Ermeni tarihçilere göre bu kapışmada Türkleri, o bölgeyi Ermenilere vermek istemeyen, Rus ordusu korumuştur. R.G. Hovanissian,

"Ruslar 1916 kışı ve ilkbaharında Ermeni yaylasını işgal edince Rus subayların o zamana kadar Ermeni gönüllülerine ve siyasi gruplarına karşı gösterdikleri yapmacık saygı istihza ve güvensizliğe dönüştü" [83] diye yazar.

Sovyet Devrimi, Türkler ve Ermeniler

Sovyet Devrimi Doğu Anadolu'da ittifaklar sistemini tamamen çözdü ve Osmanlılar lehine umulmadık bir durum yarattı. Kendisine gizli anlaşmalarla İstanbul vadedilmiş olan ve Doğu Anadolu'yu işgal altında bulunduran bir ülke savaşı "mağlup" sıfatıyla terkediyor ve ateşkes istiyordu. Bu bağlamda devrim lideri Lenin, 1917 sonlarında Osmanlı Devletini paylaşan anlaşmaları "Uluslararası eşkiyalık anlaşmaları" olarak niteliyip kamuoyuna açıklıyordu. [84] Böylece eski iki müttefik devlet - İngiltere ve Rusya- arasında amansız bir çatışmanın ortamı oluşuyordu. Bu ortam Milli Kurtuluş Savaşımız için de çok elverişli bir zemin yaratacaktır.

Rusya'nın mağlup olarak savaşı terketmesinden Brest-Litovsk antlaşmasına kadar durum genel hatlarıyla Osmanlılar aleyhine olmuştur. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin İngiliz - Fransız emperyalizmine dayanan Ermenistan'ı pek desteklemiyeceği anlaşılınca Ermenilerin tutumunun da değişmeye başladığını görüyoruz. Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Erzurum ve Van alınmış, daha sonra da Brest - Litovsk antlaşması çerçevesinde Kars, Batum ve Ardahan referandumla sınırlarımıza katılmıştı. Ne var ki sözkonusu referandumun uygulanma biçimi Sovyet Rusya tarafından şiddetle eleştirilere uğramıştı. Yeni Sovyet yönetiminin İttihatçı idareyle ilişkileri dikkat çekicidir ve aynı konuda daha sonra kemalist hareketin davranışıyla karşılaştırılmaya değer.

Sovyet Rusya, dışişleri bakanı Çiçerin imzalı ve 15 Şubat 1919 tarihli bir memorandumla, Osmanlı yönetiminin Sovyetlere haber bile vermeden Kars, Batum ve Ardahan'ı işgal ettiklerini ve "yerli ahaliye karşı aşırı barbarca şiddet ve baskı yapıl(dığını)" [85] ileri sürüyordu. Aynı memorandumda işgalci Osmanlı güçlerinin halkoyu özgürlüğüne hiç riayet etmedikleri sert bir biçimde ifade ediliyordu. Bu konuda söylenen şuydu: "Oy verme arefesinde reyleri Türkiye lehine olmadığı bilinen eşraf ya oralardan sürülmüş, veya tevkif edilmiş, hatta onlardan birçoğu surşuna dizilmiştir." Çiçerin memorandumu Osmanlı yönetimini,

Sovyetlerin Polonya'da çok zor bir durumda oldukları bir sırada Baku'ya taarruz etmekle ve "yağma, katliam ve hertürlü şiddet"e başvurmakla da suçluyor ve bütün bunların "yeni fütuhat arzusu"ndan başka birşeye dayanmadığını iddia ediyordu. Bu ağır eleştirileri içeren memorandum, Sovyet Rusya hükümetinin 20 Eylül 1918 tarihli bir notayla Brest-Litovsk anlaşmasını da geçersiz saydığını hatırlatıyordu.

İlginçtir ki Sovyet memorandumu bu kadar ciddi suçlamalarda bulunmasına rağmen Osmanlılarla iyi ilişkileri koparmak istemiyor ve uzlaşmacı bir tonda son buluyordu. Bu bağlamda ittihatçı yöneticilere hatırlatılıyordu ki "Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından herhangi bir tecavüze uğramasından korkmaya mahal yoktur. Rus ve Türk halklarını (artık) hiçbirşey birbirinden ayırmıyor ve Türk halkı, Rus halkının çoktanberi arzuladığı tarzda dostlük ve kardeşlik elini uzatırsa, hakiki menfaatlerine en uygun hareket etmiş olacaktır." (s. 714) Daha sonra göreceğimiz gibi bu tutumu kemalist hareket benimseyecektir.

Ermeni Cumhuriyeti zor durumda bulunan Sovyet Rusya'nın desteğinden yoksun kalınca, 4 Haziran 1918 de Osmanlı Devletiyle silah bırakışmasına gitmiş ve barış antlaşması için A. Hatisyan'ı İstanbul'a yollamıştır. Hatisyan'ın İstanbul'da geçen dört aylık görüşmelerini anlatan kitabı, o dönemin psikolojisini yansıtması açısından son derece önemlidir.

Hatisyan'ın Anlattıkları...

Hatisyan Tiflis'li bir ermeniydi. Tiflis'te tıb tahsili yaptıktan sonra siyasete atılmış ve 1909-1917 yılları arasında bu şehrin valiliğini yapmıştı. Sovyet ihtilalinden sonra Tiflis Gürcülerin eline geçince Hatisyan Daşnak partisine girmiş ve kendisini tamamen Ermeni davasına adamıştı. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Osmanlılar karşısında gerilemesi sırasında, 4 Haziran 1918'de Türklerle Batum antlaşmasını imzalıyan iki kişiden biriydi. Daha sonra da A. Aharonyan ile birlikte yeni ve temelli bir antlaşma imzalamak üzere İstanbul'a yollanmıştı.

Hatisyan'ın bu seyahatle ilgili anıları ilk kez 1930 da Atina'da, ikinci kez de 1968 de Beyrut'da ermeni dilinde basılmıştır. Eser 1989 yılında üçüncü baskısını yine Atina'da, fakat bu kez fransızca yapmıştır.

15 Haziran 1918 de İstanbul'a gelen Hatisyan mütarekeye kadar Osmanlı başkentinde kalmış ve en önde gelen it-

tihatçılarla görüşmüştür. Bu konuda anlattıkları ve çizdiği portreler herşeyden önce yazarın uslubunun yumuşaklığı ve objektif olma çabasıyla dikkati çekmektedir. Bu niteliğiyle eser günümüzde hırslı ve bağnaz bir söylem içine yerleşmiş kalmış olan Ermeni sorununun anlaşılması için önemli bir belge teşkil etmektedir.

Hatisyan, Aharonyan'la birlikte İstanbul'a geldiği zaman Wilson ilkeleri ilan edilmiş, A.B.D. savaşa girmiş ve savaşın kaderi belli olmuştu. Ayrıca Başkan Wilson'un Ermeni yanlısı duyguları da ortaya çıkmıştı. Bu yüzden İstanbul'daki Ermeni temsilcileri, görüşmelerinde mümkün olduğu kadar büyük bir Ermenistan tasarısını kabul ettirmeye çalışmışlardır. Hatisyan'a göre ittihatçı liderler kendilerine çok yakın davranmışlar ve hep "Türk - Ermeni dostluğu"ndan sözetmişlerdir. Yazar "O anda samimi olduklarını kanısındayım" [86] diyor ve bunun nedenini savaşı kazananlarla yapılacak barış konferansında önlerine çıkacak Ermeni sorunu korkusuyla açıklıyor. Hatisyan bu konuda, büyük bir takdirle bahsettiği Hüseyin Cahit (Yalçın) beyin, aslında ittihatçıların genel eğilimini yansıtan düşüncelerini nakletmiştir.

Hatisyan "uzun boyu, zeki fizyonomisi, zarif kıyafeti ve akıcı fransızcası ile mükemmel bir izlenim bırakan" (s. 112) Hüseyin Cahit Bey, Türklerin savaş kayıplarından sonra 6 milyon kadar kaldıklarını, "zinde kuvvetlere" (Forces vives) ihtiyaçları olduklarını, bunun için - haritada Türkleri birleştiren iki yol göstererek- Ermenilerin engel olmamaları gerektiğini ifade etmişti. (s. 112) Hüseyin Cahit beye göre ideal çözüm Türk Protektorası altında bir Kafkas Federasyonu idi. Daha kişisel planda ise Tanin başyazarı, "Ermenilerin tatmin edilmeleri gerektiğini" (s. 113) söylemekle beraber bu işin kendi elinde olmadığını da eklemişti.

Hatisyan, kendisine en olumlu yaklaşanlar arasında Ahmed
Hatisyan, kendisine en olumlu yaklaşanlar arasında Ahmed
Rıza Bey'i, Rauf (Orbay)ı ve Vakit Gazetesi yazarı Ahmet Emin beyi de sayıyor. Fakat bunlar arasında da sempatisi en çok Ahmed Rıza Bey üzerinde toplanmaktadır. Burada sözü yazara bırakalım: "İstanbul'da görüşebildiğimiz Türkler arasında fizik görünümüyle en sempatik olanı Ahmed Rıza Beydi: Uzun boy, kar gibi sakallar, kadife gözler, asil bir fizyonomi. Konuşmaya başlar başlamaz Ahmed Rıza Bey muhatabını teshir ediyordu."

(s. 114) Aslında Hatisyan'ı etkiyelen, A. Rıza beyin görünüşü ve konuşması olduğu kadar, söylediklerinin içeriği de olmuştur. Çünkü eski Meşveret başyazarı, Ermeni tehcirinde İttihatçı yönetimle ters düşmüştü. Hatisyan'ın yazdığına göre "Talat Paşa iktidardan düştükten sonra, Ahmed Rıza bey, Türkler içinde, Senato'da Ermeni ve Arablardan nekadar kişinin öldüğünü açıklıyan ilk insan olmuştu. İttihatçıların, ortaya çıktıkları zaman şiddetle karşı koyduğu fikirleri uygulamaya koyma sakatlığını göstermelerinden, bizlere (Hatisyan ve Aharonyan'a) şikayet etmişti. Talat ve Enver iktidarda kaldıkça, bütün çabalarının birşeye yaramıyacağını bize söylemişti" (s. 114) Aslında Ahmet Rıza beyin cerbezesi, opportünizmini tamamen gizlemiyordu. Yurt dışındayken evrensel değerler çerçevesinde tavır alabilen, örneğin Hamidiye Alaylarının zulmünü kınayabilen bu yazar, iktidarda iken sessizliğe ve atalete gömülüyordu. Nitekim 1909 da Adana'da bir kısım Ermeniler kırılırken ağzını açmamış ve bu yüzden Meşrutiyet dergisi başyazarı Şerif Paşa tarafından, kendisine geçmişi hatırlatarak kınanmıştı. Fakat mütareke yaklaşırken tüm ittihatçılar Ermeni heyetine dostluk gösterisi içindeydiler. Rauf bey kendilerine yardım vadediyor, sonuçsuz kalsa da Enver Paşa nezdinde girişimde bulunuyordu. Ermeni kırımının en meş'um isimleri Bahattin Şakir ve Nazım bey, geçmişi unutmayı ve her konuda Ermenilerle işbirliğini öneriyorlar, İstanbul emniyet müdürü Azmi Bey, "ne kadar güzeller" diyerek Aharonyan'ın şiirlerini okuyordu. (s. 114)

Hatisyan, Ermeni tehcir ve kırımının baş sorumlusu olarak gördüğü Enver Paşa'dan bile kinsiz ve öfkesiz bir dille sözetmiştir. Güçlü Savunma bakanının göz kamaştırıcı lüks içindeki yaşantısını da vurgulayan Hatisyan, "beşeri ilişkilerinde sade, ölçülü ve çok ılımlı" (s. 110) bulduğu bu insanın nasıl olup da yüzbinlerce kişiyi ölüme götürdüğüne inanmanın güç olduğunu kaydediyor.

Hatisyan ve Aharonyan İstanbul'daki temaslarında, Ermeni sınırlarının genişlemesi konusunda hiçbirşey elde edememişlerdir. Fakat dostça ilişkiler devam etmiş ve Mondros mütarekesi kapıya dayanınca Rauf Bey, oraya birlikte giderek Türk-Ermeni dostluğu konusunda bir gösteride bulunmayı önermiştir.

Hatisyan'ın 1930 da yayınladığı anıları günümüz ermeni yazarlarının haşin usluplarına nisbetle hayli ılımlı kalıyor. Dahası Ermeni davasının sözcüsü anılarını, daha geniş bir zaman dilimini gözönünde bulundurarak, bir esef duygusuyla tamamlıyor. "Zayıf, minüskül, 20-30 bin kilometre karelik bir sahaya sıkışmış, denize limanı olmıyan ve dört taraftan kuşatılmış bir Ermenistan'ı hoşgöreceklerdi" diyor yazar ve ekliyor: "Yine de bir gerçek ki zaman kazanmak ve her fırsatı değerlendirmek için, belli bir anda kemalist yöneticilerle konuşmak yararlı olabilecekti." (s. 195) Wilson ilkelerinin ve A.B.D. himayesinin gündemde olduğu bir ortamda Ermeni camiası böyle bir tutumu gerçekçi bulmamıştır. Ne var ki 1918 de Ermenilere vaatler yağdıran Clemenceau, 19 Aralık 1919 da Nubar Paşa'ya "Artık Ermeniler'den bıktık" (87) diyecektir.

Hatisyan'ın eserinin 1968 baskısına bir önsöz yazan Ş. Torigyan da Hatisyan'a katılarak şu sorgulamayı yapıyor: "Belki de her türlü çekingen politikayı reddetmemizin, kemalizmin gücünü tanımamızın ve onunla Wilson'un vadettiğinden çok daha mütevazi sınırlar üzerinde anlaşmanın uygun olacağını söyleyebilmeliydik." (s.14) Nihayet eserin son baskısına (1989) ismini belirtmeyen çevirmen tarafından yazılan önsözde Ermeni hareketinde Mustafa Kemal veya De Gaulle gibi bir liderin yokluğunun vurgulanması, kaydedilmesi gereken başka bir noktadır. Bu gözlemler bugün Batı kamuoyuna empoze edilen görüşlerden çok farklıdır ve bu ıstırap verici konuda verimli bir diyaloga yol açabilir.

Mütareke, Barış Konferansı ve Ermeni Talepleri

Mondros Mütarekesi, bekledikleri ölçüde olmamakla beraber, Ermeni özlemlerine geniş ufuklar açmıştı. Galip devletlerin maddi ve manevi desteklerini arkadalarında hisseden Ermeniler giderek gerçekcilikten uzaklaşan -ve bu yüzden kendi aralarında da ihtilaflar yaratan- tasarımlara girişmişlerdi. Bunun en somut örneğini Bogos Nubar paşa liderliğindeki Ermeni heyetinin Paris Barış Konferansına sundukları Büyük Ermenistan Projesi'nde görüyoruz.

1919 Mayısında, Ermeni Cumhuriyeti ilan edildikten bir yıl sonra, Ermeni parlamentosu sınırları içine Türkiye'den kurtarılacak toprakları da katan bir karar almıştı. Türkiye Ermenileri temsilcilerinin Erivan'a empoze ettikleri Birleşik ve Hür Er-

menistan tasarısı, Sevr antlaşmasında kabul edilen Ermenistan'dan da büyük bir devleti öngörüyordu. Rusya Ermenilerini tedirgin eden bu tasarıyı, Bogos Nubar Paşa ve A. Aharonyan Batı'nın, özellikle A.B.D.'nin eğilimlerini değerlendirerek hazırlamışlardı. Ermeniler A.B.D. mandası talep ettikleri bir sırada, Amerikalıların ancak büyük bir Ermenistan'ın mandaterliğini kabul edeceklerini düşünüyorlardı. [88] Bu ise kendilerini gerçekcilikten uzak taleplere yönelten nedenlerden biriydi. Ne var ki Büyük Ermenistan iddiası, A.B.D. mandası konusunda incelemeler yapan general Harbord başkanlığındaki heyete de inandırıcı görünmemişti. Heyet Ermeni kırımıyla ilgili A.B.D.'ye gelen haberleri abartılı buluyor ve Amerikan mandasının olumlu ve olumsuz yönlerini ifade etmekle yetiniyordu. General Harbord eğer 1916 da Doğu Anadolu'yu gezseydi raporu hayli farklı bir tonda olabilirdi, fakat geride kalan dönemde Ermeni intikam alayları tabloyu değiştirmişlerdi. Zaten Amerikan Kongresi de Wilson'un benimsediği mandaterliği 1920 nisanında reddetti. Buna rağmen Ermeniler umudu kesmediler ve zaten bu sırada Avrupa'da bulunan patrik Zaven efendi İngiliz kralı V. George, başbakan Curzon, fransız cumhurbaşkanı P. Deschanel, başbakan Millerand ve Yunan hükümet başkanı Venizelos gibi yüksek düzeydeki devlet adamları ile temaslar yapıyordu. Zaven efendi bu temaslarından epeyce küçülmüş bir Ermenistan vadiyle dönmüştü. Fakat dönüşte kaleme aldığı raporunda yine de iyimserlik sergiliyor ve Ermenileri birliğe çağırıyordu. [89]

Mütareke'den sonra Türkiye'deki durum ise tam bir manevi çöküntüyü yansıtıyordu. İttihatçı liderler ülkeden kaçmıştı ve bir süre sonra iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf ileri gelenleri de İngilizlere şirin görünmekten öte bir politika tasavvur edemiyorlardı. Büyük bir saflık içinde böyle bir tutumun, sanki ülke savaştan yenik çıkmamış gibi, Osmanlı bütünlüğünü sağlıyacağına inanıyorlardı. Onlara göre tüm sorumluluklar ittihatçılara yüklenerek, Ermeni kırımı suçlularını yargılayarak temize çıkmak mümkündü. Bu politika açık ve kararlı bir biçimde 4 Mart 1919 da Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulmasıyla uygulamaya konuldu.

Damat Ferit Paşa, 8 Mart 1919 tarihli kararname ile Divan-ı Harbin tüm üyelerini askerleştirmiş ve geniş kapsamlı tutuklamaları başlatmıştı [90]. Kısa zamanda bu girişimin "insanlığa

karşı suçlar" dan kaynaklanan adalet duygusundan çok, müttefiklere hoş görünme ve ittihatçılarla hesaplaşma kaygılarına dayandığı açıkça ortaya çıktı. Bu gayretkeşlik doruk noktasına Boğazlıyan kaymakamı Kemal Beyin 10 Nisanda idamıyla ulaşmıştı. Ne var ki 1915 ve 1916'da susmuş olanların birden bire insan hakları şampiyonu kesilmiş olmaları büyük bir öfke yarattı ve Kemal Beyin Cenazesi bir halk gösterisine dönüştü. S. Akşin'in yazdığı gibi, "Calthorpe gibi bir ingiliz için Türklerin böyle bir "cani"den yana gösteriler yapmalarında şaşılacak bir şey yoktu. Ona göre bu gösteriler, Müslüman halkın büyük çoğunluğunun duygularını yansıtıyordu." [91] İngiliz amiralinin böyle düşünmesi normaldir. Fakat sanıyorum ki gerçek nedeni başka yerde aramak gerekiyor. 1917' de Ermeni birliklerinin intikam hışmına uğramış, 1919 da işgal edilmiş ve paylaşılmak üzere olan bir halkın eziklik duygusunu iyi değerlendirmek lazımdır. 1919 Nisanında halk gösteride bulunuyorsa, bu ne ittihatçı sempatisinden ne de Ermeni düşmanlığından doğuyordu. Bu sırada Türkler büyük bir haksızlığa uğramış, savunmasız bir halk olmanın psikolojisi içindeydiler. İttihatçılar'dan nefret, tüm Kurtuluş Savaşı boyunca sürmüş, o dönemin önderleri tarafından çeşitli vesilelerle vurgulanmış, daha sonra da romanlara konu olmuştur. Türkler İttihatçı yöneticileri özgürce ve işlenen cürümlerin bilinci içinde yargılamak fırsatını bulamamışlardır. [92]

Kurtuluş Savaşı Başlarken Ermeni Sorunu

Kemalist hareketi, ittihatçı ve itilafçı hareketlerden kesin bir biçimde ayıran nitelik onun gerçekçiliği idi. İttihatçı'lar Birinci Dünya Savaşı başlarında Mısır'ı İngiltere'den almak için sefer düzenlemişler, yenilgi belli olduktan sonra ise büyük bir "Turan imparatorluğu" kurma düşüne kapılmışlardı. İtilafçılar ise, Paris Konferansında İmparatorluğun tamamını isteyerek müttefikleri sinirlendirmişler ve hakarete uğramışlardı. [93] Kemalist hareket, başından sonuna kadar, ancak yapılabileceği yapmak ilkesine sıkı sıkıya sarılmış ve "Misak-ı Milli" formülü bu espri içinde geliştirilmiştir.

Mondros Müterakesinde sonra Batı kamuoyunun son derece Türk aleyhtarı oluşu ve bunda Ermeni kırımının da önemli bir rol oynaması Türkleri bu konuda ittihatçılardan farklı bir savunma çizgisine ve propaganda çabasına itmişti. Daha önce de değindiğimiz gibi ittihatçılar, 1916'dan itibaren tehciri, Ermeni-

Rus işbirliğini ileri sürerek meşru göstermişlerdi. Tehcir sırasındaki "aşırılıkları"da "sabrı tükenmiş, kızgın halka" ve "kürt çetelerine" maletmişlerdi. [94] Oysa ittihatçıların ülkeyi terketmesinden sonra temel suçlu olarak ittihatçıları gören bir savunma çizgisi giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu çizginin, İngilizlerin de baskısıyla, davalara ve cezalandırmalara yol açan uygulamalarını gördük. Bununla kemalistler arasındaki tutum farkını bir ölçüde uzlaştıracak girişimler de mütarekenin ilk aylarında yapılmıştır. O zaman genç bir tarihçi olan Reşit Saffet (Atabinen)in Avrupa'ya bu amaçla yaptığı geziler ve "Kara Şemsi" imzasıyla yayınladığı broşürler bu konuda dikkate değer bir örnektir.

Reşit Saffet Bey gerek 1919 şubatında Bern'de toplanan Sosyalist Enternasyonal'a sunduğu raporda gerekse bir ay sonra Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmada Ermeni tehcirini farklı bir biçimde ele almıştır. Kendisine göre "dünyada belki de en gerçek şekilde proleter bir ülke olan Türkiye"nin [95] Ermeni kırımında hiçbir kabahati yoktu. Tüm sorumluluk "tek başlarına Ermenileri kıran Kürt çeteleriyle, Komite'nin satın alınmış ajanlarına" [96] aitti. Kara Şemsi Milletler Cemiyetin'de de "ittihatçı ajitatörlerin işlediği cürümler tüm millete ödetilmek isteniyor" [97] diye yakınmıştı. Yine aynı yazar, daha sonra konuyla ilgili fikirlerini toparladığı bir broşürde "Ermeni halkının masum kısmının ısdırabına yol açan gayriinsani ve ölçüsüz önlemleri" [98] dile getiriyordu. Kara Şemsi "Çar'ın sürülerine muhbirlik ve kılavuzluk yapan Ermenilerin" zulmünü de anlatmakla beraber tehcir sırasında iki, üç yüz bin ermeninin öldüğünü de belirtiyordu. [99]

Reşit Saffet (Atabinen) Ermeni sorununu Kemalist akımın fikriyatına açık bir biçimde ele almıştı. Kendisi daha sonra Lozan görüşmelerine de Türk heyetinin sekreteri olarak katılmış, fakat İngiliz ve fransız temsilcileriyle aşırı yakınlığı İsmet paşa'nın hoşuna gitmediği için müzakerelerin ikinci safhasında heyetten dışlanmıştır.

Mütarekeden sonra İstanbul'da Meclisi Mebusanın yayınladığı broşürler de Ermeni sorununda Osmanlı yönetiminin ağır sorumluluğunu kabul ediyorlardı. Bunlardan İngilizce yayınlanan ve resmi görüşü ifade eden bir kitapçıkta şu cümleyi okuyoruz: "Bu yoketme ve yağma amaçlı cehennemi politikayı

geliştiren ve uygulamaya koyan ittihatçı örgütün suçu açıktır. Liderleri insanlığın en büyük canileri arasında yer alıyorlar." [100] Bu ağır suçlamaya rağmen, broşürde ilk önlemleri (başlangıçdaki tutuklamalar, Ermeni komitelerinin kapatılması, hatta tehcir) mazur gören veya "hafifletici" kılan nedenlere de yer veriliyordu. Bu çelişkiler o zaman zihinlerin ne kadar bulanık olduğunu gösteriyor. Fakat fikirlerin evrimi açısından önemli olan nokta, bu broşürde de halkın hiçbir sorumluluğa sahip olmadığının vurgulanması ve "tüm sınıflar, tüm milletler (ittihatçı) zulmünün kurbanıydılar" [101] denmesidir.

Mütarekenin kabuslu aylarından işgallere ve Milli Kurtuluş Savaşının örgütlenmesine giden süreç içinde Ermeni konusunda dikkate değer gözlemler yapan birçok yabancının da bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan Pierre Loti ayrı bir yer işgal eder. "Türk dostu" olarak tanındığı için kendisinin bu konudaki fikirleri pek dikkate alınmamış, hatta ağır hücumlara uğramıştır. Oysa Loti, Ermeni kırımını yadsımıyor, aksine hiç onaylamadığı "korkunç kırımlar"dan sözediyor ve olanlar "delice abartılmış" bile olsa "kusuruna nisbetle son derece ağır bir cezalandırmaya uğrayan bedbaht Ermenistan'a derin merhametini" [102] dile getiriyordu. Yazarın Türkiye'yi ve Türkleri çok iyi tanımasına rağmen "Türk dostu" diye bu konudaki tartışmalarda sansür edilmesi, konunun nasıl bir bağnazlık içinde ele alındığını göstermektedir. Kaldı ki P. Loti Osmanlı kırımlarından sözederken Fransa'nın sömürgeci politikasında uyguladığı kırımları da hatırlatmaktan geri kalmamıştır. Bu nokta bizi Kemalist politikanın Ermeni sorunuyla hangi koşullarda karşılaştığını ve nasıl bir tavır aldığını sorgulamaya götürüyor.

Kemalist Hareket ve Ermeni Sorunu

Kemalist hareket Ermeni sorunuyla, bir haksızlığın tamiri, bir insanlık suçuna tavır alma gibi bir manevi sorun niteliğiyle karşılaşmadı. Ulusal savaşa kendini adıyanlar için Ermeni sorunu bir varlık sorunuydu. Ermeniler, kendi içelerinde bile ihtilaf yaratan, aşırı taleplerde bulunurken emperyalizm olgusunu hiç de doğru değerlendirememişlerdi. A.B.D. çok uzaktı, İngiltere ve Fransa ise Ermenilerin göz diktiği verimli topraklar üzerinde rekabete girişmişlerdi.

Kurtuluş Savaşımız iki cephede cereyan etti. Şark Cephesinde başladı, Garp Cephesinde bitti. Siyasal örgütlenmedeki

önceliğin de Şarkta olması ve ulusal bütünlük yolundaki ilk hedeflerin Erzurum Kongresinde saptanması bir rastlantı değildir.

Şark cephesi komutanı general Kazım Karabekir'di. Karabekir Paşa mütarekeden sonra İstanbul'a dönmüş, fakat çok geçmeden kendisini Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığına tayin ettirmişti. 1919 Nisanında Trabzon'dan Erzuruma geçtikten kısa bir süre sonra da General Harbord komutasındaki heyet önce Ermenistan'a uğrayacak sonra da Erzurum'a gelecektir. O sırada, asıl amacı Doğu illerinin kurtarılması olan Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları yapılıyordu. Bu konuda Amerikan heyetinin gerek Ermenilerle gerekse Türklerle temasları özel bir önem taşıyordu. Bunlarla ilgili olarak general Kazım Karabekir'in ilginç bir tanıklığı vardır. Karabekir Paşa'nın yazdığına göre, general Harbord, Erivan'da Ermenilere "Paris'e murahhas göndereceğinize Erzurum'a gönderin de Türklerle anlaşın; aksi halde işiniz haraptır" demişti. Paşa, "bunu Gümrü'de sulh müzakeresinde, Ermeni heyeti reisi Hatisyan pek büyük bir teessürle söyledi" [103] diye ekliyor. Bu sözler, A. Hatisyan'ın daha önce sözünü ettiğimiz anılarına hakim olan espriye uygundur. General Harbord durumu gerçekten bu kadar çabuk kavramış mıdır?

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresini açış nutkunda "bir fikri istila perverde eden Ermeniler, Nahçivan'dan Oltu'ya kadar bütün ahaliyi islamiyeyi tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmagirlikte bulunuyorlar" [104] diyordu. General Habord'la görüşmelerine ve Amerikan temsilcisine Sivas Kongresi'nden sonra verilen rapora hakim olan konu da buydu [105] Bununla beraber Mustafa Kemal, ulusal hareketi ittihatçılardan kesin bir biçimde ayırmak gereğini de duymuştur. Nitekim Atatürk, 24 Eylül 1919 da General Harbord'a verdiği muhtırada "O ittihatçılar ki milletin zararına birkaç sene süren kötü idareleriyle ve memleketi içinden güçlükle sıyrılmaya çalıştığı bir uçuruma düşürmek cürmüyle bütün dünyada kıskanılmayacak şöhrete sahiptir" hükmünü ifade ediyor ve şunları da ekliyordu: "hakikatte ittihatçılar tarafından memleketin içine sürüklendiği acı neticeleri Ferit Paşa ve onun gibilerden çok daha iyi anlıyor ve takdir ediyoruz." [106]

Mustafa Kemal Paşa çeşitleri vesilelerle Ermenilerin Doğu Anadolu illerinde ve Kilikya'da giriştikleri imha hareketlerini de

anlatmış, bunların intikamcı davranışlara yol açmadığını vurgulamış ve "memleketimizde yaşıyan sakin Ermenilerin her türlü taarruzdan masuniyetlerini temin eylemeyi pek mühim bir vazifeyi medeniye telakki eyledik" [107] demiştir.

Şark Cephesinin askeri hareketi ve zaferini betimlemek asıl konumuzu teşkil etmiyor. Burada işaret etmek isteğimiz husus, mütarekeden sonra müttefiklerin yaptıkları işgallerde Ermenilerin, oynadıkları rolle Kurtuluş Savaşının seyrini etkilemiş olduklarıdır. Ermenilerin bağımsız olarak ya da fransız subayların komutası altında giriştikleri intikamcı operasyonlar, başta Atatürk olmak üzere birçok komutan tarafından açıklanmıştı. [108] Bunlar dünya kamu oyunda dikkate değer bir yankı uyandırmamışlardır. Tam tersine 1915 tehcir ve kırımının izleri silinmediği için, Kazım Karabekir komutasındaki Şark Cephesi, Ermenilere karşı harekete geçebilme durumuna geldiği zaman bile, Mustafa Kemal Paşa daha olumlu bir ortam beklemiş ve operasyonları gecikmiştir. Atatürk'ün, derhal harekete geçmek isteyen Kazım Karabekir'e 6 Mayıs 1920 de taarruzu tehir etmesi için ileri sürdüğü nedenlerden biri şudur: "Ermeni vukuatı bütün alem-i iseviyeti (hristiyan alemini) aleyhimize sevkeden avalimin (nedenlerin) en mühimlerinden olduğuna göre mevcudiyeti ilk evvel tarafımızdan tasdik olunan Ermeni hükümetini ordumuzun kuvvetiyle mahvetmek ve bittabi yeniden bir Ermeni kıtali (kırımı) demek olan bu harekete bizim tarafımızdan sebebiyet verilmek az çok lehimize bir cereyan getiren tahriki de muvakkaten fesih ve bilhassa Amerika efkarı umumiyesini aleyhimize sevkettirir." [109] Diplomatik kaygılara gerekli önemi vermeyen, salt askeri öncelikleri düşünen Karabekir Paşa bu konuda Atatürk'le bir tartışmaya da girmiştir. Bu görüş ayrılığı birkaç ay sürdükten sonra, Doğu Cephesi Komutanlığına çevrilen 15nci Kolordu'nun harekatı uygun görülmüş ve Sarıkamış'ın, Oltu'nun ve Kars'ın alınmasıyla Ermeniler, Gümrü Anlaşmasına (2-3 Aralık 1920) mecbur edilmişlerdir. Ermenistan'ın Bolşevikleştirilmesi üzerine uygulanmaya konulamıyan Gümrü Anlaşmasının yerini, Türk - Sovyet dostluğu çerçevesinde gelişen bir diplomasi bazında, Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (21 Ekim 1921) anlaşmaları almıştır. Yeni Türkiye'nin varlığını uluslararası planda açıklığa kavuşturan ve teyit eden Lozan Anlaşması (24 Temmuz 1923) ile ise Türk - Ermeni ilişkilerinin de çerçevesi çizilmiştir.

Lozan'da azınlıklar sorunu konuşulurken, İnönü, önce Osmanlı devletinde bu sorunun tarihçesini yapmıştı. Ouchy şatosunda, 12 Aralık 1922 de Lord Curzon'un başkanlığında yapılan toplantıda, İsmet Paşa, 1894-96 olaylarını anlattıktan sonra "1909 yılındaki Adana olayları ve dünya savaşı başlarında Türk vilayetlerinin bir çoğunda ard arda patlak veren ayaklanmalar aynı trajedyanın acıklı bir devamıdır" [110] diyordu. Lozan temsilcimiz azınlıkların "memleketin cömertliğini kötüye kullanmadıkları sürece" haklarının tanındığını iddia ediyor ve "Yahudi topluluğunun verdiği örnek, Rumlara ve Ermenilere ilişkin üzücü olaylarda sorumluluğun tüm olarak Rumlara ve Ermenilere düştüğünü ispat etmeye yeterlidir" (s. 197) diye ekliyordu. İsmet Paşa'nın, yakın geçmişimizle ilgili bir özelleştiriye hiç yer vermeyen bu konuşması müttefik devletler temsilcilerince tatmin edici bulunmamıştır. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın "tarih profesörlüğünü" övmekle beraber, güncel ve geleceğe dönük konularda sessiz kaldığını belirtiyor, dahası "İsmet Paşa, önce, ne olursa olsun, Türklerin gelecekte kendileriyle dostça yaşamak zorunda oldukları Ermenilere karşı gerçek bir suçlamada bulunmaya kadar gitmiştir" (s. 200) diyordu. O tarihte sadece İstanbul'da 130.000 kadar Ermeni'nin yaşadığı gözönünde bulundurulursa İsmet İnönü'nün gerçekten de geleceğe dönük açıklamalarda bulunması gerekirdi. Nitekim, daha sonraki oturumlarda İnönü ve Rıza Nur bey güncel sorunların tartışılmasına da girmişlerdir.

İsmet Paşa Kurtuluş Savaşı'nda Ermenilerle ilgili açıklamalarında, Yunanlıların da sorumlulukları üzerinde durmuştur. Kendisine göre "Bu zavallı halk zorla silah altına alınmış ve Yunan ordusu saflarına katılmıştır. Ermenilerin Avrupa'daki yöneticileri, yurttaşlarını böyle tehlikelerle karşı karşıya bırakmaması için, Yunan hükümetine yalvarıp yakarmaktan usanmamışlardır. Bu uyarmalardan hiçbirine kulak verilmemiştir. Ermeniler cepheye gönderilmiş ve Türklere ateş etmeğe zorlanmışlardır. Bozgundan sonra çok büyük yakıp yıkmalara girişilmiştir. Üstelik Yunan makamları bu suçları Ermenilerin üzerine atmak için, kasıtlı propogandalar yapmaya koyulmuşlardır." [111] Kilikya'da ise Ermeni'ler, bu kez gönüllü olarak, fransız subayları komutasında alaylar oluşturmuşlar ve intikamcı davranışlarıyla büyük tahribat yapmışlardır. Bu bağlamda, İnönü, Fransız birlikleri Kilikya'dan ayrılırken "neden bu mutlu soydan

60.000 - 80.000 kişi, yurtlarını ve ailelerini bırakarak, başka yerlerde yoksulluk içinde yaşamak üzere Fransızların ardından gidip kaçtılar?" (s. 214) diye sormaktadır.

Bu sırada Suriye'de de yüzbin kadar Türkiyeli Ermeni bulunuyor ve eski memleketlerine dönmek istiyorlardı. Türk heyeti, Rıza Nur Bey tarafından, hükümetin bir bildiriyle "karışıklık çıkarıcı unsurlara, devrimcilere (révolutionnaires), suikastçılara ve genel olarak kötü unsurlara karşı, güvenlik tedbirleri alma hakkını saklı (tuttuğunu), kendi hallerinde yaşayan ve suçsuz kimselerle, ortalığı karıştırmayan kimseler(in), doğal olarak bu bildirinin kapsamı dışında (kalacağını)" [112] açıklamıştır. İsmet Paşa da, aynı bildiriye göre "Ortalığı karıştırmayan kimseler Türkiye'ye serbestçe dönebileceklerdir." (s. 159) demiştir.

Lozan'da Ermenilere "azınlık hakları" tanınmış, fakat Kemalist dönemde laik ve eşitçi mevzuata rağmen kendilerine "tam hisseli vatandaş" muamelesi yapılmamıştır.

Lozan bir Türk-Ermeni barışmasının başlangıcı olabilir miydi? Bunu temenni eden Ermeniler de Türkler de mutlaka çoktu. Fakat son sekiz yıl o kadar acı anılarla doluydu ki bu uzlaşmanın psikolojik zemini ortadan kalkmıştı. 1915 de Ermeniler yedikleri darbeyle feci bir haksızlığa uğramış olmakla beraber, 1923 de yokolmak tehkikesinden kurtulan Türkiye, 1916 dan sonraki gelişmelerin ısdırabını dile getiriyordu. Günümüzde maksimalist ermeni tezlerini savunan yazarların iddia ettikleri gibi, İnönü Lozan'da sadece Ermenileri suçlayıp ittihatçıları temize çıkarmıyordu. [113] Daha önce Hatisyan örneğiyle de gösterdiğimiz gibi bazı Ermeni liderleri de 1919 dan itibaren Kemalistlerle işbirliğine gitmediklerine esef etmişlerdir. M. Kemal ulusal hareketde pişmanlık duyan ittihatçılara da yer vermiş olsa bile, ittihatçı liderlerden nasıl nefret ettiğini -bir kısmını bu makalede naklettiğimiz- bir çok beyanatıyla açıklamıştır. Bir fransız yazarın ifade ettiği gibi, Mustafa Kemal Paşa ittihatçıları yargılayan Divanı Harbe Ermeni Kırımını bütün vahşetiyle ittihatçılara yükleyen bir dilekçe verdi mi? [114] Hiçbir türkçe kaynak böyle bir girişime yer vermiyorsa da iddia araştırılmaya değer. [115]

Lozan'ı izleyen dönemde ortaçağ kurumlarını yıkmış ve cumhuriyeti ilan etmiş bir Türkiye'nin uluslararası itibarı bir hayli yüksekti. Bu dönemde Batı'da Türk tecrübesiyle ilgili birçok

övücü yayın yapılmıştır. Bu yayınların en önemlilerinden birinde 1915 kırımı bütün dehşetiyle anlatılmakla beraber, "ölüm kalım savaşına girmiş bir imparatorluğun meşru müdafaası" [116] olarak nitelenmiştir. Ayrıca birçok yazar 1917 den itibaren Ermenilerin işgalci kuvvetler olarak yaptıkları zulümlere de yer vermişlerdir. [117] Yine aynı dönemde 1915 dramını yaratan unsurlar arasında emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarının rolü de vurgulanmıştır. Bu konuda en objektif yorumlardan birini. Harbord heyetiyle beraber Türkiye'de incelemeler yapan E. G. Mears yapmıştır. Amerikalı danışman yayına hazırladığı kollektif esere yaptığı katkıda "Ermenilerin o günkü durumundan büyük devletlerin diplomasisinin geniş ölçüde sorumlu olduğunu" [118] vurgulamıştı. İttihatçı yöneticilerin turancı emellerinin de faciada oynadığı rolü hatırlatan yazar, daha önceki birçok gözlemci gibi bu turancı emellerle de Alman ideolojisi ve emperyalizmi arasında ilişki kurmuştur. İlginçtir ki, Mears, bu konuda 1915 tehcir ve kırımından sonra Türkleri ençok suçlayan yazarlardan j. Bryce'a gönderme yapmıştır. Bu konuda yazdıkları şunlardır: "1920 de James Bryce'ın Lordlar Kamarasında söylediği gibi, (tehcir), Halife - Sultanın iktidarının birlikte tanınması ve aynı davaya ortak bir sadakatla bağlanmak için aynı dili konuşan birçok Batı Asya halkının birleştirilmeleri amacına yönelik, Alman etnologlarının bir icadıdır." [119] Yine J. Bryce gibi Türkleri en çok suçlayan yazarlardan René Pinon, Kemalist dönemle ilgili bazı eserlere övücü önsözler yazmıştır. [120] Özetle Kemalist rejim yakın geçmişle mesafesini almış ve tamamen yeni bir Türkiye tasarımı içinde bir yapılanma çabasına girmiştir. Bu radikal dönüşümün ilk belirtilerini T.B.M.M.'nin kuruluşundan sonra, Lloyd George'un ermeni kırımıyla ilgili suçlamaları dolayısıyla Ankara hükümetinin bir bildirisinde görüyoruz. Bu bildiride geliştirilen tez şuydu: "Şayet Büyük Savaş sırasında bir kısım ermenilerin tahrikiyle ülkelerinin meşru otoritelerine karşı yerel ayaklanmalar yüzünden teessüf edilecek olaylar olduysa, bunlar hiçbir şekilde Ankara ulusal hükümetinin sorumluluğunu gerektirmez. Aslında ulusal hükümet İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden itibaren mevcuttur ve o zamandan sonra, kırımcı olmaktan çok kırılan Türk halkı, İngiliz hükümetinin telkinleriyle hareket eden Yunanlılara karşı yurdunu korumaktan başka birşey yapmamıştır." [121] Bu ifade, kemalistlerin kendilerini ittihatçıların devamı olarak görme şöyle dursun, nasıl yakın geçmişle radikal

bir kopuş çabası içinde olduklarını gösteriyor. Eğer zamanla, özellikle II. Dünya savaşı yıllarında -yine Alman ırkçılığının da etkileriyle- şoven bir milliyetçilik şahlanmış, ittihatçılar "iade-i itibar" etmişler ve CHP döneminde **Varlık Vergisi**, D.P. döneminde **6-7 Eylül Olayları** gibi ırkçı uygulamalar olmuşsa, Ermeni sorununun bugünkü konuma gelmesinde bunların da rolü olmuştur. Bununla beraber 1970'lere kadar Ermeni sorunu, belleklerden silinmiş olmasa bile, güncel bir sorun niteliği taşımamıştır. Ermeni sorununu uluslararası forumlara taşıyan olgular, ne yazık ki terör ve bir takım masum insanların öldürülmesi olmuştur. Ermeni komandolarının terörü Ermeni tarihçilere ortam hazırlamış ve 1915 olayı dünya kamuoyuna "Yirminci Yüzyılın ilk soykırımı" olarak sunulmuştur. O kadar ki, bu bağlamda, Hitlerin bile ittihatçıları örnek aldığı ileri sürülmüş ve bizzat ittihatçıların ne ölçüde Alman etkisinde oldukları unutulmuştur. [122]

Tehcir, Kırım, Soykırım

1915 olayları, 1970'lerde, Türkiye'nin altüst edildiği bir ortamda, Ermeni militanların terörist eylemleriyle yeniden gündeme gelmişti. Türkiye dünya kamuoyu nezdinde "soykırım" iddiasıyla yargılanmak istenmiş ve bir dereceye kadar da yargılanmıştı. Türk kamu oyu, hiç de hazır olmadığı bir tartışma ortamında ve terörist baskı altında katı ve duygusal bir pozisyona ve -belki de Ermeni militanların niyet ve hesapları çerçevesinde- Dünya kamu oyunda yalnızlığa itilmiştir. Bununla ilgili bazı verilere daha önce işaret etmiştim. Şimdi dünyada "soykırım" fikrinin ve hukukunun nasıl doğduğuna ve Ermeni sorununu bu bağlamda nasıl tartışabileceğimize değinmek istiyorum.

"Şoykırım" kavramı, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sının yahudilere uyguladığı sistematik kırım (holokost - toptan yoketme) dolayısıyla düşünülmüş ve icad edilmiş bir kavramdır. Batı dillerinde eski yunanca ve latince iki sözcüğün birleşmesinden oluşan "jenosid" (Geno - cide) kavramı, bir Amerikalı hukuk profesörü tarafından önerilmişti. Raphael Lemkin bu terimi icadetmekle kalmamış, devletler hukukuna girmesine de önayak olmuştu. Bunda Nazi canilerin Nürenberg'te yargılandıkları sırada karşılaşılan hukuki boşluk da rol oynamıştı. Görülmüştü ki ortaya çıkan cürümlerin niteliği La Haye Kon-

vansiyonu'nun savaş suçluları için öngördüğü hükümler çerçevesini aşmaktadır. [123] Bu bağlamda sorun Birleşmiş Milletlere gelmiş ve ilk çalışmayı R. Lemkin'in yaptığı bir tasarı geliştirilmiştir. Uzun tartışmalardan ve özel komisyonda geliştirilen tadillerden sonra ortaya çıkan metin 9 Aralık 1948'de oylanarak üye devletlerin imzasına açılmıştır. [124]

Jenosid Konvansiyonu dünya kamu oyunda büyük bir ilgi yaratmamıştır. Tartışmalar sırasında da bazı ülkeler (örneğin Belçika) sadece bir "bildiri" ile yetinilmesi kanısındaydı. İngiltere başta olmak üzere bir kısım ülkeler ise böyle bir Konvansiyonun pratikte hiçbir yararı olmayacağı inancındaydılar. [125] Ayrıca Konvansiyon, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda imzalandıktan sonra dünya basınında pek bir yankı uyandırmadı. [126]

Jenosid Konvansiyonu ikinci maddesinde soykırımı, "ulusal, ırksal, etnik ya da dini bir gurubu, bu niteliği yüzünden, kısmen veya tamamen yoketmek amacıyla işlenen" beş tip eylem çerçevesinde tanımlıyordu. Bu beş fiil de şunlardan oluşuyordu:

1) Gurup üyelerinin öldürülmesi,

2) Gurup üyelerini fizik veya zihni sağlığını bozucu girişimler,

3) Gurubun, kısmi veya tüm fiziki yokolmasına neden olacak varlık koşullarına istenerek sürüklenmesi,

4) Gurup içi doğumları önleyici tedbirler almak;

5) Gurubu ait çocukların zorla başka bir guruba transfer edilmeleri.

Bu tanımdan hareketle çeşitli soykırım sınıflamalarına gidilmiş ve yirminci yüzyılın büyük soykırımları sergilenmiştir. (127) Ne var ki tanımın belirsizliği, özellikle "yoketme amacı" gibi öznel bir unsurun yarattığı zorluk bu konuda devamlı tartışmalar açmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Bununla beraber 1915 "Ermeni tehciri"nin yukardaki kriterler çerçevesinde "soykırım" sayılıp sayılamayacağını sorgulayabiliriz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk resmi tezlerine göre Türkiye'de 1915'de 1.300.000 kadar Ermeni yaşıyordu ve bunlardan 300.000 kadarı "tehcir" dolayısıyla ölmüş veya öldürülmüşlerdi. Bu durumda Türk verilerine göre bile, Konvansiyon'un öngördüğü beş tip eylemin ikisi gerçekleştirilmiş ve "soykırım" suçu işlenmişti. Ne varki bu yetmemekte ve önceden hazırlanmış bir yoketme planının mevcudiyeti gerekmektedir.

Zaten 1915 Ermeni sorunu ile ilgili tüm tartışmalar bu konuda cereyan etmektedir. Soykırım tezini savunan (Ermeni ve batılı) tarihçiler bu yönde yorumları içeren belgeler öne sürmekte, hatta bazan da (Naim Bey'in bellekten kaleme aldığı "belgeler" gibi) asılsız dökümanlar icad etmektedirler. Burada, çoğu kez öznel ya da politik nedenlere dayanan ermeni tezlerini tartışmıyacağım. Fakat Batı'da bunların da etkisiyle soykırım tezini savunan, üstelik Ermeni kırımı ile Hitler'in cürümleri arasında paralellikler kuran ciddi tarihçiler de vardır. Bunlardan Alfred Grosser'in yazdıkları üzerinde tartışmadan geçemeyiz. [128]

A. Grosser, bu konuda özetle:

a) Türkiye Birinci Dünya Savaşına girerken Ermenilerin devlete "hiçbir sadakatsızlık" yapmadıklarını (s. 54),

b) Hitler döneminde yahudiler nasıl yahudi olarak sürüldü ve kırıldılarsa, ittihatçılar yönetiminde de Ermenilerin, ermeni olarak sürülmüş ve kırılmış olduklarını (s. 56),

c) İttihatçıların bir "yoketme planları"nın olmasının bir anlam taşımadığını, Hitler'de de böyle bir planın bulunmadığını (s. 55) ileri sürmektedir. Fransız tarihçisinin bu argümanları ne ölçüde gerçekçidir? Bunları aynı sıra içinde yanıtlıyalım.

a) Bizzat ermeni komutan ve yazarları (Korganyan örneği) Ermenilerin yer yer ayaklandıklarını, gönüllü birlikleri oluşturarak Rusya'nın yardımına koştuklarını gururla, bir "destan" olarak yazmışlardır.

b) Hitler iktidara, kökeni pangermen akıma dayanan ırkçı ve antisemit bir programla gelmiştir. "Holokost" bu programın mantıki sonucudur; ayrı bir delil aramaya gerek yoktur. Oysa ittihatçılar Ermenilerle kucaklaşarak iktidara gelmişler; sonradan türkçülüğe kaymış olsalar bile hiçbir zaman Ermenilere karşı ırkçı bir doktrin geliştirmemişlerdir. Ermeni tarihçilerin Hitler yerine koyduğu Talat Paşa, vurulmadan önce kaleme aldığı anılarında 1915 olaylarının "vicdansız ve seciyesiz insanların elinde bir facia şeklini aldığını", kendisinin de "birçok geceler uyku uyuyama(dığını)" [129] yazmıştır. Bu konuda görgü tanıkları da Talat Paşa'nın "yüzünün simsiyah, gözlerinin kan çanağına dönmüş (olduğunu)" [130] kaydetmişlerdi. Genel bir değerlendirme yapmadan hatırlattığımız bu olgular, aradaki farkı ortaya koymaktadır.

c) Burada da ittihatçıların ırkçı bir doktrinle değil, çöküş paranoyası içinde hareket ettiklerini; İstanbul ve İzmir'de yaşıyan

ikiyüz binden fazla ermeniye dokunulmamış olmasının -A. Grosser küçümsese bile- son derece önemli bir gösterge olduğunu vurgulayalım.

Aynı paralelde, fakat bu kez Türkiye'nin de tam üye olmak istediği bir Avrupa kuruluşunun kararını da bu çerçevede tartışabiliriz. Avrupa Birliği parlamentosunun 1915 olayları ile ilgili olarak, daha önce de sözünü ettiğimiz "soykırımı kararı"ndan söz etmek istiyoruz.

Avrupa Birliği 18 Haziran 1987 tarihli oturumunda, siyasi komisyon üyesi Belçikalı bir üyenin raporuna dayanarak 1915 Ermeni tehcirinin aslında bir "soykırım" olduğu tezini benimsemiş ve Türkleri de bunu kabul etmeğe davet etmiştir. Burada ilginç olan nokta oylamaya çoğunluğu oluşturan gurupların katılmamaları ve kararın bir azınlık kararı olarak alınmasıdır. Çoğunluğu oluşturan guruplar oylamaya neden katılmamışlardır? Bu konuda egemen olan eğilimi Avusturyalı bir paramenter şöyle dile getirmiştir: "İlk defa olarak tarihi bir sorun hakkında karar yetsini kendisinde gören bir sorun hakkında karar yetkisini kendisinde gören bir siyasal organa sahibiz." [131] Aynı üye "bir hukuki kavramın keyfi bir biçimde makable şamil uygulandığını" söylemiş ve bu durumun "kabul edilemez bir emsal yaratacağını" eklemiştir. (s. 37) Başka ilginç bir yön, Belçikalı raportörün de "Ermenilere ilgisinin çok uzun bir süre ciddi ayrımlara uğrayan Flaman cemaatinden olmasıyla bağlantılı bulunduğunu" (s. 8) ifade etmesidir. Flaman raportör soykırım tezini geliştirirken, Yves Ternon'un eserine dayanarak Ermeni iddialarını; K. Gürün'ün eserine dayanarak da Türk resmi tezini incelemekle yetinmiştir. Bütün bu zaaflarına rağmen A.B. parlamentesonun kararı, Ermenilerin "kimlik sorunu" haline getirdikleri bir kavgada başarılı bir sahife olmuş ve organın siyasileşmesine karşı olan çoğunluk sessiz kalmayı, benimsemediği politik bir davranışı önlemeğe yeğlemiştir.

1915 olaylarının yorumlanmasında başka ve ilginç bir görüşü Amerikalı tarihçi Jay Winter getirmiştir. Winter 1915 tehcir kararının bir "soykırım kararı" olmadığı, fakat "topyekun savaş koşulları içinde soykırıma dönüştüğü" [132] kanısındadır. Topyekun savaş kavramı ise, yazara göre, Türkiye'de değil Batı'da doğmuştur ve onu "bir Türk tiranı değil, Amerikan generali Philip Sheridan (yaratmıştır)" Topyekun savaş, Sheridan'ın Bis-

marck'a yazdığı mektupta belirttiği gibi, düşman ordusuna yıkıcı darbeler vurduktan sonra "halkı barış isteme ve hükümetlerini de barış istemeyi zorlamaya sevkedecek zulüm uygulamayı" ifade etmektedir. Bu yöntem Birinci Dünya Savaşında Doğu Almanya, Belçika ve Fransa'daki mülteci akımları vesileyle de uygulanmaya konulmuştur.

Jay Winter Ermeni tehcirini, yaşam kavgası içinde her türlü moral değerden arınmış insanların soykırıma çevirdiği kanısındadır. (133) Temelde ırkçı bir ideoloji olmadığı için kırım, Auschwitz ve Treblinka uygulamalarına değil, XIX. yüzyılda Balkanlardaki kırımlara ve Amerikalıların kızılderilileri kırmalarına benzemektedir.

Amerikalı tarihçinin fikirleri elbette tartışma götürür ve biraz sonra değineceğim gibi Ermeni tarihçileri çok kızdırmıştır. Fakat, 1915 olaylarını evrensel bağlamda ve Türkiye'nin özgül koşulları ile bağlantılı biçimde değerlendirmeye çalışması bizce doğru bir yaklaşımdır. J. Winter "hüküm verme"den önce "anlama" çabası içindedir ve vardığı sonuçlar da 1915 Türkiyesi için son derece ağırdır. Buna rağmen bu sonuçlar ermeni tezinin "inconditionnel"lerini hiç de tatmin etmemiştir. Bunlardan Gerard Chaliand Alman elçilerini, Lepsius'u ve Morgenthau'u zikrederek "önceden yoketme fikri"ni kanıtlamaya çalışmaktadır. [134] Bu mantığın temelinde "anlamak" değil, "hüketmek" yatmaktadır. Bu mantık 1948 Soykırım Konvansiyonu çerçevesini aşamıyan bir mantıktır. Onun içindir ki Alman ve Amerikan elçilerinin çok farklı şeyler de söyleyip, çok farklı davranışlar da sergilediklerini görmezlikten gelmektedir. 1948'de Birleşmiş Milletlerde "soykırım kavramı" geliştirilirken 1915 Ermeni tehciri üzerinde de çok durulmuştu. [135] Bugün, tersine bir muhakeme yoluyla, Soykırım Konvansiyonundan hareketle, 1915 olayları yorumlanmaktadır. Bu bağlamda da Türkler "herşeyi inkar etmekle", "belleksiz olmakla" suçlanılmaktadırlar. Aslında bu suçlama haklı mıdır?

Tarihi olayların açıklanmasında ve moral planda değerlendirilmesinde "resmi görüş" diye birşey kabul edilemez. Böyle bir görüş ancak totaliter ülkelere özgü olabilir. Başka durumlarda "resmi görüş" denilen şey, siyasi bir tutumdur ve ancak geçici olan devlet adamlarını bağlar. Bu açıdan yakın tarihimize bakılırsa, nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, birçok Türk aydını

1915 de Türkiye Ermenilerine yapılan trajik haksızlığı kabul etmişlerdir. Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir. Hürriyet ve-İtilafçıların kurdukları Divan-ı Harb'in galip devletler baskısıyla hareket ettiği söylenebilirse de tamamen samimiyetsiz oldukları iddia edilemez. 1909 olaylarında susan ittihatçı liderlerden Ahmet Rıza Bey, Senato kürsüsünde "Ermeni tehciri"ni önlemek için nasıl çalıştığını bizzat kendisi anlatmıştır.[136] Halide Edip Adıvar ise 1915 olaylarını "Ermeni göçürmeleri ve toptan öldürmeler" [137] olarak isimlendirmiştir. Çağdaş Türk romancıları da, en önemli yapıtlarında, yeri geldikçe Ermenilere yapılan zulmü ve mallarının yağmalanmasını anlatmışlardır. [138] Eğer bu konudaki tavırlar daha da netleşmediyse bunda 1915 faciasıyla hiçbir ilişkisi olmayan insanları öldüren ASALA terörünün büyük sorumluluğu vardır.

Asala teröristleri ve gizli anlaşmalarla paylaşılan 1915 Türkiye'sini Hitler Almanya'sına -onun dünya egemenliği peşindeki "Herrenvolk" iddiasını unutarak- model olarak sunan Ermeni tarihçileri, aslında herşeye rağmen bir Türk-Ermeni barışmasını mümkün görmeyenlerdir. Oysa bizce bu mümkündür, hatta 1989 da Sovyet rejiminin çöküşünden sonra bu zorunludur. Bunun için her iki ulusun da kendi tarihleriyle dürüst bir biçimde hesaplaşmaları gerekir.

Bu konuda Türklere düşen, 1908'de özgürlükçü bir devrim biçiminde başlıyan İkinci Meşrutiyetin 1911, özellikle 1913 Babıali Baskını'ndan sonra bir karşı devrime, kanlı bir çetenin iktidarına dönüştüğünü kabul etmektir. Bu bağlamda "Ermeni tehciri" denilen olay vahim bir kırımdır ve bunu hiçbir neden mazur gösteremez. Ermeni teröristleri bir sürü Türkü öldürdüler diye tüm bir halkın cezalandırılmasını mazur görürsek ittihatçıların suçuna iştirak etmiş oluruz. Eğer Doğu Anadolu'da bazı müslüman köyleri yakıldı diye, örneğin Kayseri'deki 16.000 Ermeni'den 12000'i akıbeti meçhul bir sürgüne yollandı ve kalanlar da müslüman yapıldıysa [139] çağdaş Türk bunu unutmamalı ve bundan utanç duymalıdır. 1917 den sonraki gelişmeler ayrı bir konudur ve kısmen bu makale çerçevesinde yaptığımız gibi, ayrı bir şekilde değerlendirilmelidir. Türk Kurtuluş Savaşı sırasındaki tutumlarını, daha sonra birçok ermeninin de eleştirdiklerini biliyoruz.

Ermenilere gelince, onlarda kendi kimliklerini "soykırım olgusu"na dayandırmaktan ve sonuç olarak anti - türk bir perspektivde geliştirmekten vazgeçmelidirler. Yves Ternon'a göre

Türkler soykırımı inkar ederek Ermenilere "1915 şokunu atlatmayı" sağlamışlar ve "kimliklerini koruma aracını" [140] temin etmişlerdir. Bu bir kin ve intikam mantığıdır. Sorunu sadece 1948 Birleşmiş Milletler Konvansiyonu çerçevesinde düşünmeye götüren bir mantıktır. Oysa, daha önce de değindiğim gibi, bizzat bugünki Ermeni nesilleri de, kendi aralarındaki tartışmalarda bu nitelikte bir kimliği aşma özlemindedirler. Sovyet Sisteminin çökmesinden sonra buna ihtiyaç daha da artmıştır. Ermenistan başkanı L. Ter Petrosyan'ın danışmanı, tarihçi G. J. Libaridian kendisine Türk - Ermeni ilişkilerini soran bir Alman dergisine verdiği yanıtta "eskiden kültürlerimiz birbirine yakındılar. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki soykırıma rağmen bu yakınlık tekrar sağlanabilir" [141] diyordu. Bunun için sanıyorum ki, geçmişi unutmamak, fakat onu daha gerçekçi bir biçimde yorumlamak gerekir. Soykırım kavramı Birinci Dünya Savaşından sonra Milletler Cemiyetinde, Osmanlılar için değil, İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletlerde Nazi cürümleri için yaratılmış bir kavramdır. O zamana, hatta bazı daha sonraki tarihlere kadar, Ermeni tarihçilerinin kullandıkları kavram "tehcir ve kırım" idi. Elbette ki her olgunun olduğu gibi, soykırımın da tarihi kökenleri aranabilir ve bu anlamda 1915 olayları da yeniden değerlendirilebilir. Fakat böyle bir girişimde adil olmak ve bütün kartları masanın üzerine koymak gerekir. Bu tarz bir yaklaşım ise ırkçılığın nerede ve nasıl doğduğu, nasıl uygulandığı, sömürgeciliğin bilançosu, emperyalist diplomasinin halkları birbirine nasıl düşürdüğü, günümüzde "aşiret kavgası" ya da "etnik kavga" gibi sunulan soykırımların altında hangi çıkarların yattığı gibi olguları objektif olarak irdelemeyi gerektirir. Çağdaş ve ileri bir Türkiye'yi temsil eden tüm Türkler böyle kapsamlı bir araştırmaya gönülden katılacaklar, kendi tarihlenrini de "tepki" ve "korunma" saplantılarının yarattığı anormal durumdan kurtaracaklardır.

DİPNOTLAR

(1) Ş. S. Aydemir; Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 487 (Cilt : 3)

(2) Aynı eser, s. 489.

(3) Kamuran Gürün, Le Dossier Armenien; Türk Tarih Kurum Yay. 1983. s. 265 Ayrıca le Probleme Armenien : Neuf Questions Neuf Reponses, Ankara, 1982, s. 31

(4) Un Entretien avec Bernard Lewis, Le Monde, 16 Kasım 1993.

(5) Le Monde, 1 Ocak 1994.

(6) Entretien avec Anahide ter Minassian, Le Monde, 26 Nisan 1994.

(7) K. J. Basmadjian; L'Histoire Moderne des Arméniens; Paris, 1922, s. 145.

(8) H. Thorossian; L'Histoire de l'Arménie et du Peuple Arménien; Paris, 1957, s. 146.

(9) Richard G. Hovanissian; Armenia on the Road to Independence, 1918. Los Angeles, 1969 (ilk bsk. 1967), s. 48.

(10) Aynı eser; s. 48-53, 57. Hovanisyan, Bernstorff'un beyanı için 28-29 Eylül 1915 tarihli New-York Times gazetesine gönderme yapıyor.

(11) Aslında daha 1949 da Ermeni tarihçi Pasdırmacıyan Hitler'in ittihaçıları örnek aldığını yazmıştı. (H. Pasdermajian, Histoire de L'Armenie, Paris, 1986 - ilk bsk. 1949, s. 411) Fakat bu görüşün Ermeni ve bir kısım Batı çevrelerinde klişeleşmesi son on beş yıl içindedir.

(12) J. Périgaud, M. Hovanissian - Denieuil, A. Krimian; Reconquete de l'Identité par la Pratique de la Langue Arménienne; Paris, 1985.

(13) A. Grosser; Le Crime et la Mémoire; Paris, flammarion, 1989, s. 202.

(14) Le Crime de Silence, Tribunal Permanent des Peuples, Paris, Flammarion, 1984. Bu kararı onaylıyan ünlü düşünür, oryantalist ve bilim adamlarından bazılarının adları şunlardır: M. Rodinson, J. Habermas, J. Derrida, F. Lyotard, E. Morin, R. Aron, V. Jankelewitch, F. Jacop, L. Sciascia, S. de Beauvoir, R. Barthes, A. London, M. Duras, A. Touraine, D. Mayer, A. Lwoff, B. Kouchner, F. Perroux, H. Tazieff, F. Furet, E. Le Roy Ladurie, C. Lefort, L. Schwartz.

(15) Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul, 1959, s. 360, 363, 364. Bu rakamı çok abartılı bulan A. Emin Yalman, Ermeni çetelerinin Erzurum'u işgalinden sonra Türklerin kaçtığını yazmakta ve "kafilelerin yollarda verdikleri zayiat dışında ermeni çetelerinin kırk bin türkü öldürdükleri tahmin edilebilir." demektedir. **Gördüklerim ve işittiklerim**, İstanbul, 1970, Cilt I, s. 333

(16) Shavarsh Toriquian; The Armenian Question and International Law; Beyrut, 1973.

(17) Eliot Grinnell Mears; Modern Turkey, New - York, 1924. s. 531. (24 Temmuz 1923 tarihli Manchester Guardian Weekly'den aktarma),

(18) Ermeni asıllı fransız sinemacısı Henri Verneuil (Aşod Malakyan) Mayrig isimli kitabında bu güçlükleri anlatır. Paris'te geçirdiğim yıllarda tanıdığım bazı yaşlı ermenilerin de Fransa'ya girerken "pasaportlarını göstererek 'biz hristiyanız' demelerine rağmen, Türk muamelesi gördüklerini" anlattıklarını nakletmek isterim.

(19) E. G. Mears; a.g.e., Nubar Paşa'nın Ermenilerle ilgili makalesi, s. 73.

(20) Marcel Léart; La Question Arménienne, Paris, 1913. s. %-11. Daniel Panzec; L'Enjeu du Nombre: La Population de la Turquie de 1914 á 1927 (Turquie: La Croisée des Chemins, Paris, 1989).

1914 Nisanında S. Zarzecki şunları yazıyordu: "Küçük Asya'da hiçbir yerde Ermeniler türdeş ulusal heyet halinde yaşamıyorlar. Bu onların hem siyasal zaaflarının hem de ticari refahlarının nedenini oluşturuyor. Aralarından çok azının hayal ettiği Ermeni Devleti'nin fırsat çıkarsa, nereye yerleştirileceği konusunda karşılaşılacak müşkülat, bu özlemi ütopik kılıyor." Revue de Paris, Nisan 1914, s. 879.

(21) Hüseyin Cahit Yalçın; Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 233.

(22) Aynı eser; s. 235.

(23) Hikmet Bayur; Türk Inkılabı Tarihi, Ankara, TTKB, 1983, cilt : III, kısım III, s. 38.

(24) Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 - 1920)

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 6.

(25) Aynı eser; s. 8

(26) Aynı eser; s. 8

(27) Aynı eser; s. 9

(28) Talat Paşa'nın Hatıraları; İstanbul, 1946. s. 64.

(29) Bk. T. Timur, Osmanlı Çalışmaları, Ankara, Verso yayınları, 1986, s.

(30) S. Zarzecki; a.g.m, s. 887.

(31) Cihat ve Tehcir; (Der. Mete Tunçay), Aya Yayınları, İstanbul, 1991, s. 70.

(32) Miscellaneous, No: 31, 1916 Londra: The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916 (Documents presented to Viscount Grey of Follodon by Viscount Bryce)

(33) Ahmed Rüstem Bey; La Guerre Mondiale et la Question Turco-Arménienne, Berne, 1918, s. 93 (Belirtelim ki eser, yazarın notuna göre 30 Mart 1916 da tamamlanmıştır.)

(34) Aynı eser, s. 123.

(35) Baran Von der Goltz; La Défaite da la Jeune Turquie, Paris, 1913, s. 22.

(36) Commandant M. Larcher; La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926 s. 395.

(37) Aynı eser, s. 395.

(38) Arthur Beylerian; Les Grandes Puissances, l'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises, Paris, Publications de Sorbonne, 1983 Yazar bu mektubun İstanbul'da çıkan Osmanicher Lleyd gazetesinde yayınlandığını (26 Şubat 1915) ekliyor.

(39) Yazarın ifadesine göre ilgili kaynaklar kendisine tercüme edilmiştir. BK. Les Arméniens : Histoire d'un Génocide de Turquie et la Guerre, (G. Dedeyan'ın yayına hazırladığı Histoire des Arméniens, Paris, 1986, başlıklı eserde). s. 487.

(41) Gal G. Korganoff; La Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale, Paris, 1927. s. 4-5.

(42) Aynı eser; s. 24.

(43) H. Pasdermadjian; L'Histoire de l'Arménie, Paris, 1986 (ilk baskı 1949), s. 412.

(44) Richard G. Hovanissian; Armenia, On the Road To Independance, 1918; Los Angeles, 1969, s. 44.

(45) K. S. Papazian; Patriotism Perverted, Boston, 1934.

(46) Bk. Pierre İmbart de la Tour; Le Pangermanisme et la Philosophie de l'Histoire, Paris, 1916. Charles Andler; Les Origines du Pangermanisme (1800-1888), Paris, 1915. E. Durkheim; "L'Allemagne au-dessus de Tout" La Mentalite Allemande et la Guerre, Paris, 1915.

(47) Örneğin fransız generali Malleterre şunları yazmıştır: "Türkiye'nin Almanların himayesine ve suç ortaklığına girdiği günden itibaren, İttifak Devletleri Doğu Sorununu çözmek için tüm özgürlüğe kavuşuyorlardı. Türkiye'nin, zorunlu olarak Almanya'ya yakın bir nötralitesi, müttefiklere karşı açık bir düşmanlıktan daha fazla güçlük yaratacaktı. Öyle görünüyor ki İngiltere bunu anladı ve hızla Türkleri yenerek Balkanları kendine bağlama kararı aldı." Revue des Deux Mondes, 1-Mayıs 1916, s. 89.

(48) Bryce'ın biyografisi ile ilgili notları Dictionary of National Biography : 1922 - 1930 (Londra, 1937) dan çıkardık.

(49) James Bryce, Transcaucasia and Ararat, Londra, 1896 (ilk bsk. 1877) s. 427

(50) Aynı eser, s. 436.

(51) National Biography : 1922 - 1930.

(52) A.J. Toynbee; Les Massacres Arméniens, Paris, 1916. (Bryce'ın önsözü) s. 17.

(53) Aynı eser, s. 140-141, 147.

(54) A.J. Toynbee; The German Terror in Belgium, Londra, 1917.

(55) Aynı eser, s. 35 Bu "yavaş yavaş çekilme" on milyon kadar kızılderilinin yokedilmesi anlamına geliyor.

(56) Revue des Deux Mondes; La Supression des Armeniens: methode Allemande Travail Ture; 1 Şubat 1916 imzasız yazı aslında R. Pinon tarafından yazılmıştır.

(57) Aynı makale, s. 532

(58) Aynı makale, s. 540

(59) H. Morgenthau ile ilgili biyografik notlar içinbk. Who was who in America, Cilt III, Chicago, 1950 Encyclopaedia Judaica; cilt : 12, Jerusalem, 1971.

(60) Stephen S. Wise; Challenging Years, Londra, 1951, s. 111.

(61) H. Morgenthau; Ambassador Morgenthau's Story; New - York, 1919, s. 13.

(62) Aynı eser, s. 20.

(63) Aynı eser, s. 24.

(64) Aynı eser. s. 23.

(65) Aynı eser, s. 20.

(66) Aynı eser, s. 365 - 366.

(67) H. A. Gibbons; The Blackest Page of Modern History, Events in Armenia in 1915; New York, 1916, s. 17.

(68) Aynı eser, s. 54.

(69) Aynı eser, s. 62.

(70) Aynı eser, s. 55-56. H.A. Gibbons 1908 devriminden iki hafta sonra Jön-Türk mültecilerini getiren gemiyle İstanbul'a gelmişti. 1910-1913 yılları arasında Robert College'de öğretmenlik yaptı ve 1913 de Princeten Üniversitesinde doktorasını tamamladı. Osmanlı Devletinin kuruluşu ile ilgili dikkate değer -ve çok tartışılmış- bir tezin sahibidir. Bk. Dictionary of American Biography, cilt : XXI, New - York, 1944.

(71) Bk. Bertha S. Papazian, The Tragedy of Armenia, Boston, 1918, s. 157 Harry Stuermer, Deux Ans de Guerre à Constantinople, Paris, 1917, s. 38. Mikael Varandian; L'Arménie et la Question Arménienne; Paris, 1918, s. 87. Kework Aslan, Armenia and the Armenians; New - York, 1920, s. 135.

(72) Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1946, s. 75.

(73) Hikmet Bayur; Türk Inkılabı Tarihi, Ankara, 1983, cilt: III, kısım: III, s. 34-35.

(74) Bu iddia E. Granville'in bir makalesinde (Le Tsarisme en Asie Mineure, Revue Politique Internationale, 1917, No : 26) ileri sürülmüştür. A. Mandelstam'a göre yazarın, İsviçre'de oturan üst düzeyde bir ittihatçı olduğu da iddia edilmiştir. Bk. Le Sort de L'Empire Ottoman, Paris, 1917, s. 295.

(75) René Pinon; La Réorganisation de la Turquie d'Asie, Revue des Deux Mondes, 1913, Ağustos.

(76) Aynı Makale, s. 901. Bu sırada Almanlar İstanbul'daki elçiliklerinde özel bir Ermeni Bürosu da kurmuşlardı. s. 901.

(77) Paul Rohrbach; Die Bagdadbahn, Berlin, 1902, s. 18.

(78) Lepsius; Le Rapport Secret du Dr. Johannes Lepsius sur les Massacres d'Arménie, Paris, 1918. R. Pinon'un önsözünden.

(79) Aynı eser, s. IX

(80) Aynı eser, s. IX

(81) General Malleterre, Erzurum'un beş günde düşmesini, "savaş tarihinde görülmemiş bir olay" olarak niteliyor. a.g.m. s. 81.

(82) Bu intikam Osmanlı resmi makanları tarafından, 1918 de, "İslam Ahalinin Düçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesaike Müstenit Malumat" başlığıyla yayınlanan bir kitapta anlatılmıştır. Eser 1919 da Osmanlı Genelkurmayı tarafından fransızca dilinde de yayınlanmıştır: Documents Relatifs Aux Atrocités Commises par les Armeniens sur la Population Musulmane. Aynı eser 1982 de H.K. Türközü tarafından yayına hazırlanmıştır: Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, Ankara, 1982.

(83) R. G. Hovanissian; a.g.e., s. 57.

(84) Bu konuda bizim "Türk Devrimi ve Sonrası"ndaki açıklamalarımıza bakılabilir. Ankara, İmge Y., 1993, s. 251.

(85) Raporun türkçe ve fransızca metni için bk. A. Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1970. s. 710-714.

(86) Alexandre Khatissian; Eclosion et Développement de la République Arménienne, Atina, 1989. s. 113.

(87) Aynı eser, çevirmenin (anonim) önsözünden. s. 7 Hatisyan'ın kitabının ermenice baskılardan birine, E. Uras'ın "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi" (İstanbul, 1976) başlıklı kitabında, tarih ve sahife belirtilmeden bazı göndermeler yapılıyor. (s. 681) Eserle ilgili herhangi bir değerlendirme de söz konusu değildir.

(88) Bogos Nubar Paşa ve A. Aharonyan, Paris Konferansına sundukları muhtırada Türkiye Ermenistan'ından 7 il (Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Trabzon, Erzurum), Kilikya'dan 4 sancak (Maraş, Sis, Bereket, dağı, İskenderun'la birlikte Adana), Kars bölgesi ile kuzeyi hariç Ardahan ve çevresini istiyorlardı. Sevr Antlaşmasındaki Ermenistan için de bk. E. Uras a.g.e. s. 660

(89) Zaven efendinin raporu için, Aynı eser, s. 685-690.

(90) Bu konuda ayrıntı için bk. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976, s. 197-202.

(91) S. Akşin, aynı eser, s. 200.

(92) "Dersaadet Divanı Harbi Örfisi"nin tüm yargılamalarının toplu sonuçlarını veren bir araştırmaya rastlamadık. İttihat ve Terakki Fırkasını suçlayan id-

dianame ve ceza kovuşturmalarıyla ilgili bilgiler için bk. Yves Ternon; La Cause Arménienne, Paris, 1983, s. 114 - 117.

(93) Osmanlılar, Damat Ferit'in Vahdettin adına Calthorpe'a 30 Mart 1919 da belirttikleri gibi Arap ülkelerine hakimiyetlerini de sürdürmek istiyorlardı. Tek toprak fedakarlığı bağımsız ya da özerk bir Ermenistan idi. Bs. Sina Akşin, a.g.e. s. 233-234.

(94) Bu konuda 1916'da Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanan Vérité sur le Mouvement Révolutionnaire Arménien et les Mesures Gouvernementales başlıklı broşüre bakılabilir. Bu kitapçığın bir özeti de Revu de Hongrie'de (15 Haziran 1917) "Ermeniler" başlığı altında yayınlanmıştır. Bu makalede halkın Ermenilere çok kızgın ("furieux") olduğu, Ermenileri savunan bir Jandarma bölüğüne saldırması, bu arada bazı jandarmaların ölmesi örneğiyle anlatılıyor. (s. 51) Türklere hiçbir sempati duymayan, Ermeni veya Ermeni dostu yazarlar bile halkı bukadar küçülten tezler ileri sürmemişlerdir.

(95) Kara Schemsi; Le Prolétériat Turc au Congrés Socialiste İnternational de Berne (5 Şubat 1919) Yazar Kongreye "Proleterya temsilcisi" olarak değil, "İsviçre, Almanya, Avusturya ve Macaristan'da oturan Türkler adına" katılmıştır. Zaten Reşit Saffet beyin fikirleri sosyalizme taban tabana zıttı. Zamanla Fransız-İngiliz emperyalizmi ile uzlaşıcı nitelikte bir "Türkçülük" programı geliştirecektir.

(97) Kara Schemsi; L'Islam, Les Turcs et la Société des Nations; Geneve, 1919.

(98) Kara Schemsi; Turcs et Armeniens devant l'Histoire, Genève, 1919, s. 3.

(99) Aynı eser, s. 3.

(100) The Turco Armenian Questinon : The Turkish Point of View, Constantinople, 1919, s. 83.

(101) Aynı eser, s. 83.

(102) Pierre Loti, Les Massacres d'Arménie, Paris, 1918. s. 18, 23-24.

(103) Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1988, s. 283 (1 nolu dipnotu)

(104) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1919-1938); cilt : I, İstanbul, 1945. s. 6.

(105) Rapor için bk. K. Karabekir, a.g.e., s. 283-308.

(106) Dr. Seçil Akgün; General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul, 1981, s. 169.

(107) Söylev ve Demeçler, cilt: I, s. 54 (24 Nisan 1920 tarihli konuşma)

(108) Bu konuda Atatürk'ün T.B.M.M.'nin açılışından sonra yaptığı genel değerlendirme, Mütarekeden sonra durumun Türkler aleyhine nasıl geliştiğini çok iyi anlatmaktadır. Bk. Söylev ve Demeçler, cilt: I, s. 54. (24

Nisan 1920 konuşması). Atatürk aynı gün Meclis'in gizli celsesinde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Ermenilerin gayesi -bilhassa himaye ve siyanet görüldükten sonra- Kilikya'da Antep'te, Maraş'ta Urfa'da, hernerede bulunurlarsa ahaliyi islamiyeyi imha etmekdir. Oralarda bulunan zavallı kardeşlerimiz pek acı muamelelere maruz kalmışlardır. Her türlü mukaddesatı muhafaza için hariçten bütün milletten istimdat ediyorlar." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Ankara, 1985 cilt: I, s. 7 İsmet Paşa'da yine Meclis'in gizli bir celsesinde aynı yönde açıklamalar yapmıştır. (cilt : I, s. 39. 17 Mayıs 1920 tarihli konuşma) Aynı konuda, 1922 de Paris'te Jean Schlicklin imzasıyla yayınlanan eserde de bilgiler vardır. Burada belirtildiği gibi, "13 Nisan 1919 da, İngiliz tahrikleri sonucu Kars yöneticileri şehri terkedince, ermeni general Osebyan birlikleriyle beraber yerleşti ve Daşnak partisinden Gorganof iktidarı aldı. O zaman bir sürü dehşet verici şeyler yapıldı." Angora, s. 146.

(109) Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1988, s. 677.

(110) Lozan Barış Konferansı : Tutanaklar, Belgeler, Yayına Hazırlayan Seha L. Meray, Ankara, SBF yayını, 1972, Takım I, cilt : I, Kitap : I, s. 197.

(111) Aynı eser, aynı cilt. s. 206 (R. Marsigli'nin tutanaklarından)

(112) Aynı eser, Takım II, cilt: I, Kitap I, s. 158

(113) Yves Ternon, Le Genocide de Turquie et la Guerre (Histoire des Armeniens, Paris, 1986, Ed. G. Dedeyan) s. 522.

(114) Böyle bir iddia Paul du Véou'nun La Passion de Cilicie : 1919 - 1922 (Paris, 1938) başlık eserinde yer almaktadır. (s. 8-9) Bu ddia Yves Ternon'un La Cause Arménienne (Paris, 1983) başlıklı eserinde doğru kabul ediliyor. Böyle bir bilgiye hiçbir Türk kaynağında rastlamadık.

(115) Y. Ternon P. de Véou'nun eserine dayanarak bu iddiayı ileri sürer. La Cause Armenienne, s. 174.

(116) N. de Bischoff; La Turquie devant le Monde, Paris, 1936, s. 172.

(117) Özellikle Kilikya'da olup bitenler için bk. Jean Mélia, Mustafa Kemal, oú la Rénovation de la Turquie, Paris, 1929, s. 209.

(119) E. G. Mears, Modern Turkey, New-York, 1924, s. 519.

(120) Bk. Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, Paris, 1934. (R. Pinon'un önsözü). M. S. Moutal; L'Avenir Economique de la Turquie, Paris, 1925. (R. Pinon'un önsözü)

(121) Michel Paillares; Le Kémalisme devant les Alliés, Paris, 1922. s. 428. İsmet Paşa da Hatıralar'ında Lozan'da Noradunkyan efendinin "Ermeni Yurdu" istemesi üzerine şunları söylediğini yazar: "Biz ne mazide ne birinci Cihan harbi içinde Ermenilerle Türkler arasında geçen hadiselerle

herhangi bir suretle bir ilişiği olmuş insanlar değildik. Bahsi edilen hadiselerin tamamiyle dışında kalmış yeni insanlarız. Devletimiz de tamamen yeni bir devlettir. Ermenilerle vatandaşlarımız olarak iyi yaşamak ve iyi münasebetlerde bulunmak emelimizdir." (cilt : II, s. 80).

(122) Bu görüş Alman basınında da yer almış ve Der Spiegel (19 Aralık 1988) tarihli sayısında Hitler'in Polonya'daki kırımından önce "Ermenilerin yokedilmesinden şimdi kim sözediyor?" diye sorduğunu hatırlatmıştır. Fakat aynı dergide, marksist alman lideri Karl Liebknecht'in 16 Ocak 1916 da, Reichstag'da Alman sorumluluğunu gündeme getirdiğini ve devlet bakanı Gottlieb Von Jagow'un, Ermeni sorununda Türk-Alman anlaşmasını övdüğüne de yer vermiştir. Alman konsolosları, dergiye göre, tüm olup bitenleri zamanında haber vermişler, fakat Alman yönetimi Türkiye'yi korumuştur.

(123) R. Lemkin'in "Genocide" konulu yazısı. Le Monde, 2 Ekim 1948.

(124) Temel tartışma "siyasi gurup"ları da jenosit kavramı içine sokmak isteyen Sovyet Tezi ile "ulusal, etnik, ırksal veya dini" gurupları sayan diğer tez arasında olmuştur. Bu ikinci formül sonunda ittifakla kabul edilmiştir. Çalışmalar 2 Kasım 1946 da Küba, Hindistan ve Panama delegelerinin isteği ile başlamıştır. Birleşmiş Milletlerdeki hazırlığın ve tartışmaların anlatımı için bk. Nehemiah Robinson; The Genocid Convention: İts Origins and Interpretation, New - York, 1949.

(125) İngiliz adalet bakanı bu düşünceyi açıkça ifade etmişti. The Listener (10 Mart 1949) dergisinde çıkan bir yazı da da, pratik anlamsızlığı yüzünden "Birleşmiş Milletler'in prestiji için gerçek bir tehlike" olarak nitelenmişti. (J. L. Bierly, The Genocid Convention) Bununla beraber günümüzdeki soykırımlar Konvansiyon'a bir işlerlik kazandırma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Rwanda için özel bir mahkeme kurulmasını kararlaştırmıştır. Bk. Le Monde, 10 Kasım 1994

(126) Örneğin Le Monde gazetesi 11 Aralık 1949 tarihli sayısında Konvansiyon'n kabulünü küçük bir haber olarak verdi. Her ülke başka ülkeleri düşünerek tutumunu geliştirdiği için, ortaya "uygulaması zor" bir metin çıktığı belirtiliyordu.

(127) Genocid and the Modern Age. Etiology and Case Studies of Mass Death. (Derleyenler: I. Walliman ve M. Dobrowski, New-York, 1987)

(128) A. Grosser, Le Crime et la Mémoire, Paris, 1989.

(129) Talat Paşa'nın Anıları; İstanbul, 1946. s. 74-75.

(130) Halil Menteşe'den naklen, H. Bayur, Türk Inkılabı Tarihi, Ankara, 1983, cilt: III, Kısım, 3, s. 39.

(131) L'Espérance Retrouvée, Paris, 1988. s. 37.

(132) Jay Winter; Le Massacre des Arméniens, Le Monde, 3 Ağustos 1994.

(133) Buna yanıt veren ve 1915 dramında "hemen hemen tüm ailesini kaybettiğini" belirten bir fransız Ermenisi, tehcirin soykırıma dönüşmesinde sorumsuz insanların değil "Teşkilat-ı Mahsusa"nın rol oynadığına işaret etmektedir. (S. Kılndjian, Le Monde, 30 Ağustos 1994). Gerçekten 1914 Ağustosunda yeniden örgütlenip, genişleyen Teşkilat-ı Mahsusa'nın görevlerinden biri de Türkiye'de bağımsız bir Ermenistan'ı önlemekti. Bk. Dr. Philip H. Stoddard; Teşkilat-ı Mahsusa, İstanbul, 1993. s. 50 Bu örgütün kimlerden oluştuğu ve 1915 - 16 da neler yaptığı ayrıntılı olarak incelenmelidir.

(134) Le Monde, 30 Ağustos 1994.

(135) J.L. Bierly; a.g.m. s. 401.

(136) A. Rıza Bey; Echos de Turquie, Paris, 1920. s. 96.

(137) Halide Edip Adıvar; Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979. s. 14. Bu eserin ilk baskısı The Turkish Ordeal başlığıyla 1928 de New-York'da basılmıştır.

(138) Örnekler için bk. T. Timur, Osmanlı - Türk Romanında Tarih, Toplum ve kimlik, İstanbul, 1991. s. 169, 170, 185, 186, 294-296.

(139) Bu konuda, tehcir sırasında Kayseri'de Belediye başkanı olan Kurtuluş Savaşı sırasında da Adalet Bakanlığı yapmış A.R. Çalıka'nın anıları öğreticidir. Bk. H. Çalıka, Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rıfat Çalıka'nın Anıları, İstanbul, 1992. s. 28.

(140) Y. Ternon, La Cause Arménienne, s. 181.

(141) Der Spiegel, 23 Mart 1992.

"BİRİNCİL YABANCILAŞMA"

Öner ÜNALAN

GİRİŞ

1991'de, SSCB Bilimler Akademisi'nin yayımlamaya başladığı iki aylık bir dergiye abone oldum: **Science in the USSR.** Derginin yalnız ikinci (Mart-Nisan 1991) ve üçüncü (Mayıs-Haziran 1991) sayısı bana ulaştı. SSCB için gerçekten dönüm noktası olan bir tarihte yayımlanmaya başlanmış bu derginin ikinci sayısındaki bir yazı **(Homo Sapiens: A "Byproduct of Nature?** by Vsevolod VILCHEK, D. Sc. [Philosophy]) özellikle dikkatimi çekti. Birkaç ay önce o iki dergiyi görünce anımsadığım bu yazının eksiksiz çevirisini aşağıda bulacaksınız.

Eleştirilen bir yazıyı veya çevirisini bütünüyle vermek alışılmış (ve pratik) bir yol değildir. Böyle davranmaya yazımı planlarken karar verdim; çünkü, bana öyle geldi ki, kimi okurlar bir bilimler akademisinin çıkardığı bir dergide, o dergi popüler bile olsa, böyle bir yazı yayımlanmış olduğuna inanmakta güçlük çekebilirler; yazıyı gereği gibi anlayıp anlamadığımdan kuşkuya düşebilirler.

Kaynak da kolay ulaşılır bir kaynak deği. Yazının çevirisi, benim üzerinde durmadığım ve görmediğim noktaları okurun bilmesini sağlayacak.

Evet, İşte "Birincil Yabancılaşma":

HOMO SAPİENS:

DOĞADA BİR "YAN ÜRÜN" MÜ?

Uygarlığın Kökeni Üstüne İki Deneme

Hızlı toplumsal değişme, hem olumlu hem olumsuz tepkiler başlatarak, Sovyet Toplumunu çeşitli biçimlerde etkiledi. Toplumda korkutucu boyutlara varan moral bozukluğu, bir yandan gizemciliğin ve dinsel özlemlerin yayılmasına, öte yandan etnik bağnazlığa ve ahlaki ölçülerin reddine yol açtı.

Yanlış ideolojilerin reddi, yeni doğruların hemen ortaya konması ile her zaman birlikte olmaz. Sovyetler Birliğinde yaşamakta olan ideolojik ve felsefi bunalım, benimsenmiş düşüncelerin birdenbire bırakılmasıyla veya yerlerine karşıt düşünceler konarak aşılamaz. "Doğru"ya yaklaşmak için, şimdiye dek benimsenmiş birçok inan gözden geçirilmek gerekecektir. Bu, gerçekliği ve tarihsel materyalizmin oldukça sınırlı belirli temel postulatlarının doğasını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

BAŞLANGIÇTA İMGE VARDI

Başka hayvanların tersine, içgüdüsel olmayan, "yapay" ve kendi koyduğu kurallara göre yaşayan insanın, bu biyolojik varlığın kökeni nedir? Doğal evrim, insanın yakın hısımları olan ilerlemiş (advanced) maymunların ortaya çıkmasına yol açtı, ama insanın kendisinin, Homo sapiens'in nasıl ortaya çıktığı, doğal seçme avukatları için bile halâ bir gizdir.

Marksistlerin başlattığı emeğe - dayalı insanoluş (anthropogenesis) teorisi, şimdiye dek, bu süreci doğal nedenlerle açıklamak için gösterilmiş biricik çabaydı. Ne var ki, bu teori, 19. yüzyıl bilginlerinin bilmediği birtakım yeni olgulara ters düşmektedir.

Geçen yüzyılda şunlara inanmak kolaydı: Yukarı maymunlar (primatlar) paylaşılmış emek etkinliği sırasında birtakım araçlar yardımıyla besin sağlama olanağını keşfeder ve bu yeni "yaşam biçimi"nin yararlarını fark edip, kendileri aletler yapmaya ve bir ortaklaşma (collective) gibi çaba göstermeğe başlarlar. Böylece el ve ayaklarını eğitip geliştirirler ve iki ayak üzerinde yürümeye başlarlar. Beyinleri daha da gelişince, yeni bir iletişim aracı, yani, konuşma (speech) ortaya çıkar. Emeğe - dayalı insan evrimi teorisi, modern insanın evrim tarihini böyle betimler. Modern insanı ilk-insandan veya eski insandan ayıran değil bir milyon, iki veya üç milyon yılın bile "insanca" yaşayışa daha iyi uyarlanmış türle ilgili doğal seçme için pek kısa olması bir yana, ne yazık ki, genetik bilimi, edinilmiş hiçbir özelliğin kalıtsal olmadığını göstermiştir.

Emeğe-dayalı teorinin destekçileri derler ki: Eski insan "algıladı", "farkına vardı", "anladı", "icad etti", "keşfetti". oysa eski insan, aslında, bütün bu insani niteliklerden hala yoksun bir maymundur; ve "algılamak", "anlamak", "icat etmek", vb. için epey yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmış bir insan olması gerekir. Bu çelişkiyi gidermek için, hiçbir şey keşif veya icat edecek durumda olmayan eski insanın nasıl olup da herhangi bir şey keşif veya icat edebildiğini, veya başka bir söyleyişle, kimi "yapay" görüngülerin doğal bir biçimde, yani, iyi gelişmiş beyin veya özel bir içgüdü olmadan, ortaya çıkabildiğini açıklamamız gerekir.

Konuyla ilgili ustalıklı bir soru da şudur: Gerçekte, emek nedir? Birçok kimse, hiç durakmasadan, "amaçlı veya erekli etkinlik" diye yanıtlar bunu. Peki ama, bütün hayvanların "amaçlı" çeşit çeşit etkinlikleri vardır: Kimileri kaba araçlar kullanmaya ve üretmeye yeteneklidir, kimileri doğal çevrelerini amaçlı olarak değiştirebilir, ortak çabalarını düzendeşleyebilir, vb. Böylece, belli oluyor ki amaçlı etkinlik, sözcüğün tam anlamıyla henüz emek değildir; yoksa, besin arama veya tüketme, ve yuva veya in yapma gibi yaratmayla bağlantılı her edimin de emek olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Görülüyor ki emek, doğuştan ve içgüdüsel olmayan yapay bir programa uygun bir yol izlemesiyle, her türlü hayvan etkinliğinden farklıdır. Bu yüzden, emeğin insan ortaya çıkmadan var olmak gerekmesi, yani ilerlemiş maymunların insani tipte bir etkinlik, yani emek göstermeleri gerekmesi sonucu epey paradoksludur.

Şimdi gerçekten bir çıkmaza girdik. Ne var ki, emeğe - dayalı evrim teorisi ile bilimsel usavurmayı uzlaştırmak için bir ipucu veren Marx'ın kendisidir.

Marx, Kapital'inde, emek sürecini incelerken der ki: "Örümcek, dokumacınınkilere benzer işlemlere uğraşır ve balarası peteğinin yapılışıyla birçok mimarı utandırır, ama en kötü mimarı en iyi balarısından ayırt eden şey şudur: Mimar yapısını gerçeklikte kurmadan önce imgeleminde kurar. Her emek sürecinin sonunda, emekçinin imgeleminde başlangıcı önceden var olan bir sonuç elde ederiz." (Capital, Volume One, Progress Publishers, Moscow, p. 174).

Dolayısıyla, Marx gösteriyor ki, emek sürecinde, ideal imgeler yaratılması herhangi bir maddesel etkinlikten önce gelir. Marx bu mekanizmanın işleyişini herhangi bir tarihsel görüngüye, insan tarihinin başlangıcına dek götürmemiştir; uslamlamasında "içgüdüsel" veya "hayvanımsı" emek biçimleri gibi kavramlardan başlayarak ilerlemiştir. Bunlar, Marx'a göre, modern insanı ve onun bilincini giderek biçimlendirmiştir. Ancak, bir daha söyleyeyim ki, hayvan'ın içgüdüye dayalı amaçlı etkinlikleri, yukarıda gösterildiği gibi, hiçbir biçimde emek sayılmadıkça, genetik böyle herhangi bir olanağı kesinlikle reddeder.

Bununla birlikte, balarısıyla karşılaştırmada insanın üstün olduğu izlenimini veren "en kötü" (mimar) ve "en iyi" (balarısı) sıfatlarından doğan vurgulamayı yalnızca biraz değiştirirsek, Kapital'deki bu ünlü paragraf çok daha geniş bir yoruma izin verir. Ama biz Marx'ın düşüncesini şu bakımdan ele alalım : En kötü balarısı, en iyi mimarın tersine, bir petek gözünün planı üzerinde düşünmek zorunda değildir; çünkü Doğa bu planı ona doğduğu zaman vermiştir; Doğa insana böyle herhangi bir plan vermemiştir; ve insan (Marx'ın yazdığı gibi, belirli bir emek etkinliğinin başlangıcından değil) ta insan tarihinin başlangıcından, bu eksikliği "doğal olmayan" bir yolla, yani bir DNR* molekülünde bu amaçla içerilen verilerin yerine geçmekle gidermek zorundadır. Vurgulamada basit bir değişiklikle Marx'ın sözleri yeni, derin bir anlam kazanır. İnsan ile hayvan arasındaki en belirgin, axiomatic fark, insanın içgüdüsünden veya belirli bir tür olarak kendisinde içsel olarak bulunan herhangi bir ırasallıktan (charecteristics) çok, doğuştan olmayan, dışsal bir programla eylemesidir.

Hayvanlar içgüdüsel yaşam modelleriyle birlikte doğarlar veya içgüdüsel, türsel yaşam modelleriyle sıkıca düzendeşlenmişlerdir; oysa insan böyle bir programdan yoksundur. Bu açık doğruluk (truth), insanın kökeniyle ilgili gizin peçesini kaldırmaya yarayabilir. Önce, maymunları (primatları) doğal evrimdeki en yüksek nokta saymak güçtür. Tersine, eski (ancient) insan esnek, az özelleşmiş bir

* DNA olacak. Yazımda veya dizimde bir yanlışlık olmalı. -Ç.

varlıktır; öbür maymunlara karşıt olarak, gerek yaşadığı çevreyle, gerek kendi türünün başka temsilcileriyle, yani, içgüdüsel, türsel yaşam modeliyle güvenilir her iletişimi yitirmiştir. Bunun nasıl ve neden olduğunu henüz bilmiyoruz, ama yaşambilim böyle bir gerilemeye, yani, belirli içgüdülerin zayıflamasına veya tümüyle yitmesine birkaç tane de olsa örnek biliyor. Bu süreci destekleyen mekanizma ne olursa olsun, insanın bütün tarihi gösteriyor ki, zamanın bir noktasında, eski insana olan budur.

İnsanın yaşadığı çevreyle bağlarının kısmen yitmesi (zayıflaması ve yetersizleşmesi veya çok bozulması) "etkinlikler modelinde eksiklik" diye adlandırılabilir; kendi soyunun öbür türleriyle yetersiz iletişimine de "ilişkiler modelinde eksiklik" denebilir. Bu iki etmen, sonradan, insanı Doğadan koparan birincil yabancılaşma'nın (primary alienation) temelini atmıştır.

Bu, epey dönümsel (critical) bir gelişmedir. Kutsal Kitap'ta, ilk insanın düşüşü ve Cennet Bahçesi'nden kovuluşu ile ilgili öyküde gerçek bir tragedya olarak sunulur. Burada hem etkinlik modelinde eksikliği (yasak yemişin yenmesi) hem tür içi ilişkilerde eksikliği (ilk günah) tanıyabiliriz. Doğadan kovulmuş olan, ancak Doğanın "özgür kılınmış köle"si olur (Johann von Herder), eski insan özgür olur, yani, hayvanlar için değişmez belirli yasaları ve tabuları önemsemeyebilir, dahası bozabilir. Ama bu, henüz, gelecek için olumlu (positive) bir programı olmayan "olumsuzlayıcı" (negativist) bir özgürlüktür.

Böyle eksik bir varlık, kendi içgüdüleriyle uyum içinde yaşayan kimi "normal" hayvanlara benzenerek (öykünerek), yani, 'normal" hayvanlardan onların kimi "bilgilerini", "modellerini" ve "tekniklerini" ödünç alıp onlarla bir çeşit ortak yaşam (symbiosis) kurup bu eksikliği gidermedikçe, tükenme tehdidiyle karşı karşıyadır. Bundan ötürü, eski insan kendi "hayvanımsı" (içgüdüsel olmayan) yaşamına "normal" hayvanlara benzenerek başlar. İnsan yaşamında benzemenin ve yansılamanın oynadığı büyük rol üzerinde ilk duran Aristoteles'tir.

Bu noktayı açıklamak için birkaç örnek: Örümcek kurbanlarını avlamak için kolayca, yetkin bir alet yapabilir,oysa

insan balık tutmak veya avlanmak için ilk takımını ancak örümceğe öykünerek yapabilir. Kuşlar okyanus üzerinde uçarken yönlerini kolayca bulabilir; insan böyle bir içgüdüden yoksun olduğu için doğal birtakım "pusulalar" kullanmak zorundadır.

Hayvan sürülerinde veya böcek topluluklarında iyi saptanmış hiyerarşik örgütlenmeler vardır. Eski insan sürüleri, yapı ve örgütlenmeden yoksundur, düzensizdir, ve eski insan kendi sürüsü için ilişkiler modelini hayvanlardan ödünç almak zorundadır. Zamanla kimi hayvanlar eski insanın "öğretmenleri", "patronları" ve "aracıları" oldular. Eski insan için o hayvanlar köklü çeşit çeşit ideaların yaşayan cisimlenmeleridir. Daha sonra bu hayvanlar totemsel resimler olarak ortaya çıkarlar, bununla birlikte, yalnız eski insanın imgeleminde değil, gerçek yaşamda da vardırlar.

Tümüyle olası görünüyor ki "eksik" bir maymunun ilk öğretmeni ve totemi "normal", "standart" bir maymundur. Çeşitli koşullar yüzünden iki maymunun ortak yaşamı bozulabildi. Totem - öğretmensiz kalmış bir insan öncesi (prehuman) topluluğun başka bitkicil hayvanlarla bir paylaşma (communion) kurabildiği çeşitli durumları kolayca tasarlayabiliriz. Totem - öğretmen, belirli koşullar dolayısıyla, başka bir yere gidebilir veya besin sağlamada bir rakip olabilir; böylece eski insanda düşmanca duygular uyandırabilir. Eski insan kendisini totem'in etçil düşmanıyla özdeşleştirebilir ve,.. onu kendisine besin yapar. Bir totemi, eski tapınma nesnesini yemek, doyum ve canlılık ile birleşmiş olur.

Anlaşılacağı gibi, hayvan patron imgesinin, diyelim ki , Şeytan veya başka bir kültürel eski - örneğin (archetype) bir ilk - örneği (prototype) gibi rakipleştiğini kabul etmek kolay iş değildir. Bir totemi yeme eski geleneğinin yansıları Hıristiyanların Aşây-ı Rabbâni (Rab'bın Akşam Yemeği) ayininde görülür.

Totemsel yaşam modeli, görünüştü, aşırı hayvanca olmakla birlikte, eski insanı insanlaştırır. Çok iyi bilindiği gibi, hayvanlar, kendi türlerinden bir bireyi asla avlanamazlar (bir kurt asla başka bir kurdu avlamaz). Ama insan avlayacaktır. Ve, etçil bir hayvana öykünerek, eski insan yam-

yam olur (bu, onun artık içgüdüye dayalı, içsel bir programla değil, yalnızca yapay, dışsal modele uyarak davrandığını gösterir).

Totemsel yaşam modeli, eski insanın içsel hayvan itkilerinin (impuls) acımasızca bastırılmasına yol açar. Ancak, zayıf ve yetersiz de olsalar, o "kör" ve "karanlık" içgüdüler hâlâ vardır; yoksa eski insan canlılığını yitirir ve varlığını sürdüremezdi.

Bütün bu etmenler sinirsel bir çarpışma, özel bir engelleyici gibi bir zorlanma (stress) doğurur (ki bu, belki de, eski insanın bastırılmış eylemler yerine onların geleneksel kopyalarını, örneğin, ağlamayı ve jestleri koymasına yol açar). Öyle görünüyor ki Homo sapiens'in çelişkili özü bu yolla biçimlendi.

Bugünkü insanoluş (anthropogenesis) kavramı, birçok bakımdan, Akademisyen Balyaev'in (1917-1985) ileri sürdüğü varsayımı yansıtır. Balyaev, Cro-Magnon insanı genotipinin, yani, Homo sapiens'in genotipinin inanılmaz hızla biçimlenişini açıklamaya çalışmıştır. Neanderthal insanını Cro-Magnon insanından ayıran zaman aralığı, seyrek mutasyonlara veya iki insan tipi arasında böyle köklü farklara yol açabilecek herhangi bir doğal seçme mekanizmasının işlemesine hiç şans vermeyecek denli sonsuz kısadır.

Doğal Bilimlerin Felsefi Durumları Üzerine Üçüncü Tüm - Birlik Konferansında (1981), "Hayvanlarla ilgili gözlemler" dedi Balyaev, "gösteriyor ki, fizyolojik zorlanmalar kalıtsal değişimleri artırıyor. Zorlanma (stress), sanki, kalıtsal değişikliğin saklı katmanlarını ortaya çıkarıyor. ... Zorlanmalar ve sinirsel gerginlik sinirsel salgı (neuro - endocrine) sistemlerinin işleyişini kuvvetle etkilerken, eski insanın evrimini hızlandırdı ve kalıtsal değişkenliği sağlayan genetik süreçleri ilerletti."

Baylaev'in hayvanlarla ilgili olarak söz konusu ettiği gözlemler, evcilleştirme denemeleri sırasında yapılmıştır. Evcilleşme, aslında, bir hayvanın davranışında bir değişmedir, dışardan, insan aracılığı ile, programlanmış ve hayvan davranışının doğuştan olan içgüdüsel programıyla çelişkili bir yaşam modeline uydurulmadır.

Paradoksal olarak, "eksik" maymunlara, eski insana, buna benzer bir şey olmuş olmalı ki, eski insan kendi hayvan totemleriyle ortak bir yaşama (symbiosis) başlamış ve böylece, binlerce yıl sürmüş psikolojik "aşırı yüklenme"lere katlanmak zorunda bırakılmıştır. Başka bir söyleyişle, sürekli zorlanma modern insanın oluşmasında köklü bir rol oynamıştır.

ATEŞ ÇALMAK. SUNAK.

Marx eski insanın etkinliklerini "zihinsel - pratik" diye niteler, ve, gerçekten, eski taş aletler yalnızca emek araçları değildir; aynı zamanda, daha sonra ilk - dil (proto-language) yerine geçen fetişler, simgesel nesnelerdir.

Bilimciler ilkel ekonomi için "üretim öncesi" ekonomi veya "kendine mal etme" ekonomisi derler; çünkü üreticinin rolünü Doğanın kendisi oynar, ilkel insan toplulukları ise yalnızca "kendilerine mal ederler", Doğanın ürünlerini Doğadan alıp götürürler. İlkel insan toplulukları, gelişimlerinin ilk aşamalarında, yalnız bu kendine mal etmenin araçlarını, ve aslında uygun düşen totem hayvanın, "öğretmen"in pençe, diş veya azılarına benzetilmiş aletler üretirler. Eski insan, bu aletleri kullanırken totem hayvanın davranış modelini de yeniden üretmeye çalışmaktadır.

Bu aşamada, eski insan Doğa alemine zaten yabancılaşmıştır ve edindiği yaşam modelini korumak kendisi için yaşamsal önem taşır. Eski insanın, totem hayvanın temel ırasallıklarını (charecteristics) ve alışkanlıklarını jestler, sesler ve simgeler ile pekiştirerek sürekli yeniden üretmesi bundandır. İlk kültür ve dil öğeleri bu noktada doğar. Çeşitli somut nesne, eylem ve seslere ayrılmaz olarak bağlılığı yüzünden dil henüz embriyon durumundadır. Gerçek dil, biraz daha sonra, nesne ve eylemler ile ilgili "ses kopyaları" bağımsız anlam kazanıp kendi başlarına işlemeye başlayınca doğar. Başka türlü söylemek gerekirse, doğal modelin şu veya bu kopyası (örneğin bir hayvan heykelciği) yararcıl (utilitarian) niteliklerini yitirince, öbürleri de fetişler veya simgeler olmaktan çıkabilirken (örneğin pençe giderek bı-

çağa döner), hayvan davranışının yansılanması bir görev ilişkisi yaratabilir. Bu noktada, farklılaşmamış zihinsel - pratik etkinlik, pratik işe ve kültüre bölünerek parçalanmaya başlar.

Şimdi, burada içerilen başlıca problemlerden birine ulaştık. Bugünkü insanoluş (anthropogenesis) **teorisine göre, ilkin simge - aletler yapan, yani insanın zihinsel - pratik etkinliğini başlatan** Homo sapiens **değildir; tersine,** Homo sapiens**'ten bir milyon yıl önce yaşamış** Homo habilis **veya eski insandır. Eski insan ile hayvan totem öğretmeni arasındaki ortak yaşamın bozulduğu zamanı değil de, eski insanın aletler yapmaya başlayıp totemine öykünmeye giriştiği zamanı insan tarihinin başlangıcı saymamız uygun ve doğru olur diye düşünmemiz bundandır. Kültürbilimsel** (culturological) **terimlerle, bu bozulma zihinsel - pratik etkinliğin kültüre ve gerçek pratik etkinliğe bölünmesi anlamına gelir.**

Eski insanın ateşi kullanmayı öğrenmesi, bu büyük tarihsel - genetik evrimde önemli bir rol oynar. Ateş, eski insan için yeni bir fetiş ve ulak (communicator) **canlı Doğa alemine karşıt bir fetiş olur.**

Bütün hayvanlar ateşten içgüdüsel olarak korkar. İçgüdüleri zayıflamış bir hayvan olan eski insanın ateşe herhangi bir hayvandan daha çok sokulabildiğini pekala varsayabiliriz. Ateş korku saçar, aynı zamanda çekicidir; ölümle tehdit eder; ama aynı zamanda insanı koruyabilir ve ısıtır. Eski insanın ateşe karşı tutumu, bir bakıma, kendi çelişkili doğasının örnek bir anlatımıdır. Ateş büyük bir "seçme işçisi" (selection worker) **rolünü oynayıp, etki alanıyla, eski insanı hayvanlardan ayırır.**

Eski insan, ateşle korunarak özgür ve aylak bir yaşam başlatabilir (örneğin, torbasındakileri tüketebilir ve başarılı bir avı candandıran bir "akşam yemeği sonrası" dansı yapabilir). Bununla birlikte, aynı zamanda, insanın ateşe sahip olması, ilkel topluluğun yaşamına bir uyumsuzluk getirir; çünkü insanı yaşayan totemlerinden ayırır, pratik ve zorunlu doğal deneyim alemine yabancılaştırır. Eski insan, Doğadan "ateş çalmak"la, iki tanrıya, ateşe ve doğaya birden tapmak zorunda kalarak kendisini çatışık bir durumda bulur.

Böylece bu iki tanrıyı "uzlaştırma" işiyle karşı karşıya kalır. Bu işi yapmak ve başarmak için eski insan, bütün başka fetişlerini ve doğal totemlerinin simgelerini kendisi için merkezi bir fetiş olan ateşin çevresine yerleştimeye başlar. Kolayca varsayabiliriz ki en yüce yeri, yenebilir bitkilerle birlikte totem hayvanlar, insanın "öğretmenleri" alır. İlk sunak (altar) ve ruhsal kültür - ilk - mitoloji (culture - proto - mythology) biçimi ortaya çıkar. Bu aylak ve özgür yaşam, bir çeşit örgütlenme merkezi ve doğrudan yararcıl etkinlikler için bir model olarak iş görür.

Bu, ilkel insan topluluğunun doğal çevresiyle bağlarını çözen, ama, aynı zamanda, daha iyi bir sağ kalma beklentisi sunarak topluluğu sağlamlaştıran birikmiş deneyimi korumanın yeni bir yoludur. Bu, gerçekte, dönümsel (crucial) bir değişmedir: "Akşam yemeği sonrası" oyunu, iyi bir akşam yemeği beklentisini önemli ölçüde kuvvetlendirebilen bir oyuna değiştirir. Bir ateşin sağladığı aylaklık, birdenbire daha yüksek, programlanmış bir etkinlik biçimine döner. O zamandan başlayarak, insanın "yaşam biçimi" Doğanın egemenliğinden kurtulur; yapay ilkel bir kültürel "ocak" eski insanın yaşamının merkezi olur ve Doğanın kendisi bile ateş çemberiyle "tutsak edilir". Bu dönümsel değişme, haklı olarak, Homo sapiens'in tarihinin başlangıcı sayılabilir.

İnsanın ateş yanında yaşamak için bir araya getirdiği bütün hayvanlar ve bitkiler, ilkel bir insan topluluğuna düşman dış aleminin doğal temsilcileridir. Onlar, aslında, öndinsel (pre-religious) tanrılar - ile - tutaklardır (rehinelerdir) ki birtakım başarısızlıklar olursa, tövbe sırasında sorguya çekilebilirler; onlar, insanın kendi geleceği biçimlendirirken elle yönettiği canlı fetişlerdir.

İki "âlemi", ateşinki ile canlı Doğanınkini uzlaştırma ve iki tapınma nesnesinin varlığında doğuştan bulunan çelişkiyi çözme çabası sırasında insan, hayvan ve bitki totemlerini (ve, sonradan, onların kilden yapılmış kopyalarını) ateşe koymaya başlar. Bu doğalcı ve zihinsel eylemin bir sonucu olarak, insan, kızarmış ve haşlanmış besin sağlar. Bununla birlikte, zamanla, ayinsel (ritual) bir hayvanı (bir zamanların totemini) yakma, kurbanlar sunmaya gelişir ve gi-

zemsel dolaylı anlamlar kazanırken, bu "yemek" yaygınlaşır.

Totemli başka oymaklara (kabilelere) karşı savaşlarda yakalanan tutsaklar da, hayvanlar ve bitkilerle birlikte, bir ateşle korunur. Onların kaderi de, birçok bakımdan, öbür tanrılar - tutaklarınkine benzer. Onların işlevleri giderek birtakım değişmeler geçirir, ve sunak yerinin bakımı tutsaklara bırakılır. Belirli koşullarda (köklü birtakım başka değişmeler olunca), kurbanlık tutaklar sunak rahiplerinin, veya kölelerinin, ve dahası, insanbiçimli (anthropomorphc) bir tanrının ilkörnekleri (prototipleri) ortaya çıkabilir. Eski Ahit'teki öykülerin birinde Tanrı'nın kendisini insana ateşten bir sütun biçiminde göstermesi rastlantısal değildir. Yeni Ahit'e göre Tanrı yakılmayıp çarmıha gerilirse de, "yükselir" ki bu da Çarmıh'ın uzun zamandır Güneş'in simgesel bir gösterimi olmasıyla açıklanabilir. Sovyet öğrenci S. Freidenberg'in, eski dinsel tapınmalar konusunda, yerinde olarak öne sürdüğü gibi, modern kültürel yapılar, çoktan unutulmuş kavramlardan çıkarılmış öğelerle kurulmuştur.

İlk-mitolojik kültürün daha ileri doğal evrimi, sonraki başkalaşımın (metamorphosis) doğal temelini atar.

Yaşam çevrelerinin belirli bunalımlı durumlarında insanlar, bunalımı yatıştırmaya bakarlarken, yardım için sunaklarına dönerler. Kutsala saygısız olabilirlerse de, bu girişimlerin kimileri epey başarılıdır. Gerçekte, hayvan totemler giderek evcil hayvanlar oldular, yabanıl bitkilerse buğdaygillere ve sebzelere döndüler.

Gelişmiş bir sunak doğal ekonomisi, hayvan ve bitki yetiştirmenin bir ilkörneği gibi iş görür, ki bu da, ilkel topluluğun o canlıların yetiştiği çevrede düzensiz değişmelere ve bunalımlara bağımlılığını artıran tümüyle yeni bir ekonomik uygulamayı temsil eder. Üstelik, zorunlu göç durumlarında veya elverişsiz başka koşullarda bir ilk - mitin kimi organik (veya daha açıkçası) yenebilen parçaları tüketilebilir, oysa öbürleri (geleneksel ve simgesel olanlar) dokunulmadan kalır. Bu, sonraki kültür biçiminin, yani mitolojinin doğmasına yol açar. Bu, edingen (acquisitive) ekonomi aşamasında durmuş (veya bu aşamaya gerilemiş) insanların çeşitli gelenekleri ve ayinleri biçiminde yaşamaktadır.

Kültürbilim (culturology) **bakımından, Cilalı Taş devrimi, ilkel totemcilik ve fetişçilikten pagan tapınmaya ve öndilden gerçek dile geçiştir; toplumbilimsel bakımdan, totemli oymak topluluklarından ilkel sınıflı toplumlara geçiştir; ve teknolojide, edinimden** (acquisition) **üretime geçişi gösterir.**

* * *

Yukarıda epey kısaca belirtilen kavrama birincil yabancılaşma adı verilebilir. Bu kavram, hem gizemsel insan kavramından, hem bu konudaki kaba materyalist düşüncelerden ayrıdır. Bu teori kararsız bilimcilerden gittikçe artan bir destek görmektedir; çünkü, bir yandan en son bilimsel bilgilerle, öte yandan da tanrıların insanın bilisizliğinin ve aşırı imge gücünün ürünleri olduğu konusunda bunca bir yığın varsayıma dayanmadan insanın, emeğin, kültürün ve dinin kökenini açıklamaya elvermektedir. Birincil yabancılaşma teorisi bu denemelerin yazarının kimi dinsel geleneklere yeni bir açıdan bakmasını sağlamıştır. Gerçekte, ilk insanın Cennet Bahçesinden kovulması öyküsü, unutulmuş kimi gelişmelerin dahice bir yorumu sayılabilir: Cennet, hayvanlar aleminin tam, tarih öncesi birliğini simgelemektedir. Böylece, tarihsel materyalizme göre "maymundan insana geçiş"te çok önemli bir rol oynamış olan emek, bu sürecin temeli olan güdü (motivasyon) **değildir; tersine, insanın hayvanlar aleminden 'kovulma"sının bir sonucudur. Neden ile sonucun karıştırılması, tarihsel sürecin genel tablosunda yalnızca bir çarpıklıklar dalgası başlatabilir.**

Yazık ki, emeğin insanın hayvanlar aleminden çıkma nedeni olduğunu bildiren tarihsel materyalizmin başına gelen budur. Bu yanılgılı kavram, Marksizmi kaba materyalist ve yanlışlıkla monistic **bir teori, veya sakınmadan söylenirse,** fatalistic **ve bilimimsi** (quasi-scientific) **bir öğreti yaptı. Ama, denildiği gibi, bu başka bir öyküdür.**

* * *

Yazar o 'başka öykü"yü de anlattı mı, bilmiyorum, ama hiç kuşkum yok: o öykü de bunun gibi olacaktır.

GEÇMİŞTEN BAKIŞ

Charles Robert Darwin (1809 - 1882) 1838'de çattığı organik evrim teorisini kamuya açıklamayı yirmi yıl erteler. 1858'de, Alf-

red Russel Wallace (1825-1913) türlerin kökeni veya türeyişi konusunda aşağı yukarı Darwin'in vardığı sonuçlara varır ve teorisini iki gün içinde yazıp Darwin'e gönderir. Böylece Darwin, ertelemesinin bedelini teorisini Wallace ile paylaşarak öder.

Wallace, daha sonra, Darwin'den ayrılıp arı (katışıksız) bir doğal seçme teorisi geliştirir ve bilimden ayrılıp tinselciliğe **(spiritualism)** sapar. Wallace'a göre insanın vücut yapısı doğal seçmeyle belirlenmiş olabilir, ama zihinsel ve ahlaksal yetilerinin kökeni ancak "görünmez tin **(spirit)** alemi"nde olabilir. Darwin, başyapıtı sayılan **Türlerin Kökeni**'nde (1859), insana tek tümceyle değinir: "İnsanın kökeni ve tarihi daha da aydınlanacaktır."[1] ve teorisini insan türüne uygulanmış biçimiyle ancak 1871'de yayımlar: **İnsanın Türeyişi ve Seksüel Seçme**. Bu yapıtta insanın ayrıntılı bir soykütüğü verilir ve insanı hayvanlardan ayırır sayılan hiçbir yetinin onu hayvanlar aleminin dışında ve üzerinde tutmaya yetmeyeceği, evrimci bir yaklaşımla, gösterilir.

Friedrich Engels (1820-1895) 1876'da **Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı** (veya **Rolü**)[2] adlı bir deneme yazar. Bu yarım kalmış ve o yüzden, büyük bir olasılıkla, tasarlandığı gibi işlenmemiş deneme, Engels'in ölümünden sonra, 1896'da yayımlanır. Denemenin adı, içeriğini çok güzel özetler. İnsanın art ayakları üzerinde dik durması, dolayısıyla ellerinin (ön ayaklarının) özgür kalması ve bundan doğan üstünlükler (çeşitli nesneleri alet gibi kullanmak, aletler yapabilmek, vb.) insanların dikkatini öteden beri çekmiştir. Darwin, insanın evrimiyle ilgili olarak bunları da özellikle belirtir. Yalnız, bunlara bağlı olarak emekten ve "maymundan insana geçiş"te emeğin oynadığı büyük ve belirleyici rolden ayrıntılı olarak ilk söz eden Engels'tir. Engels'in denemesi olgulara dayanır, çağının bilgilerine uygundur ve baştan sona tutarlıdır. Yazıldığı çağ bakımından bu denemedeki başlıca eksik, "maymundan insana geçiş"te emekle bağlantılı olarak doğal seçme etmeni üzerinde durulmamış olmasıdır.

Birincil yabancılaşmacı yazar, bir "emeğe - dayalı insanoluş" teorisi özeti veriyor. Bu özet ile Engels'in denemesi arasında tutarlı bir ilişki yoktur. (Yazar bundan ötürü mü Engels'in adını hiç anmıyor?) Engels, denemesinde, özette özellikle vurgulandığı gibi, ilk veya eski insan "algıladı", "fark etti", "anladı", "keşfetti",

"icat etti" gibi sözler söylemez. Oysa söyleyebilirdi de; çünkü, yepyeni bir alet yapmak anlamında "icat etmek" dışında, bütün bu sözcükler hayvanlar için kullanılabilir. Hayvanlar, yetilerinin elverdiği oranda "algılar", "fark eder", "anlar" ve "keşfeder". Bu olguyu bilmek için ne Darwin'i okumaya gerek vardır ne de günümüzdeki bilgi birikimini öğrenmeye. Hayvanlarla biraz ilgilenmek, bu olguyu gözlemeye yeter. ("Kaz" bile keşfeder: "Geçen gün farkına vardım: bir kaz, ağzında kocaman bir ekmek kabuğu, denize doğru gidiyor. Ne yapıyor 'bu kaz kafalı' diye izlemeye başladım: Kaz denize yaklaştı, gagasını suya uzattı, ağzındaki o büyük ekmek kabuğunu ıslattı, bir güzel yedi."[3] Toplu yaşayan havanlarda (böceklerde bile) bir iletişim aracı olarak dil vardır. Bu, onların kendilerine göre geliştirdikleri ortak kavramlar var demektir. Vb. Yazar, bir "insani nitelikler" varsayımıyla eski insanın anılan zihinsel niteliklerden yoksun bir maymun olduğu sonucuna varıyor. Böylece onu hayvanlar aleminden koparıyor. Yazara göre, eski insan dediği hayvan, zihinsel yetiler bakımından sıfır noktasındadır. Ve bu acınası yaratık, sağ kalmayı başarmakla kalmayıp **Homo sapiens**'in yakın atalarından biri olur.

EMEĞİN EVRİMİ UNUTULURSA

Yazar, emeği "amaçlı etkinlik" diye tanımlıyor. Amaçlı her etkinlik emek değildir. Emek, insana özgü bugünkü biçimiyle öteden beri var olmadığı gibi, birdenbire ortaya çıkmış da değildir. Emek, insanın evriminden ayrılmaz bir evrimle bugünkü biçimini almıştır. Yazarın **Kapital**'den aktardığı parça, Marx'ın şu sözlerinden hemen sonra gelir: "... burada, bize hayvanı anımsatan iş biçimleriyle ilgili değiliz. İnsanın emek gücünü pazara bir meta olarak satmak için getirdiği durum ile başlangıçtaki içgüdüsel aşamasında olan insan emeğinin durumunu birbirinden ayıran çok büyük bir zaman aralığı vardır. Biz emeği, salt insana özgü biçimiyle ele alıyoruz."[4] Bunu izleyen (yazarın aktardığı) parçada, salt insana özgü emeğin ayırt edici ıralarından biri belirtiliyor: "Her emek sürecinin sonunda, emekçinin imgeleminde başlangıcı önceden var olan bir sonuç" bulunması. Yazarın "başlangıçta imge vardı" kuruntusu, emeğin salt insana özgü bu biçimiyle bir evrim ürünü olduğunu görmeyip veya görmezlikten gelip "değişmez" bir emek varsaymasından, dolayısıyla "değişmez" bir emek kavramıyla düşünmesinden doğuyor. Böylece, hayvanlarda görülen amaçlı etkinliklerden hiç-

birinin emek sayılamayacağı sonucuna varılıyor. Bu, tek sözcükle ve diyalektiğin karşıtı anlamında, metafiziktir. Emek, içgüdüsel ve hayvanlara özgü biçimleriyle de vardır.

Birçok hayvan, çeşitli nesneleri alet gibi kullanır. Başlangıçta, insanın atası olan maymun da öyle davranır. Ve zamanla, insanın evrim zincirindeki insanımsı maymunlar, alet gibi kullandıkları nesneleri çeşitlendirir. Bu evrelerde içgüdüsel ve hayvanımsı emek söz konusudur. "Emek, aletler yapmakla başladı."[5] der Engels. Ve sözünü ettiği emek, içgüdüsel veya hayvanımsı emek değildir, evrimsel bir yol izleyerek bugünkü biçimine varacak olan insan emeğidir. Bu anlamda emek (aletler yapmaya başlamak), maymundan insana geçişte gerçek bir dönüm noktasıdır.

ESKİ İNSAN BİLMECESİ

Omurgulılarla ilişkili kesimiyle ve Darwin'in sunduğu özet biçimiyle insanın soykütüğü **(genealogy)** şöyledir.

"Omurgalılar aleminde, belli belirsiz tanımayı başarabildiğimiz en eski atalar, görünüşe göre, bugünkü tulumluların **(Ascidians)** kurtçuklarına benzeyen bir grup deniz hayvanından oluşuyordu. Bu hayvanlar, batrak gibi az organlaşmış bir grup balığın doğumuna yol açmış olabilir; ve onlardan parlakpullu balıklar **(Ganoids),** ve onlardan da karamaruya **(Lepidosiren)** benzer başka balıklar gelişmiş olmalıdır. Böyle balıklardan ikiyaşayışlılara **(Amphibia)** geçmemize küçük bir adım yeter. Kuşların ve sürüngenlerin bir zamanlar sıkı sıkıya birbirine bağlı olduklarını ve tek deliklilerin **(Monotremata)** bugün, memelilerle sürüngenleri önemsiz ölçüde birleştirdiğini görmüştük. Ama bugün, daha yukarı olan üç hısım sınıf, yani memelilerin, kuşların ve sürüngenlerin, daha aşağı omurgalı sınıflarından, yani ikiyaşayışlılardan ve balıklardan, hangi türeme çizgisini izleyerek doğduğunu hiç kimse söyleyemez. Memeliler sınıfında, eski tekdeliklilerden eski keselilere **(Marspuialia)**, ve onlardan etenlilerin **(placental mammals)** ilk atalarına çıkan basamakları izlemek güç değildir. Böylece makigillere **(Lemuridae)** yükselebilmekteyiz, ve onlarla insanımsı maymungiller **(Simidae)** arasındaki uzaklık çok büyük değildir. İnsanımsı maymungiller de iki büyük dala, Yeni Dünya ve Eski Dünya maymunlarına ayrılmıştır; ve sonunculardan, çok uzak bir dönemde, evrenin mucizesi ve övüncesi olan insan

türemiştir."[6] Ve Darwin şu sözleri ekler: "Dünya, sık sık söylendiği gibi, insanın doğumu için uzun zamah hazırlanmış görünmektedir; ve bu, bir bakıma tam anlamı ile doğrudur; çünkü insan, doğumunu uzun bir atalar dizisine borçludur. Bu zincirdeki halkalardan bir teki varolmasaydı, insan tam bugün olduğu gibi olmazdı."[7]

Şimdi, bu soy kütüğüne göre, yazarın "eski insan" dediği, Eski Dünya maymunlarının tükenmiş bir türü ile bugünkü insan **(Homo sapiens)** arasında kalan tükenmiş bir tür olmak gerekir. Yazara göre eski insan "Bütün bir insani niteliklerden (fark etmek, anlamak, keşfetmek...) hâlâ yoksun bir maymundur. "Konuşma yetisi yoktur, "etkinlikler modelinde" ve "ilişkiler modelinde" çok bozulma olmuştur. **Kutsal Kitap**'ta, etkinlik modelindeki eksiklik, "yasak yemişin yenmesi" ile; "tür içi ilişkilerdeki eksiklik" de "ilk günah" ile (yazara göre ve her nasılsa) tanınmaktadır. Nuh Tufanı öyküsünün Mezopotamya'daki çok büyük, yerel bir taşkınla ilgili söylencelere dayanması gibi, burada da gerçeklikten yansımış bir şey olsun diyelim. Peki, konuşma yetisinden yoksun bir maymunun başına gelenler, **Kutsal Kitap**'a hangi dil ve bellek aracılığı ile iletilmiştir? Eski insanın başına gelenler **Kutsal Kitap**'a iletilebilmişse, eski insan pek eski de olamaz, yazarın tanımladığı gibi bir maymun da. Daha sonra, "... insanın zihinsel - pratik etkinliğini başlatan **Homo sapiens** değildir; tersine, **Homo sapiens**'ten bir milyon yıl önce yaşamış **Homo habilis** veya eski insandır." deniyor. Böylece eski insanın **Homo habilis** olduğu öğreniliyor. **Homo habilis** (yetenekli insan), yaklaşık 1.750.000 yıl eski olduğu saptanmış bir ortamda, taş ve kemik aletlerle birlikte kalıntıları bulunmuş, tükenmiş bir insan türüdür. Kimi uzmanlara göre böyle ayrı bir insan türü yoktur: **Homo habilis**'in kalıntıları **Australopithecus africanus**'unkilerden pek farklı değildir. Kimilerine göre, **Homo habilis**, bugünkü insanın atası olduğu sanılan **Homo erectus**'un (dik insan) doğrudan atasıdır, vb.[8] Üzerinde durulan konu bakımından önemli olan, yazarın eski insanı bu kez bir **insan türü** saymasıdır. Dolayısıyla, eski insanın ne idüğüne, Eski Dünya maymunlarına mı, yoksa **Homo sapiens**'e mi daha yakın olduğuna karar verilmiş değildir; çünkü, "eski insan" yazarın imge gücünün ürünüdür. Bundan ötürü, eski insanın başına gelenler de imgeseldir ve "başlangıçta imge vardır". Bu imgesel olayları destekler sayılmış veriler üzerinde de

kısaca durulabilir. **Birincisi**: Balyaev'e göre, zorlanmalar, kalıtsal değişimleri (ki evrim bakımından önemli olan değişimler bunlardır) artırmaktadır. Ancak, bu değişimlere bir tek örnek bile verilmiyor. Böylece, okur, Balyaev'in vargısını eleştirebilme olanağından yoksun bırakılıyor. **İkincisi**: İçgüdüler değişebilir, dahası tümüyle yitebilir. "Hayvansal içgüdüsel yaşam modelleriyle (bu model her ne ise) birlikte doğarlar". Eski insanın içgüdüsel yaşam modeli kısa sürede çok bozulmuştur. Nasıl? Okur, burada, Balyaev'e başvuramıyor. Kaldı ki bunun nasıl olduğunu yazar da bilmiyor: "Bu süreci destekleyen mekanizma ne olursa olsun, insanın bütün tarihini gösteriyor ki, zamanın bir noktasında, eski insana olan budur." Yazar, ilerde şöyle diyecektir: "... eski insanın aletler yapmaya başlayıp totemine öykünmeye giriştiği zamanı insan tarihinin başlangıcı saymamız uygun ve doğru olur diye düşünmemiz bundandır." İnsan tarihinin başlangıcı böyle saptanıyorsa, nasıl olabiliyor da o tarih kendi başlangıcından önceki "zamanın bir noktasında, eski insana olan"ı gösterebiliyor? Peki, dramatik bir değişmeye uğrayan eski insan nasıl sağ kalabiliyor: İki türlü: 1) "Böyle eksik bir varlık, kendi içgüdüleriyle uyum içinde yaşayan kimi 'normal' hayvanlara benzenerek (öykünerek), yani 'normal' hayvanlardan onların kimi 'bilgilerini', 'modellerini' ve 'tekniklerini' ödünç alıp onlarla bir çeşit ortak yaşam **(symbiosis)** kurup bu eksikliği gidermedikçe, tükenme tehdidiyle karşı karşıyadır. Bundan ötürü, eski insan kendi 'hayvanımsı' (içgüdüsel olmayan) yaşamına 'normal' hayvanlara benzenerek başlar." Ve tükenmekten kurtulur. 2) "Totemsel yaşam modeli, eski insanın içsel hayvan itkilerinin **(impuls)** acımasızca bastırılmasına yol açar. Ancak, zayıf ve yetersiz de olsalar, o 'kör' ve 'karanlık' (Neden kör ve karanlık?) içgüdüler hâlâ vardır; yoksa eski insan canlılığını yitirir ve varlığını sürdüremezdi." Demek ki eski insanı tükenmekten kurtaran karşıt iki yol var. Biri işe yaramazsa öbürü yardıma koşuyor. **Üçüncüsü:** İnsan, canlı ve cansız doğada gördüklerinden, ya onları bir çeşit yineleyerek ya da esin kaynağı olarak değerlendirip yararlanır. Ancak, yazarın örümcek ağı ile balık ağı, pençe ile bıçak arasında kurduğu ilişki, hayvan - totemler yaratma çabasının ürünüdür. Balık ağı, bugün bile, geliştirilmiş bütün biçimlerinde, ana yapısı değişmeden kalmış bir araçtır. İnsanın ataları, balık ağı örmeden önce de, ilkel aletlerle ve başlangıçta elleriyle balık tutabilirler. Örümcek, ağını

balık ağı gibi örmez. Balık ağındaki örgüyü insan bulmuştur ve bunu ancak sağlam ip veya iplikler veya onların yerini tutabilecek nesneler üretince yapabilmiştir. (Yazara göre, kemikten yapılmış eski olta iğneleri hangi totem - ataya öykünülerek yapılmış olabilir?) Ve insanın ataları, pratikte, sivri ve tek parçalı bir nesnenin, pençeye benzer çok parçalı bir nesneden daha etkili olduğunu görmekte yazar gibi gecikmemişlerdir.

DOĞAL SEÇME VE ZAMAN

Yazar der ki: "Neanderthal insanını Cro - magnon insanından ayıran zaman aralığı, seyrek mutasyonlara veya iki insan tipi arasında böyle köklü farklara yol açabilecek herhangi bir doğal seçme mekanizmasının işlemesine hiç şans vermeyecek denli sonsuz kısadır."

Neanderthal insanı Avrupa'da, yaklaşık 35-85 bin yıl önce yaşamış bir insandır. Bu insanın nasıl tükendiği kesinlikle bilinmiyor. Soğuk, çok sert iklim, dar bir alanda yaşamak zorunda kalıp başka insan topluluklarıyla ilişkisiz kalma yüzünden genetik yozlaşma dolayısıyla tükendiğini söyleyenler vardır. Kimilerine göre ise, bu insan **Cro - magnon insanı**'nın (35-10 bin yıl önce yaşamış bir insan ırkı) baskısıyla yok olmuştur veya onunla karışarak ortadan kalkmıştır. Öte yandan, kimi uzmanlar, Neanderthal insanını **Homo** cinsinin bir türü **(Homo neanderthalis)** sayarlarken, kimileri **Homo sapiens**'in tükenmiş bir alttürü (**Homo sapiens neanderthalis)** saymaktadırlar.[9] Bütün bunların evrim bakımından anlamı şudur: Neanderthal insanı ile **Homo sapiens** arasında, birinciden ikinciye varan bir evrim süreci yoktur ki evrime elvermeyecek bir zaman aralığından söz edilebilsin.

Yazar şöyle de der: "Modern insanı ilk - insandan veya eski insandan ayıran değil bir milyon, iki veya üç milyon yılın bile 'insanca' yaşayışa daha iyi uyarlanmış türle ilgili doğal seçme için pek kısa olması..."

Eski insan, yazarın önce söylediği gibi, "Bütün bu insani niteliklerden yoksun bir maymun ise, öyle bir maymun türünün **Homo sapiens**'e evrimi için birkaç milyon yıl yetmez; çünkü doğal seçme (evrim de denebilir) genellikle çok yavaş işleyen bir süreçtir. Ama bu, doğal seçme bütün canlılar için eşit hızla işler demek değildir. Örneğin, ömürleri günlerle veya haftalarla

ölçülebilen böcek kuşaklarında doğal seçme (uygun kalıtsal değişimler ortaya çıkması koşuluyla) çok hızlı işler. Onun içindir ki bugün 30 milyon dolayında böcek türü vardır. Tükenmiş böcek türlerinin sayısı ise kestirilemez. Doğal seçme, bakterilerde daha da hızlı işler. Doğal seçme, belirli bir tür içinde değişmez bir hızla işlemez. Herhangi bir türün evrim oranı, evrim sürecinin farklı aralıklarında, dolayısıyla farklı zaman aralıklarında, farklı olabilir.

Doğal seçmenin zamanla ilişkisi üzerine şunları söyler Darwin:

"Başlıbaşına zaman, doğal seçme için de, doğal seçmeye karşı da hiçbir şey yapmaz. Bunu özellikle söylüyorum; çünkü sanki bütün canlı biçimler doğal bir yasaya göre zorunlu olarak değişirmiş gibi, benim, zamanı, türlerde değişiklik yapmada başlıbaşına önemli bir etkisi olan bir öğe saydığım, yanlış olarak öne sürüldü. Zamanın akışı yalnız yararlı değişimlerin ortaya çıkmasına, seçilmesine, biriktirilmesine ve pekiştirilmesine daha iyi bir şans verdiği için önemlidir; ve zamanın önemi bu bakımdan büyüktür. Zaman, her organizmanın doğal özelliği ile ilgili olarak fiziksel yaşam koşullarının doğrudan etkisinin artmasına da yol açar."[10]

Ama, yazarın daha sonra söylediği gibi,eski insan **Homo habilis** ise, onun **Homo sapiens**'e evrimi için birkaç milyon yıl yetebilir; çünkü **Homo habilis** bir insan türüdür. (Burada, uzmanların **Homo habilis** konusundaki anlaşmazlıkları da anımsanmalı. Böyle ayrı bir insan türü olmayabilir de.)

Yazarın eski insanı bir imge gücü ürünü olduğu için, eksik de olsa bir tanımı verilemez. Bugünkü insana **(Homo sapiens'e)** göre, tükenmiş bütün insan türleri eskidir. Yazar, "eski" sözcüğünü özellikle seçmiş görünüyor. Şimdi "ilk" sözcüğünü kullanalım. Gerçeklikte yaşamış ilk - insan, art ayakları üzerinde dik duran ve yürüyen (ve bu işleri epey iyi başarabilen), ve pek ilkel aletler yapmaya (alet olarak kullandığı doğal nesnelelerde uygun düzeltmeler yapmaya) başlayan ve Eski Dünya maymunlarından olan bir maymun türüdür. Evrim sürecine uygun düşünülürse, ilk - insan, Eski Dünya maymunlarının bir türünden **Homo sapiens**'e varan evrim sürecinde geçici bir uğraktan başka bir şey değildir. O uğraktan sonra evrim süreci dallara ayrılarak ilerlemiş, bu dallardan yalnız birinin kesiksiz iler-

leyerek **Homo sapiens**'e varmış, öbür dalların kurumuş (vardıkları insan türlerinin tükenmiş) olduğu; dahası, kesilmeden ilerlemiş iki evrim süreci dalının karıştığı veya melezlendiği), bugünkü insanın tükenmiş bir atasının böylelikle ortaya çıktığı da düşünülebilir. Başka olasılıklar üzerinde de durulabilir. Ancak, eldeki veriler bu olasılıklardan hangisinin gerçekleştiğini kesinlikle göstermeye elvermiyor.

Maymundan insana geçiş, bir kapıdan geçiş gibi düşünülemez. Maymundan insana geçiş bir süreçtir. Bu süreçte, **Homo sapiens**'in çok eski atalarından birinin aletler yapmaya başlaması (ilkel insan emeğinin doğması), bir dönüm noktasıdır; çünkü insan evrimi, o noktadan sonra, yalnız doğaya bağlı olmaktan çıkmıştır. İşte bu anlamda emek, insanı yaratmıştır. Anılan dönüm noktasından sonra insan evrimi iki yoldan izlenebilir: 1) Taşıllaşmış (fosilleşmiş) insan kalıntılarıyla yaşambilimsel bakımdan; 2) Maddeselleşmiş emek olan taş, kemik, tunç, demir,vb. aletlerle insanbilimsel (antropolojik) bakımdan.

GENETİK NE DİYOR?

Yaşambilimsel veya genetik bakımdan, "edinilmiş ıra" **(acquired character** veya **characteristcs)** nedir? Çevresel koşullar her canlıyı etkiler. Canlılar çevresel koşullardaki değişmelere, onlara uyarlanarak tepki gösterirler. Canlıların böyle uyarlanmalarla edindikleri ıralara "edinilmiş ıra" denir. Örneğin, ak tenli bir insan güneş altında çıplak dolaşmak zorunda kalırsa, derisi önce bundan zarar görür ama, zamanla tunçlaşarak etkilenmez olur. Belirli bir işi sürekli yapmak, belirli parçaların (parmak, el, kol, ayak, bacak, gövde ve kimi iç organlar, vb.) o işle ilgili bir düzendeşleme **(coordination)** doğmasına yol açar. Bunlar edinilmiş ıra örnekleridir.

Yazar, "genetik bilimi, edinilmiş hiçbir özelliğin ("ıranın" demek istiyor. Ö.Ü.) kalıtsal olmadığını göstermiştir" diyor. Daha ilerde şunları yazıyor: "Bunlar (Başlangıçtan bu yana çeşitli biçimleriyle emek. Ö.Ü.), Marx'a göre modern insanı ve onun bilincini giderek biçimlendirmiştir. Ancak, bir daha söyleyeyim ki, hayvanın içgüdüye dayalı amaçlı etkinlikleri, yukarıda gösterildiği gibi, hiçbir biçimde emek sayılmadıkça, genetik böyle herhangi bir olanağı kesinlikle reddeder." Sanki o etkinlikler herhangi bir biçimde emek sayılınca, genetik edinilmiş ıraların kalıtsal olduğunu kabul edebilirmiş gibi...

Günümüzde Mendel Yasaları diye bilinen soyaçekim (kalıtım) ilkelerinin bulunuş öyküsü epey ilginçtir. Gregor Johann Mendel (1822-1884), 1856'da bir manastırın bahçesinde bitki melezleme denemelerine başlayıp vardığı sonuçları 1865'te, doğabilimle ilgilenen bir derneğe gönderir. Yazdıkları 1866'da yayımlanır. Mendel, vardığı sonuçların bütün canlılar için geçerli (evrensel) olduğunu bilmez. Bu çok önemli yayın göze çarpmadan kalır. 1900'de Avrupalı üç bitki bilimci, ayrı ayrı, Mendel'inkilere benzer sonuçlara varır. İlgili yazın taranınca deneme verileri ile teorinin 34 yıl önce yayımlanmış olduğu görülür. Mendel'in vardığı sonuçları yayımlaması, Darwin teorisini çattıktan 22, **Türlerin Kökeni** yayımlandıktan 7 yıl sonradır. Darwin ömrünün son 16 yılında da bu önemli yayınla ilgili bilgi edinemez. Böylece genetik, Darwin'den ve Engels'ten sonra doğmuş bir bilim olur.

XX. yüzyılda, önce, Mendel'in bulduğu soyaçekim ilkelerinin evrensel olduğu anlaşılır. Gen Teorisi geliştirilir ve bu teorinin doğru olduğu kanıtlanır. Genler, kalıtsal iletim birimleridir, göze (hücre) çekirdeğinde bulunan kromozom adı verilmiş ipliğimsi parçalar üzerinde sıralanmış organik madde parçacıklarıdır.

Daha sonra DNA (dezoksiribonükleik asit) bulunur. Çifte veya ikili sarmal diye adlandırılan DNA çok uzun bir moleküller zinciridir. DNA'da birbirine bağlanmış moleküler birimler vardır. Bunların DNA'daki sıralanışı, kuşaktan kuşağa iletilen ıraların bir çeşit kodlanışıdır. Her canlı türüne özgü bir DNA vardır, ama türdeki her bireyin DNA'sı kodlanış bakımından farklıdır. Böylece genlerin ne olduğu daha iyi anlanmış olur.

Bütün bu gelişmeler, kalıtımın maddesel mekanizmasını ve işleyişini aydınlatır. Kimileri, DNA'nın kendisinin de organik evrimin bir ürünü olduğunu unutup onda canlı bireyin bir çeşit yazgısını görmektedirler. Oysa bir canlının DNA'sı onun kesinlikle belirli bir biçimde olmasını değil, değişen koşullara bağlı olarak bir dizi biçimden herhangi birinde olmasını belirler.

Bu arada gözlem ve deneyler, edinilmiş ıraların kalıtsal olmadığını göstermiştir. Bu, evrensel bir olgu değildir. Kimi ilkel canlılarda edinilmiş ıralar kalıtsal olabilmektedir.

Lamarck (1744 - 1824) organik evrim teorisini **kuşaklar boyunca** edinilen belirli ıraların kalıtsal olduğu varsayımına dayandırmıştır. Edinilmiş ıraların kalıtsallığını Darwin de kabul

eder. Yalnız, bu, onun teorisinin başlıca ve tek dayanağı değildir. Onun teorisi doğal seçme ve eşeysel **(sexual)** seçmeye de dayanır. Doğal seçme artık bir varsayım veya teori değildir, gözlenmiş ve varlığı deneyle kanıtlanmış bir olgudur. Bugünkü geliştirilmiş organik evrim teorisinin tabanı ve yaşambilimin birleştirici öğesi doğal seçmedir.

Balyaev'in çalışmaları üstüne verilen bilgilerin eleştiriye olanak sağlayacak yeterlikte olmadığı yukarda anılmıştı. Ama, o bilgilerle yazarın görüşü arasında ilişki kurulabilir. Balyaev'den aktarılmış görünen parçada, önce, "fizyolojik zorlanmalar kalıtsal değişimleri artırıyor." deniyor. Değişim, bir canlı türünün hepsi benzeşen bireylerini birbirinden ayıran (benzeşmez kılan) farklardır. Değişimler kalıtsal olur veya olmaz. Fizyolojik zorlanmaların kalıtsal değişimleri artırdığını söylemek, edinilmiş ıraların soyaçekildiğini veya kalıtsal olduğunu söylemekle birdir. Parçada, daha sonra şöyle bir önerme var: "Zorlanma **(stress)**, sanki, kalıtsal değişikliğin saklı katmanlarını ortaya çıkarıyor." Bu ise, canlının, kendi genetik yapısına bağlı olarak, değişen koşullara uygun bir biçim aldığı, onlara uygun davrandığı anlamına geliyor. Yazar görüşünü bunların hangisine dayandırıyor? Birinciye dayandırıyorsa, edinilmiş ıraların kalıtsal olduğunu kabul edip o belirsiz bir biçimde özetlediği emeğe - dayalı insanoluş teorisini çürütmek için başvurduğu en zorlu kanıtı yitiriyor; ikinciye dayandırıyorsa, genetik bilgileri yanlış yorumluyor, görüşünün genetik dayanağı yok demektir.

ENGELS'İN ÜNLÜ DENEMESİ

Şimdi o ne idüğü belirsiz emeğe - dayalı insanoluş teorisi bir yana bırakılıp Engels'in ünlü denemesi üzerinde durulabilir. Engels, edinilmiş ıraların kalıtsal olduğunu kabul eder: "... el özgür kalmış ve ondan sonra gittikçe daha çok beceri kazanmıştır; böylece edinilen büyük esneklik soyaçekilip kuşaktan kuşağa aktarılmıştır."[11] Engels doğal seçmeyi asla reddetmemiştir; yalnız, denemesinde, emekle bağlantılı olarak doğal seçme etmeni üzerinde durmaz.

Her canlı, sağ kalıp kendi soyunu sürdürmeye çabalar. Darwin "yaşama savaşı" veya "varolma savaşı" adını verdiği bu olgu için "Bu, hayvanlar ve bitkiler aleminin tümüne uygulanmış Malthus Öğretisidir."[12] demiş ve böylece kendisine de haksızlık etmiştir. Marx ile Engels, Darwin'i bu noktada eleştirmişlerdir.

Burada, Malthus'un nüfusla ilgili ünlü denemesindeki ideolojik amaçlı ve kanıtlanmamış varsayımları anımsamak yeter. Darwin "yaşama savaşı" terimini çok genel ve eğretilemeli bir anlamda kullandığını söyleyip örnekler vermişse de, daha çok, anılan olguya bağlı görüngülerden biri olan çatışma üzerinde durmuştur. Oysa canlılarda ortak yaşam, dayanışma ve işbirliği de vardır. Engels, mektuplarında, Darwin'i eleştirirken bunu belirtmiştir. Marx, Darwin'in söz konusu olguda çatışma görüngüsü üzerinde durmasını, çağının acımasız ve saldırgan kapitalist toplumunda çatışmadan başka bir şey görmemiş olmasıyla ilişkilendirir. (Daha sonra, çok yönlü bir kişiliği olan ünlü anarşist Pyotr Alekseyeviç Kropotkin [1842-1921] hayvanlar aleminin her basamağında dayanışma ve işbirliği örnekleri bulunduğunu ve bunun tür oluşumunu etkilediğini göstermiştir.)

Neden olursa olsun, Engels'in denemesinde, emekle bağlantılı olarak doğal seçme üzerinde durmayıp edinilmiş ıraların kalıtsallığına dayanması, maymundan insana geçişte emeğin çok önemli ve belirleyici bir rol oynamadığını göstermez. Bu, yalnızca, Engels'in, o denemede, kendi çağında doğru sayılan bir dayanağa (edinilmiş ıraların kalıtsallığına) başvurduğunu ve çağındaki verileri eksik kullandığını gösterir.

Şimdi, Darwin'e öykünülerek, ama onun üzerinde pek durmadığı başka olgular da göz önünde tutularak, doğal seçmenin emekle bağlantılı işleyişi, eksik ve kalın çizgilerle şöyle betimlenebilir: Maymundan insana geçiş süreci, çok eski bir çağda, Eski Dünya maymunlarının bir türüyle başlar. Topluluklar halinde yaşayan bu maymun türünde, böyle yaşayan hayvanlarda görüldüğü gibi, dayanışma ve işbirliği vardır. Bu maymun türünde, kimi bireyler, bugünkü insanbiçimli maymunlarda zaman zaman görüldüğü gibi, art ayakları üzerinde yarı dik durup özgür kalan ön ayaklarını ayağın yapamayacağı işlerde kullanmaya başlar. Bu onlara böyle davranmayan bireylere göre bir üstünlük sağlar; çünkü, böylelikle, onlarda olmayan yepyeni bir organ veya parça (el) kazanmış olurlar. İlkel yapısı ve kullanımıyla bile el, besin bulmada ve düşmanlara karşı savunmada kolaylık sağlar. Dolayısıyla doğal seçme böyle bireyleri kayırır: Onlar öbür bireylerden daha büyük oranda sağ kalıp döl verir. Böylelikle, onların kas ve kemik yapılarındaki ve hareketlerini düzendeşleme **(coordination)** yetilerindeki vb. bireysel ve kalıtsal farklar (değişimler) so-

yaçekimle döllerine iletilir. Giderek daha dik durmak, ön ayakları (elleri) daha iyi kullanmak, doğal seçmeyle, sonunda tam dik durup yürüyen ve koşan, ve ellerini epey ustalıkla kullanan bir maymun türü doğmasına varır.

Bu türe varan evrim sırasında, ilkin belirli durumlarda "ele geçirilen" nesneler alet veya silah gibi kullanılır. (Hayvanlarda bugün de görüldüğü gibi. Ve avcılıkla ilgili eski aletler, aynı zamanda, bugün de olduğu gibi, silahtır.) Zamanla, hayvanlarda varlığı bugün de gözlenen deneme - yanılma yöntemiyle, alet gibi kullanılan nesnelerin amaca daha uygun olanları yeğlenir ve böyle nesneler çeşitlendirilir. Bu evrelerde önce "içgüdüsel", sonra "hayvanımsı" emekten söz edilebilir.

Hayvanlar öğrenirler ve öğretirler. Tam dik durup yürüyen ve koşan, ve ellerini epey ustalıkla kullanan türe varılıncaya dek, edinilmiş deneyimler ve bilgiler, kuşaklar boyunca, bu yolla iletilir.

Bu süreç, sonunda, alet gibi kullanılan nesnelerde düzeltmeler yapmaya (insanımsı emek), sonra aletler yapmaya (ilkel insan emeği) varır. Bu sırada belirleyici olan, daha çok, pratiktir.

Yukarıdaki süreç sırasında, bireyleri dayanışma ve işbirliğinde de başarılı olan maymun toplulukları büyür (sonradan bölünseler bile bunun önemi yoktur). Böyle toplulukların büyümesi, söz konusu yönde değişiklik geçirmiş birey sayısının çoğalması; dolayısıyla, uygun yönde daha çok uygun değişim (bireysel farklar) ortaya çıkması demektir. Bu ise doğal seçmeye daha çok gereç sağlar. Dolayısıyla doğal seçmenin etkisi artar, evrim oranı büyür.

Emekteki ilerlemeyle birlikte, insanın ilkel ataları doğa karşısında edilgin olmaktan giderek kurtulmaya ve etkin olmaya başlamışlardır. Edilgin hayvan, doğanın kendisine sundukları ile yetinmek zorundadır. İnsanın giderek etkinleşen eski ataları, doğadan daha çok şey almaya, başka bir söyleyişle, doğadan ancak etkinlikle alınabilecek olanları da almaya başlamışlardır. Bu, onlarla ilgili doğal seçme sürecinde çevre koşullarının giderek daha az belirleyici olması demektir. Bu, emek doğal seç-

meyi yönlendiriyor, insan kendi kendini biçimlendiriliyor demektir. İşte, maymundan insana geçişte emeğin oynadığı büyük ve belirleyici rol budur.

Her biri maddeselleşmiş emek olan aletler, en kaba ve en eski aletten başlanarak günümüze doğru incelendiğinde, emeğin maymundan insana geçişte oynadığı rol, bütün çarpıcılığı ile görülür.

***

Yayımlandıkları zaman ve dergi göz önüne alınmazsa, VILCHEK'in denemeleri, üzerinde durulmaya değmez türdendir. Bu denemelerde, yazarın SSCB'de yayılmaya başladığını söylediği gizemcilik ve dinsel özlemler var. Başka şeyler de var: Metafizik, idealizm, bilimsel dürüstlükten yoksunluk ve şarlatanlık!

SSCB'nin kurulmuş sosyalizmiyle birlikte çökmesinin iç ve dış nedenleri gereği gibi tartışılıp aydınlatılmış değildir. SSCB Bilimler Akademisi'nin bu çöküşün dönüm noktasında çıkarmaya başladığı bir dergide böyle iki denemenin yer almış olması gösteriyor ki, iç nedenlerden biri, Bilimler Akademisince de desteklenmiş yaygın ihanettir.

DİPNOTLAR

1 Charles Darwin, **Türlerin Kökeni,** (Onur Yayınları, Ankara, Ocak 1990) dördüncü baskı, s. 391.

2 F. Engels, **Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı,** Başak Yayınları, Ankara, Kasım 1989. Şu kaynağa da bakınız: Marx - Engels, **Seçme Yapıtlar**, (Sol Yayınları, Ankara, Aralık 1979), birinci baskı, C. 3, 80-93.

3 Fethi Naci, "Eleştiri Günlüğü", **Adam Sanat**, Sayı 106, Eylül 1994.

4 Karl Marx, **Kapital**, (Sol Yayınları, Ankara 1986), üçüncü baskı, C. 1, s. 194.

5 Engels, **Maymundan İnsana Geçişte Emeğin** Payı, s. 10.

6 Charles Darwin, **İnsanın Türeyişi,** (Onur Yayınları, Ankara, Kasım 1985), altıncı baskı, s. 148-149.

7 Ay., s. 149.

8 **Ana Britannica**, ilgili maddeler..

9 Ay., ilgili maddeler.

10 Darwin, **Türlerin Kökeni**, s. 91-92.

11 Engels, **Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı,** s. 6.

12 Darwin, **Türlerin Kökeni**, s. 20.

MARX'ın FELSEFESİ

Etienne BALİBAR, **La Philosophie de Marx**, Ed. La Découverte, Paris 1993.

Ömür SEZGİN

Balibar,* "Marx'ın Felsefesi" başlıklı kitabın başında şunları yazmaktadır: "Bu küçük kitabın temel fikri Marx'ın 21. yüzyılda neden yine okunacağını anlatmaktır: yalnızca geçmiş dönemin bir anıt eseri olarak değil, felsefeye ilişkin sorgulamaları ve önerdiği kavramlar dolayısıyla güncel bir düşünür olarak." (s. 3)

Görüldüğü gibi Balibar, bir felsefeci gözüyle Marx'ı ve felsefesini değerlendirmek istemektedir. Ama bu değerlendirmeyi ilk bakışta şaşırtıcı bir tez çerçevesinde yapmaktadır. Balibar'a göre "marksist bir felsefe yoktur ve hiçbir zaman da olmayacaktır; buna karşılık Marx'ın felsefe için önemi her zamandan daha önemlidir." (s. 3) Böylece "Diyalektik Maddecilik (Diamat)" adı altında resmileştirilmiş marksist felsefe anlayışına da, Marx'ın zamanı olmadığı için felsefesini sistemleştiremediği, ama bunun yapılabileceği ve yapılması görüşlerine de karşı çıkmaktadır. Ayrıca, "Feuerbach Üzerine Tezler"in ünlü 11. Tezine dayanılarak ileri sürülen, marksist felsefenin bir "anti-felsefe" olduğu görüşüne de katılmıyor.

---

* Etienne BALİBAR, 1942 doğumlu Balibar halen Paris Üniversitesinde felsefe hocasıdır. Althusser'in öğrencisi ve çalışma arkadaşı olmuştur. Önemli çalışmalarından bazıları şunlardır: Kapital'i Okumak (1965-1968), Tarihsel Maddecilik Üzerine Beş İnceleme (1974), Proletarya Diktatörlüğü Üzerine (1976), Spinoza ve Siyaset (1985), Irk - Ulus - Sınıf (1988) 1961 - 1981 tarihleri arasında Fransız Komünist Partisi Üyesi idi.

Aslında, marksist felsefe yoktur ve olamaz derken, Balibar, Marx'ın, ister maddeci ister idealist olsun geleneksel felsefeden farklı bir felsefe anlayışı ve uygulaması ortaya çıkardığını ve bu yeni felsefenin diğer felsefeler gibi bir sistem, bir doktrin oluşturamayacağını ileri sürmektedir. Ayrıca, geleneksel felsefenin biçim ve kullanımına ne kadar karşı olursa olsun Marx'ın da, toplumsal, tarihsel, ekonomik ve siyasal incelemelerinde klasik anlamda felsefi önermeler ileri sürdüğünü kabul etmektedir. Ama bu önermelerin tek bir felsefi sisteme, tek bir doktrine indirgenemeyeceğini savunmaktadır. Bunun temel nedeni de Marx'ın felsefeyi özerk bir faaliyet alanı olmaktan çıkarıp, onu toplumsal çelişkilerin, özellikle de sınıf mücadelelerinin içine yerleştirmiş olmasıdır. Marx, bütün eserlerini sınıf mücadelelerinin içinde yazmış olduğu için önermelerinde sürekli değiştirmeler, düzeltmeler yapmak gereğini duymuştur. Felsefi önermeleri arasında görülen çelişkiler, sapmalar, yer değiştirmeler Marx'ın bir zaafı olmayıp yeni felsefe anlayışının zorunlu sonuçlarıdır. Bu nedenle de Marx'ın felsefesi ancak geleneksel felsefeyle eleştirel ilişkisi içinde ve bu eleştirel ilişkinin de tarihsel - toplumsal koşullar içindeki değişiklikleri, düzeltmeler incelenerek anlaşılabilir.

Bu çerçevede, Balibar'a göre Marx'ın düşüncesinde, Althusser'in belirttiği kopuş dışında iki önemli kırılma daha olmuştur. Bunlar 1848 devrimleri sonrasına ve 1871 (Paris Komünü) sonrasına denk düşmektedirler. İşte Balibar da bu kırılmaları ele alarak Marx'ın felsefesiyle ilişkisini incelemekte ve bu kırılmalarda ortaya çıkan sorunların felsefe açısından halâ güncelliğini koruduğunu ve bu nedenle de marksist bir felsefe olamayacağına karşılık Marx'ın felsefe için ne kadar önemli olduğunu göstemeye çalışmaktadır.

İlk ele aldığı sorun "Feuerbach Üzerine Tezler" le ortaya çıkán "insanın özü" sorunudur.

İkinci sorun, birinciyle ilgili olarak "Alman İdeolojisi"nde Marx'ın ideoloji tanımlaması ve 1848 olaylarından sonra bu kavramın yerine "fetişizm" kavramını öne sürmesidir.

Üçüncü sorun ise tarihsel gelişmede zaman ve nedensellik sorunudur.

Balibar'ın görüşleri şu şekilde özetlenebilir: 1845' li yıllarda Marx proletaryayı evrensel bir sınıf olarak ele almaktı ve ko-

münist toplumun maddi koşullarının oluşmuş, dolayısıyla da proleter devriminin gündemde olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesinin teorik ifadesi "Feuerbach Üzerine Tezler"de ve "Alman İdeolojisi"nde yer almaktadır. Ancak 1848 - 1850 arasındaki olaylar Marx'ın evrensel sınıf olarak proletarya düşüncesinden vazgeçmesini ve ekonomik eğilimlerin proletarya üzerindeki çelişkili etkilerini ele almasını zorunlu kılmıştır. Bu durum "Alman İdeolojisi"nde geliştirdiği ideoloji kavramının yerine meta fetişizmi kavramını seçmesine yolaçmıştır. Fetişizm kavramı, tarihin öznesi olarak ele aldığı proletarya anlayışı yerine, öznesi olmayan bir tarih anlayışına, yani 1859 tarihli "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"nın önsözünde özetlenmiş olan, tarihsel gelişmenin üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle açıklanmasını olanaklı kılmıştır. Ancak, devrimin İngiltere'de değil de Fransa'da gerçekleşmesi (Paris Komünü) ve bunun kanlı bir şekilde bastırılması, Marx'ın kurduğunu sandığı tarih teorisini yeniden gözden geçirmesine, düzeltmeler yapmasına yol açmıştır. Bu düzeltmeler kesinleşmemiş olmakla birlikte diyalektik kavramı etrafında odaklaşmıştır.

Bu kısa özetten sonra Balibar'ın üzerinde durduğu birkaç konuyu biraz daha açmak istiyorum.

FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER

Bilindiği gibi 11. Tez (Filozoflar yalnızca dünyayı farklı biçimlerde yorumladılar, önemli olan onu değiştirmektir.) üzerinde en çok durulmuş, tartışılmış tezlerden biridir. Ancak, dönemin teorik ve toplumsal koşullarından soyutlanarak ele alındığında fazla bir şey ifade etmediği de açıktır. Bunun bilincinde olan Balibar, söz konusu tezin geleneksel felsefe ve siyasal "konjonktür"le ilişki içinde anlamını sorgulamaktadır.

Balibar'a göre Marx Tezlerde, herşeyi bilince indirgeyen idealist ve duyumlara indirgeyen maddeci geleneksel felsefe anlayışlarına karşı çıkıyor. Her ikisini de praxis kavramıyla aşmak istiyor. Ana fikir, klasik felsefenin uğraştığı yabancılaşma sorununun felsefe ile değil, yabancılaşmaya yol açan toplumun maddi yapısının dönüştürülmesiyle, yani devrim ile çözülebileceğidir. Bu, bir anlamda felsefenin dışına çıkış gibi görünmektedir. Ama, Balibar'a göre, felsefe ile devrimi karşı karşıya koymak, aslında geleneksel felsefenin Parmenides'den beri tartıştığı, teori - pratik ilişkisi sorunsalı içine yerleşmektedir.

Belki Marx'ın, praxis temelinde yeni bir maddeci felsefe anlayışı getirdiği söylenebilir. Ancak, 1845 Paris'inin siyasal ortamında praxis kavramını devrim, devrimi de proletaryanın devrimci eylemiyle özdeşleştirmesi, Marx'ın geleneksel felsefenin dışına çıkmasını sağlamıyor. Çünkü, tarihin öznesi olarak proletaryanın ele alınması aslında, 18. yüzyıldan itibaren gelişmiş olan idealist felsefedeki özne kategorisinin maddeciliğin içine sokulmasından başka bir şey değildir. "... kapıdan kovulan felsefe pencereden içeri girmiştir." (s. 28) 18. yüzyılda özne kavramının felsefi bir kategori olarak ortaya çıkışı, insanlığın kendi kendine oluştuğu ve eğitildiği, yasalarını kendi koyduğu, çeşitli baskılardan, cehaletten, ya da sefaletten kendi kendine kurtulacağı fikrine dayanmaktadır. Bu hareketin öznesi Kant'da İnsanlık, Fichte'de halk, ulus, Hegel'de halklardır. Bunların yerine, Marx'ın proletaryayı koyması, teorik düzeyde onu idealizmin tarihinden koparmıyor. Tam tersine, bu pratik temeline dayanan yeni maddeciliğin, idealist geleneğin en yetkin biçimi olduğu da ileri sürülebilir. (s. 28)

Diğer yandan 6. Tez, insanın özünü toplumsal ilişkiler olarak tanımlıyor. Bu tanımlamayla Marx geleneksel felsefenin (hem idealist hem maddeci) öz anlayışını, dolayısıyla da insan anlayışını değiştirmektedir. Bu aynı zamanda, praksis ontolojisinden de farklı yeni bir ontolojidir: varlığı oluşturan ilişkilerdir. Ama Balibar'a göre, Marx'ın burada ilişkiler kavramıyla anlatmak istediği, sürekli değişim içindeki ilişkiler, yani **sürekli devrim** fikridir. (s. 33) *

ALMAN İDEOLOJİSİ : ÜRETİM VE İDEOLOJİ

Balibar'a göre, Alman İdeolojisi Tezlere çok yakındır, ama yine de bir başka dil ortaya çıkmıştır. Praxis ya da pratik faaliyet kavramı yerine Marx bu kez üretim kavramını kullanmaktadır. Bu kavramsal değişiklik büyük ölçüde Max Stirner'in her türlü soyutlamaların, genel kavramların (bu arada devrim ve praxis kavramlarının da) insanların bireyliklerini yok ettiği eleştirisine yanıt bulabilmekten kaynaklanmıştır. Böylece bir praxis ontolojisinden (gerçeklik pratik faaliyettir; gerçeğin (hakikatin) tek

---

* Bana kalırsa, bu noktada Balibar bir zorlama yapmaktadır. Toplumsal ilişkiler kavramı ile devrim kavramını özdeşleştirmek pek mantıklı görünmemektedir. Böyle bir zorlamanın, ayrıca tartışılması gereken oldukça önemli sonuçları olduğunu düşünüyorum.

kıstası pratiktir) **üretim ontolojisine** geçilmiştir: insanların varlığını oluşturan üretimdir. Teori de bir bilinç üretimidir. İşte bu noktada **ideoloji** kavramı işin içine girmektedir. İdeoloji özerk bir üretim yapısı olarak işlemeye başlamadan önce kendisi de üretilmiştir. Bu nedenle üretim ve ideoloji kavramları birbirlerini gerekli kılıyor. Ama aynı zamanda da Stirner'in itirazını kaldırabiliyor. Evrenseller, soyutlamalar, genel fikirler bireylerin yerine geçiyor diye anarşist bir tutum içinde tümünü reddetmek yerine bunların bireyler tarafından, içinde düşündükleri ve birbirleriyle ilişkilere girdikleri koşullara göre üretilişlerini, ortaya çıkışlarını incelemek mümkün oluyor. Bu anlayış çerçevesinde de, üretimin oluşturduğu toplumsal varlığın gerçek bilgisi her şeyden önce ideolojinin eleştirisinden geçmektedir. Çünkü ideoloji gerçekliğin ters çevrilmesi ve zihinsel ürünlerin (düşüncelerin, kavramların) özerkleşmesidir (maddi temellerinden kopmaları ve onları yadsımaları). Böylece Balibar'a göre Marx Alman ideolojisinde, gerçeğin (hakikatin) kıstasını aramak yerine, tüm önermelerin, kavramların, onların oluşumuna kaynaklık eden tarihsel - siyasal koşul ve çıkar çatışmalarıyla ilişkilendirilmesi gereği üzerinde durmaktadır.

Yukarıda ana çizgileriyle belirttiğim bu yorum içinde de ilginç noktalar bulunmakla birlikte, Balibar'ın Alman İdeolojisine ilişkin daha ilginç bir yorumu ideoloji ile proletaryanın ilişkisi (daha doğrusu ilişkisizliği) konusunda karşımıza çıkmaktadır. Balibar'a göre Marx'ın ideoloji kuramı genellikle yanlış anlaşılmıştır. İdeoloji, bir bilgi kuramının tersi olup gerçekliğin yanlış, ters çevrilmiş bir ifadesi değildir. İdeoloji, Marx'ın gözünde her şeyden önce iş bölümünün, özellikle de kafa ve kol emeğinin birbirinden ayrılmasının sonucudur. Kafa ve kol emeğinin ayrılmasıyla birlikte bilincin kendisi ve ürünleri özerkleşmiştir. Bilinç evrenselliğe ulaşmak ister. Ama toplumda işbölümünden kaynaklanan bireyler arası ilişkilerdeki maddi sınırlamalar evrenselliğe ulaşmayı olanaksız kılmaktadır. İdeolojik bilinç bu anlamda olanaksız bir evrensellik düşüdür. Her ideoloji bir özelliğin evrenselmiş gibi sunulmasıdır. Evrenselliğin (tüm bireylerin eşit olarak birbirleriyle ilişkiye girebilmeleri) maddi temellerinin burjuva toplumunda oluşmuş olması (üretici güçlerin gelişmesi, değişimin evrenselleşmesi) ideoloji ile gerçek yaşam arasındaki çelişkiyi çözüm noktasına getirmiştir. Sınıflar açısından bakıldığında da, evrenselliğin maddi olarak gerçekleşmesi, ev-

rensel bir sınıfın ortaya çıkmasıyla mümkündür. İşte Marx'a göre, proletarya hiçbir özel mülkiyete sahip olmayan dolayısıyla da hiçbir özelliği olmayan evrensel bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Yani komünist toplumun (eşitlik ve özgürlük içinde kardeşliğin) kurulabilmesinin maddi temelleri hazırdır.

Böyle bir ideoloji anlayışı çerçevesinde, proletaryanın kendine özgü bir ideolojisi olamayacağı gibi, burjuva ideolojisinin de dışındadır.

Ne var ki, 1848-1850 arasındaki olaylar, devrimin gerçekleşmemesi bir yana, proletarya üzerinde, milliyetçiliğin, dinsel inançların, tarihsel mitosların ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu da, Balibar'a göre Marx'ın karşısına, ideoloji üretim koşullarıyla proletaryanın içinde bulunduğu koşulların radikal olarak dışsallığı tezinin nasıl bağdaştırılabileceği sorununu çıkarmıştır. Ve Balibar, Marx'ın bu sorunu çözmek için ideoloji kavramını bırakıp yerine **meta fetişizmi** kavramını kullandığını ileri sürmektedir.

META FETİŞİZMİ

Bilindiği gibi meta fetişizmi Kapital'in I. Kitabının birinci bölümünde açıklanmaktadır. Meta fetişizmi, insanların kendi aralarındaki belirli bir toplumsal ilişkinin nesneler arası ilişki olarak görülmesidir. Marx, Balibar'a göre, fetişizm teorisiyle iki amaç gütmektedir. Birincisi, Alman İdeolojisi'ndeki ideoloji tanımına sokmakta zorlandığı klasik ekonomi politiği (özellikle Ricardo) eleştirmek; ikincisi de, kendisinin de etkisinde kaldığı idealist felsefenin özne kategorisini yeniden sorgulamak.

1- Ekonomi politik bilimi, aydınlanma düşüncesinin bilim anlayışına uygun olarak olguların nesnelliğini ararken, görünüşü, gözlem ve mantıksal çıkarsamalarla düzeltilebilecek bir yanılgı olarak ele almaktalar. Oysa meta fetişizmi bir yanılgı, öznel bir olay, gerçekliğin çarpık bir algılanışı değil. Gerçekliğin, göründüğü şeklin dışında görünmesinin olanaklı olmadığını gösteren bir teori. O zaman, ilk yapılacak şey, görünüşü nesnellik içinde ortaya çıkaran koşulları incelemek. Bu koşulların sergilenmesi ekonomi politiğin eleştirisini mümkün kılıyor: çünkü,

Ricardo ve diğerleri, toplumsal ilişkilerin nesnelleşmesini zorunlu kılan koşulların tümüyle tarihsel olduğunu göremediler.

2- Balibar'a göre, meta fetişizmi kavramıyla toplumsal nesnelliğin kuruluşunu yeniden düşünen Marx, klasik felsefedeki özne anlayışını da tümden değiştirmiş oldu. Kant'da en kesin ifadesini bulan dünyayı kuran özne (bilinç) yerine, meta fetişizminin işleyiş mekanizmasını koydu. Çünkü, fetişizmin işleyişi bir anlamda dünyanın kuruluş biçimidir: insanların içinde yaşadıkları, düşündükleri ve eylemde bulundukları, değişim ilişkileriyle yapılanmış toplumsal dünyanın kuruluşu. Bu anlayış daha önceki bütün teorilerden farklıdır. Zira hiçbir öznenin eyleminden kaynaklanmaktadır. Tam tersine, özneyi kuran bu mekanizmadır. Marx'ın tek sözünü ettiği özne toplumun kendisidir, yani üretim, değişim, tüketim faaliyetlerinin tümüdür. Bu faaliyetlerin karmaşık sonucu her bir birey için kendi dışında, şeylerin "doğal" özelliği gibi algılanmaktadır. Fetişizm içinde nesnelliğin oluşumu hiç bir biçimde önceden verili bir özneye, bir bilince ya da bir akla bağlı değildir. Böylece Marx, geleneksel anlayışı tümden değiştirmiştir. Onun teorisinde dünyanın kuruluşu bir öznenin eseri olmayıp (ki buna artık proletarya da dahil) "öznelliğin, nesnelliğin toplumsal dünyasının bir parçası olarak kuruluşudur." (s. 66)

TARİHSEL GELİŞME ve DİYALEKTİK

Balibar'a göre Kapital'de proletarya evrensel bir sınıf ve özne olarak ortadan kalkıyor ama, kapitalist ekonominin çelişkili yapısı, sınıf mücadelesi ve devrimin zorunluluğunu ortadan kaldırmıyor. Tarihsel gelişme **öznesiz bir süreç** olarak düşünülüyor ve praxis, ya da devrim kavramları yerine **çelişki** ve **eğilim** kavramları öne çıkarılıyor. Artık bu çelişkide burjuva düzeni ve proletarya birbirlerine dışsal değil. Aynı sürecin içindeler ve sürecin geleceği süreci oluşturan çelişkilerin gelişmelerine bağlı. Balibar'a göre önemli olan çelişkinin terimler arası biçimsel bir çelişki, ya da birbirine dışsal iki gücün çatışması anlamında bir çelişki olmayıp, gerçek bir çelişki olduğunu düşünebilmektir. İşte yine Balibar'a göre diyalektik kavramı böyle bir çelişkiyi ve bu tür bir çelişkiyi bağrında taşıyan bir süreci düşünebilmeyi olanaklı kılan bir kavramdır. Diyalektik, tarihsel gelişme içinde sınıf mücadelelerinin belirleyici müdahalelerine uyarlanmış bir açıklama, nedensellik biçimini ifade etmektedir.

Belirli durumlar, resmileşen maddeci diyalektik anlayışında olduğu gibi, **önceden** varolduğu kabul edilen diyalektik aşamaları ifade etmiyor. Tam tersine, diyalektik gelişmeleri, süreci oluşturan belirli durumlardır. Geleneksel felsefenin tarihin amacına, anlamına ilişkin soruları Marx, tarihsel güçlerin karşılıklı savaşımı nedenselliği ile değiştirerek yeni bir maddeci anlayış getirmiş oluyor.

Ama, böyle bir anlayışla tarihsel aşamalar fikri (beşli şema) nasıl bağdaşabilir. Gerçekten de Balibar'a göre Marx yeni bir tarih teorisi kurmuş olmakla birlikte, 18. yüzyıl **ilerleme** fikri ile 19. yüzyılın **evrim** düşüncesinin etkisinde kaldığı söylenebilir. Bu nedenle de, 1871 Komün deneyimi ve Çarlık Rusya'sından başlayan olaylar, Marx'ın, kurduğunu sandığı teorisini yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmıştır.

SONUÇ

Yukarıda belirttiğim açıklamalar çerçevesinde Balibar'a göre Marx'ın felsefesi kavramlara öncelik vermeyi ve onların oluşum, dağılım, yeniden kuruluş hareketlerini vurgulamayı ön plana çıkarmaktadır. Marx'ın bir doktrini olduğu söylenemez. Bu nedenle de, Marx'ın felsefesi ne bir örgütlenme doktrini, ne de akademik bir felsefe olabilir. Yaşanan deneylerden sonra da marksizm artık bir meşrulaştırma işlevi göremez. Tam tersine, canlılığı diğer meşrulaştırma girişimlerinin eleştirisine katkıda bulunabilmesine bağlıdır. Zaten Balibar'a göre marksizmin en zayıf yanı, kendisinin ideolojik işleyişini görememesi olmuştur. Bunun bir nedeni de Marx'ın gençliğinde ideolojiyi proletaryanın devrimci hareketinin karşıtı olarak ele alıp proletaryayı ve devrimci eylemini mutlaklaştırmış olmasıdır.

TİP OLAYI 1961-1971

Sadun Aren, Tip Olayı 1961-1971, Cem Yayınevi, İstanbul, Kasım 1993, 296 s + 26 s. fotoğraf.

Mehmet KÖK

TKP'nin nesnel ve kapsamlı bir tarihi yazılmadan da TİP'in ve diğer sosyalist partileşme ve örgütlenmelerin gerçek önemleri ortaya çıkar mı? Şu anda TKP'nin böyle bir tarihi olmadığı için bu soruya hem olumlu hem de olumsuz yanıtlar verilebilir. Ancak sosyalizmin Türkiyedeki tarihsel oluşum, gelişim ve birikimine saygıyla bakarak bir TKP OLAYI kitabına da yazımında doğabilecek tüm yasal zorluklara rağmen gereksinim olduğunu söylemek gerekir. Kitabın tanıtım ve eleştirisine girmeden önce bu noktayı belirtmek istememizin nedeni sosyalist hareketin başından bugüne dek politik bir bütünlük göstermemesine karşın bayrak yarışına benzetebileceğimiz bir süreklilik taşımasıdır. Yine benzetecek olursak bu yarışın birinci etabını TKP koşmuştur. Öyleyse bu etabın nasıl koşulduğunu da bilmek sonraki etaplar için gerekir. Kitabın tanıtım ve eleştirisine geçmeden bu noktayı yazımın sonraki kısmına şöyle ilgilendirmek istiyorum: Birinci etap nasıl koşulduysa koşulsun kesin olan bir gerçeklik varsa bu etabı TKP'nin koşmuş olduğudur ve ikinci bir gerçeklik ise ikinci etabı TİP'in koşmuş olduğudur. Şimdi TİP'in bu etapta bayrağı kimden aldığı, nasıl koştuğu, kime verdiği, sonraki etaplar ve günümüzde nasıl ve kimlerin koştuğuna yâni TİP OLAYI 1961-1971'e geçebiliriz.

ÖNSÖZ

Sadun Aren yedi yıl kadar önce Hollanda Kraliyet Akademisine bağlı Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün (International Institute of Social History) o zaman açmış olduğu Türkiye bölümü için kendisinden TİP hakkında bir kitap yazmasını istemesi üzerine, bu zamanında teşvikle hemen çalışmaya başlıyor. TİP'in tarihini yazmaktan çok TİP olayını tanıtmayı amaçlıyor. Olaylara bugünün açısından ve bugünün bilgileri ışığında bakıyor ve Parti'nin bunlar karşısındaki görüş ve tutumunu zaman zaman eleştiriyor-tartışıyor. Bu eleştirileri kendisine de yöneltiyor. Okuyuculardan bu gibi yaklaşımlarını özelleştiri olarak kabul etmelerini istiyor.

Sadun Aren'in birinci güçlüğü önde gelen kişilerden biri olarak Partinin içinde bulunması ve olayları sonuna kadar yaşamış olmasından kaynaklanıyor. Bunun da doğal sonucu Partiyi dışında bir olay olarak değil, fakat yaşamının bir parçası olarak görmüş olması. Partiyi böyle algılayınca elbette ki ona karşı özellikle sağ kesimden alınan tavra ve yöneltilen eleştirilere nesnel ve tarafsız bir gözle bakması zor oluyor. Bu güçlük kitaba bu konulara değinmemiş olması biçiminde yansıyor. İkinci bir güçlüğü TİP'i tanıtmak ve anlatmak için hangi olayların ele alınmalarının daha doğru olacağı konusu ile ilgili. Bu noktada Sadun Aren önemli bir eksikliğin TİP'in esas olarak merkez örgütü olarak ele alınması olduğunu ve böylece il ve ilçe örgütleri ve bunlarla ilgili olayların çalışmanın dışında kaldığını belirtmektedir. Sadun Aren ilgililere bu eksikliği tamamlamalarını önermekte. Partili arkadaşlarının yaşıyor olmaları da diğer bir güçlüğü oluşturmuş. Kuşkusuz bütün partililerin TİP'i algılamaları aynı olamayacağı ve çeşitli olaylara aynı ağırlığı vermeyecekleri için herkesin bu kitapta aradığını bulması da olanaksızdır. Sadun Aren bunun kaçınılmaz olduğunu belirtiyor. Son bir yazım güçlüğü olarak kitabın olabildiğince kısa tutulma kaygısı belirtiliyor. Kitaptaki alıntılar Partinin niteliğini ve bazı temel konulardaki görüşlerini ortaya koyabilmek için tüzük, program, kongre kararları, parti bildirileri ve meclis konuşmaları gibi temel belgelerden yapılmış.

Sadun Aren kitabını neden 1961-1971 tarihleriyle yani ilk TİP'le sınırladığını şöyle açıklıyor. TİP sosyalist hareketin herkesçe kabul edilmiş olan tek ve ana örgütüydü. Oysa 1975'te

kurulmuş olan ikinci TİP birçok bakımlardan birinci TİP'in devamı olmakla beraber bu ana örgüt olma niteliğini yitirmişti. Çünkü örneğin Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Sosyalist Devrim Partisi (SPD), Türkiye Emek Partisi (TEP) ve Vatan Partisi (VP) gibi yasal sosyalist partiler kurulmuştu ve ayrıca Devrimci Yol ve Kurtuluş gibi bağımsız sol hareketler de ortaya çıkmıştı. TKP de bu dönemde önemli bir güç olarak sosyalizm savaşımına katılmıştı. Sadun Aren'in 1975-1980 arası ikinci dönem Türkiye İşçi Partisi'ne katılmamış olduğunu da belirtelim. Ayrıca ikinci dönem TİP bildiğimiz gibi TKP ile birleşerek TBKP'yi oluşturmuş ve bu Parti'nin de ortadan kalkmasıyla SBP bayrağı bir anlamda bu partilerden almış olduğu için de 1975-1980 (Hatta yurtdışında varlığını daha sonra da TBKP oluşumuna kadar sürdürmüştür.) dönemi TİP hareketi 1961-1971 döneminden farklı bir düzeyde önemini korumuştur.

Sadun Aren, her evrensel deneyim için her zaman geçerli olmayan ya da farklı ölçülerde geçerli olan bir genelleme yapıyor. Felsefedeki dayanağı Herakleitos'a uzanan ve bir insanın bir nehirde iki kez yıkanamayacağını çünkü hem suyun akarak değiştiğini hem de insanın suda değiştiğini anlatan önerme. TİP olayından önümüzdeki dönem için ders ya da dersler çıkarmaya kalkışmadığını söylüyor. Toplumsal olayların tarihsel süreç içinde devamlı değişerek geliştiklerine inandığını söylüyor. Diğer bir deyişle, geçmişteki bir olay, diyelim TİP olayı, ne artık toplumun karşısına aynı biçimde çıkar, ne de zaten toplum o eski toplumdur. Sadun Aren'in değişimin diyalektik açıklamasına dayanarak TİP deneyiminden önümüzdeki dönem için dersler çıkarmaya kalkışmaması bizce de TİP deneyimi için özellikle doğrudur. Eskinin hatalı denilen uygulamalarından ve düşüncelerinden değil bugünün yeni koşallarından kalkarak çıkış yolu bulabileceğimizi söylemektedir önsözde. Elbet bir de eskinin hatalı denemeyecek uygulama ve düşünceleri de var yani hala yeniliklerini koruyan geçerli uygulama ve düşünceler. Bunları korumamız gerektiğini bile düşünsek bizce Sadun Aren TİP 1961-1971 için önümüzdeki dönem bakımından ders ya da dersler çıkarmamakta çok haklı. Kitabın ileriki dönemlerinde yapmış olduğu yorumlara bakarken değişen koşullar, yenileşme üzerine görüşleri ele alacağız.

Giriş: EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

1960 yılına kadarki Türkiye'nin kapitalistleşme süreci ve politik yaşamı, düşünsel yaşamı özetleniyor. Bu bölümün başında Türkiye'de devletçilikle ilgili yaklaşım da yeterli genişlikte ele alınıyor. Türkiye'de devletçiliğin ne sosyalizmle ilişkisi olduğu ne de kendi başına anlamlı bir görüş ya da ideoloji olduğu vurgalanıyor. Kadro Hareketinin devletçiliği kendi başına anlamlı, sosyalizmin ve kapitalizmin dışında üçüncü bir sistem (yol) olarak gördüğü ve göstermeye çalıştığı anlatılıyor. Bu sistemde devlet büyük sınai tesisleri bizzat kurup işletir ve dış ticaret ve mali kuruluşlar gibi ekonominin yüksek tepelerini elinde tutar. Kadrocular bu görüşlerini büyük bir ustalıkla geliştirip savunuyorlar ama bütün bunların temel dayanağı olan ülkede sınıflar ve sınıf çelişkileri olmadığı biçimindeki varsayımları doğru olmadığından, ülkenin ne düşün ne de politika yaşamında hiçbir etki yapamamış, hiçbir kalıcı iz bırakamamışlardır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar her alandaki gelişimler tabloların da yardımıyla gösteriliyor. CHP ve DP kavgası anlatılmakta. DP'nin son dönemlerindeki ekonomik bunalıma değinilmekte. Uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler anlatılmakta.

Sadun Aren sosyalizmin işçi sınıfının ideolojisi olması bakımından ciddi bir sosyalist hareketin bir işçi sınıfı tabanına oturması gerektiğini belirterek Cumhuriyetin başlarında ülkede kendisinden söz edilecek büyüklükte bir işçi sınıfı olmadığını söylüyor. 1920'li yılların ilk yarısının özgürlükler açısından çok elverişli koşullarına ve örgütlü olunmasına rağmen sosyalizmin fiili bir toplumsal güç olarak gelişmemiş, varlık gösterememiş olduğunu anlatıyor. TİP'in kuruluşuna kadar Türkiye'de TKP çizgisi dışında bir sosyalist hareketin olmadığı saptanıyor.

1960 başlarında ülkede etkin bir sosyalist savaşım yürütebilecek büyüklükte bir işçi sınıfının bulunduğunu söyleyebiliyoruz. Bu zamana kadar ülkede bir sosyal demokrat hareket bile yok. Ve bu zamana kadar sosyalist örgütlenmeler yasal olarak açık biçimde değil, çoğunlukla yasadışı (illegal) olarak yeraltında yürütülmüştür. Sosyalistler görüşlerini büyük emekçi kitlesine sevdirmek şöyle dursun, doğru bir biçimde tanıtamamışlardır bile. Sadun Aren TİP'in özelliğinin 1920'den beri devam eden TKP çizgisinin dışında, ondan bağımsız bir

hareket olmasında yattığını belirtmiş. TİP bu kimliğiyle gerçekten yasal bir parti oluyor ve kendini halka olduğu gibi tanıtarak sosyalizm hakkındaki önyargıları geniş ölçüde değiştiriyor. Elbette, TİP hukuksal yasallığını ve toplumsal meşruiyetini, hemen başlangıçta değil, fakat kapatılıncaya kadarki süreç içinde devamlı savaşım vererek geliştirip, pekiştiriyor.

Bölüm 1: KURULUŞ DÖNEMİ

TİP başlangıçta sosyalist hatta sosyalizme dönük bir parti olarak kurulmamıştır. Kurucuları 12 sendikacıdır. Program da içinde temel belgeler ve başlangıçta başkanlığa aday olarak düşünülen kişiler açısından başında TİP sosyalist bir parti olarak düşünülmüyor. 1 Şubat 1962'de yaklaşık kuruluşundan bir yıl sonra M.A. Aybar kurucularca partiye başkan seçiliyor. Bu adım ve Aybar'ın başkanlık için ileri sürdüğü koşullar, bu koşulların kurucularca benimsenmesi ile atılım yapan TİP yepyeni bir marksist sosyalist kimliğe bürünüyor. TİP gene bu marksist kimliğinden ötürü, bir taraftan egemen sınıfların kıyasıya saldırılarına diğer taraftan de çeşitli sol fraksiyonların ağır itham ve eleştirilerine hedef olmuştur.

Bölüm 2: İDEOLOJİK VE ÖRGÜTSEL YAPI (1962-1971)

Bu bölüm Tüzük, Program, Tüzüksel Yapı, Parti Üyeleri başlıklı alt bölümlerden oluşmakta. Sadun Aren'in her zaman için geçerli bir yaklaşımı Tüzük sorununun özüne ve bu konuda yapılan ve yapılagelen tartışmalara açıklık getiriyor: Parti içi dikta burjuva partilerine ve parti için demokrasi işçi sınıfı partilerine özgü yönetim biçimleridir. Türkiye İşçi Partisi tüzüğüne göre işçi üyelerin ve işçi olmayan üyelerin yönetimde eşit oranlarda bulunması zorunluluğu vardı. Ayrı sandıklarda yapılan oylamalarla sonuç elde edilirdi. Belki bu uygulamanın dünya sosyalist partiler deneyiminde yeri vardı, hatta kuramsal olarak yönetimde işçilerin ağırlığının önemi de var. Yani TİP tüzük kuralı ve bu kuralın uygulanması yanlış değil. Ancak bu bölüm sonunda Sadun Aren TİP'in bu uygulaması da içinde en genel doğruyu dile getirmiş: Sosyalist partileri sosyalist yapan öğe, üyelerinin ve yöneticilerinin işçi kökenli olmaları değil, fakat kökenleri ne olursa olsun bilimsel sosyalist ideolojiyi benimsemiş olmalarıdır. Bir sosyalist partinin işçi sınıfı tarafından yeterince benimsenmemiş ve sahip çıkılmamış olması, o partinin sosyalistliğine değil, fakat etkinliğine halel getirir.

Tüzüğün amaç maddesi incelenerek yorumlanmış. Madde aynen yer de almış. Oldukça uzun bir madde bu. Şöyle kısaca özetleyebiliriz. TİP tüzük ve program belgeleri marksist öz taşımaktaydı. Sadun Aren bunu göstermekte ve doğrulamaktadır. Bugün bizce tartışılabilir bir konu haline gelmiş olmakla birlikte TİP AET'ye karşı çıkmıştır ve o ortamda o gün için TİP haklıydı. Emperyalizm, Amerika ve Nato TİP tarafından karşıya alınmıştı. TİP programı özü ve mantığı gereği antiemperyalisttir. TİP tarihinden bir de antiamerikan eylemi örneklemektedir Sadun Aren. TİP Amerikalılara karşı bir pasif dirinme kampanyası açmıştır. Bu kampanyaya göre halkımız yurdumuzdaki Amerikalılarla her türlü münasebeti keserek onları tecrit etmeli, gittikçe daralan bir nefret çemberi içine almalıdır. Hiçbir vatandaşımız Amerikalıların yanında çalışmamalıdır. Amerikalı ile hiçbir alışverişte bulunmamalıdır. Amerikalıdan hizmet kabul etmemeli, Amerikalı'ya yardım etmemelidir. Bu pasif direniş, Milli Kurtuluş hareketimizin ilk adımı olacaktır. TİP o günden itibaren Amerikalıya karşı pasif direnme savaşı açmaktadır. Ve resmi görevliler dışında bütün vatandaşları bu savaşa katılmaya çağırır. Bu kararın üyeler arasında eşit kabul görmediğini, şakalara neden olduğunu, ters bakma eylemi olarak hicvedildiğini fakat böyle olmasına rağmen toplumu etkilediğini hatırlıyoruz. Hatta ben AFS bursuyle gittiğim ABD'den almış olduğum lise diplomamı, sertifika ve bazı değerli belgelerimi onlara sahip olduğum için yaktığımı hatırlıyorum. Apartmanlarında Amerikalı komşusu olan partililerin ise iyi ilişki geliştirdikleri bu komşularına ters bakamadıklarını da çok iyi hatırlıyorum. Ancak bu görünümüne rağmen bu eylem üzerine Amerika'nın Türkiyedeki varlığını azaltacağını bir ABD büyükelçilik üst düzey görevlisi Sadun Aren'e söylemiş. TİP'in o günlerdeki Kıbrıs politikası Aren'e göre bugün de geçerli. "Üslerden ve silahlardan arınmış, milletlerarası garanti altında tarafsızlaştırılmış bağımsız federatif bir Kıbrıs devleti". Bu politikada TİP'e ait olan yan üslerden ve silahlardan arınmış olması.

TİP'in Doğu (Kürt) politikasına ilişkin ilk sıralardaki önerisi Anayasal hakların bu vatandaşlara da fiilen ve tam olarak tanınması ve Doğu kalkınmasına öncelik verilmesi olarak özetlenmekte. Aren bu önerinin Kürt şoven milliyetçilerini tatmin etmekten uzak olmakla beraber, eğer fiilen uygulanabilmiş ol-

saydı, Türkiyenin bugün çok daha rahat, ileri ve demokratik bir ülke olacağını da ileri sürmektedir. TİP 4. Kongresinde (1970) TİP "Türkiyenin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu" karar altına aldı. Ve diğer paragraflarda da bu saptamayı izleyen yorum ve önerilerini getirdi. Bu Aren'e göre ayrılıkçı bir karar değildi. Birarada yaşamayı esas almaktaydı. Aynı Parti içinde Türk ve Kürt sosyalistleri birlikte çalışmalıydılar. Ancak siyasi partiler yasası çok açıktı. 12 Mart'ı izleyen günlerde bu karar TİP'in kapatılmasına gerekçe yapılacaktı. Burada şu noktayı da belirtmek bizce iyi olurdu. Kitapta yer yer belirtildiği gibi sendikacı üyeler merkez yönetimlerle ve partiyle bir uzaklık taşımaktaydılar ve grup oluşturmuşlardı. O sıralarda bir de MDD hareketi ayrı baş çekmekte ve M.A.Aybar başkanlıktan istifa etmiş durumdaydı. 4. Kongrede gruplar arasında bağlaşıklık gereği vardı ve Kürt sorununu işleyen kararda yazılacak olan konular çevresinde pazarlıklar vardı. Yine de doğulu delege arkadaşlara yaranılamamıştı ve karar beğenilmişse de önemli oylamalarda bu delegeler tarafsız kalmışlardı. Karar metninin oluşmasında böyle bir doğu delegasyon oylarının o andaki kritik durumunun da önemi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şunu da söyleyebiliriz ki aslında önceden belirtildiği, Aren'in belirttiği gibi özde bu konuya doğru yaklaşımı TİP belgelerinde ve bilincinde taşımaktaydı.

Bölüm 3:PARTİNİN GELİŞMESİ

Bu bölüm geniş bir yer kaplıyor. Aşağı yukarı kuruluşla kapanış arasındaki tüm önemli olaylar bu bölümde var. Bu bölümü okumuşuz ve hiç not almamışız. Daha doğrusu küçük bir notumuz var. Not çıkarmamış olmamızın nedeni eksik, fazla, yanlış ya da çok önemli bir parça görememiş olmaktan. Ancak bu bölümün alt bölüm başlıklarını belirtmek hem bazı parti gelişim aşamalarını hatırlatmak hem de bölümün içeriğiyle ilgili bilgi vermek bakımlarından yararlı olacak. Bölüm, İzmir Kongresi, (Birinci Büyük Kongre), Kıbrıs Sorunu, Seçimler, Malatya Kongresi, Russel Mahkemesi, DİSK'in kuruluşu, Antiemperyalist Savaşım, Doğu Mitingeleri, Akdeniz İlerici Partiler Konferansı, Parti İçi Anlaşmazlıklar, 3. Olağan ve 2.Olağanüstü Kongreler, Aybarın Genel Başkanlıktan Ayrılması, Dördüncü Büyük Kongreye Doğru, 12 Mart Muhtırası, Partinin 12 Mart'ı Değerlendirmesi üzerine, Partinin Kapatılması konularını işliyor.

Burada akılda kalacak önemli olaylar TİP'lilerce DİSK'in kuruluşu, Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)nun TİP'li gençlerce kuruluşu ve DEV-GENÇ'e dönüşümü, seçim yasasının o gün için sağladığı olanaklar ve yüzde 3 (267.000 oy) ile TİP in örgütlenebilme ve parlementoya girme başarısı, Doğu Mitingleri gibi olaylar. Bugünün koşullarından dönüp arkaya bakıldığında o günkü Parti içi anlaşmazlıklar çok önemli miydi diye sorduğumuzda bizce değilmişler. Ancak o günün koşullarından bakıldığında bu anlaşmazlıklar tüm TİP üyeleri için birinci derecede önemliydi. Keşke o günlerde anlaşmazlıklara taraf olanlar aralarındaki çelişkilerin uzlaşabilir türden olduğunu, bölünme gerektirmediğini, birlikte çalışmayı engellemeyecek tartışmalar olduğunu görebilselerdi. Bugün partileşmelerde, önderlerin ve kişilerin düşünce ve eylemlerinde hoşgörü, birlikçilik anlayışı ve her ayrılığı ideolojik uzlaşmazlık olarak görmeme eğilimi daha güçlüdür. Ne var ki bugünkü tutumun da bir garantisi olduğunu sanmıyoruz. Sanırız demokratik yapılanma ve olgunlaşma birlikçi davranışları güçlendirecek, çoğaltacak, sürekli kılacak. Bu da zaman isteyecek.

Bölüm 4:PARLAMENTO ÇALIŞMALARI

TİP'in parlamento çalışmalarının etkisinde en güzel örnek Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1965 seçimlerinden önce "ortanın solu" görünüşünü benimsemiş olmasına rağmen bu görüşüne daha sonra Meclis'teki tartışmalarla daha bir açıklık getirmiş olması hatta o gün için daha dinamik ve sol bir çizgiyi savunan Ecevit'in İnönü karşısında başkan seçilebilmesidir. Diğer partiler de TİP'in tutarlı ideolojik görüşleri karşısında kendilerine çekidüzen vermek gereksinimi duymuşlardır. Bu bölümde TİP'in hükümet programı üzerine eleştirisi, getirdiği yasa önerileri, yapılan bütçe konuşmaları, dış politika üzerine meclisteki tutumu ve değerlendirme gibi alt bölümler yer almakta. Değerlendirmede işçi ve emekçi sınıfların da TİP'in görüşlerine öyle fazla bir yakınlık göstermediğini bunun da anlaşılması güç birşey olduğunu vurguluyor Aren. Sonra da bu olguyu kötü koşullandırılma ve tehditle halkın ürkütülmüş olmasına bağlıyor. Bu nedenin yanısıra halkın TİP'in bir sistem savaşımı vermekte olduğunu, dolayısıyla ancak iktidara geldiği takdirde kendisi için yararlı bir iş yapabileceğini gördüğünü, diğer taraftan ise aynı halkın TİP'in yakın bir gelecekte iktidara gelebilecek güçte olmadığını da gördüğünü ve böylece de kısa bir dönemde halk

oylarının TİP'e kaymasının beklenemez olduğunu Aren belirtiyor. Aren bu noktayı belirtirken önemli bulduğumuz bir saptama yapıyor.

"Zaten, bir süredir marksist-sosyalist harekette tüm dünyada gözlemlediğimiz değişme ve gelişmeler de, yukarda değindiğimiz sorunla, yani kapitalizmden sosyalizme demokratik geçişin nasıl sağlanacağı sorunu ile ilgilidir. Öyle anlaşılıyor ki, bu sorunun çözümü, bilimsel teknolojik devrimin yaratacağı daha ileri maddi koşullarda bizzat demokratik yaşamın sürekli derinleştirilmesinde ve geliştirilmesinde yatmaktadır."

Bölüm 5:İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

Bu bölümün alt bölüm başlıkları ise şunlar: A. 53. Madde Sorunu, B. Yön'cülerle Olan Anlaşmazlık. C. Milli Demokratik Devrimcilerle Olan Anlaşmazlık, MDD'cilerin Devrim Stratejileri, D. Genel Başkan Aybar'ın Çıkardığı Anlaşmazlık, E. Bugüne İlişkin Son Söz.

İdeolojik tartışma konuları ise şu başlıklar altında özetleniyor:

* Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi ve ekonomik yapısının tanımı.

* Türkiye'nin emperyalizmle olan ilişkisinin niteliği,

* Türkiye'de bir ulusal burjuvazinin olup olmadığı sorunu,

* İşçi sınıfının öncülüğü sorunu,

* Köylünün önemi,

* Asker-sivil aydın tabakalar sorunu,

* Ülkede feodal kalıntıların önemi,

* Parti yönetimi, özellikle demokratik merkeziyetçiliğin uygulanış biçimi ve savaşımcılık temposu,

* Seçimlerde adayların tespiti ve parlamento çalışmaları ve bunlara ilişkin, bunlar etrafındaki konular.

Elbet kitabı okumanız gerekir. Bu bölüm de oldukça kısa bir özet. Kitabın kendisi zaten özetleme kaygısıyla küçük tutulmuş. Bu bölümü geniş tutarsam sanırım kitapla çakışacak. Şu kadarını söyleyebilirim ki hâlâ belli ölçülerde ve farklı düzey ve amaçlarla olsa da sıcaklığını koruyan bu ideolojik tartışma konularının yetki ve değerlendirmelerine katıldığımız yaklaşımı için kitap belki de en derli toplu yapıt.

Bugüne İlişkin Son Söz

Son alt bölüm başlığı altında yazılanlar aynı zamanda Aren'in günümüzdeki yeni sosyalizm modeli arayışları üzerine belki özet ama bizce tam bir görüşünü sunuyor.

Bu noktada yeni sosyalizm modeli kavramının kimseyi şaşırtmaması gerektiğini söylemeliyiz. Çünkü burada altı çizilecek olan sözcük **"model"**. Yani marksist-sosyalist düşünceyi anlatan şu sözcük ve kavramları model takısıyla birlikte ele alırsanız çok şey değişir: sosyalizm, bilimsel sosyalizm, komünizm, marksizm, marsizm-leninizm, toplumculuk. Sosyalist kuram, savunduğu ilkeler ve dayandığı değer yargıları ve felsefesi değişmeksizin de (aynı kalarak) hem sosyalizme varış hem sosyalist yapı (kuruluş) modelleri yenilenebilir, farklılık gösterebilir ve üzerinde kuramsal ilke ve değerlere göre daha çok tartışma yapılabilir. Elbet modellerden birisinin diğerlerinden doğru, gerçeğe uyabilecek olması da normaldir. Aslında bizce bilimsel sosyalizm kendi gelişimi de içinde olmak üzere hiçbir felsefenin sorgulanmasına ambargo getiren bir felsefe değildir. Bunları yazmamın nedeni yeni bir sosyalizm modeli'nden elbet söz edilebilir ama sosyalizm felsefesi bile gözden geçirilebilir demek ve bunu vurgulamaktır. Elbet bu vurgumuz benimsendiği ölçüde Aren'in aşağıda kitaptan özetleyeceğimiz Bugüne ilişkin Son Söz'ü yani yeni sosyalizm modeli görüşü daha yerli yerinde ve dikkatle ele alınır, değerlendirilir.

Alıntı zincirleri ile görüşün kısa özeti:

"Bir ülkenin 60 yıl, 70 yıl gibi uzun bir süre bu gerginlik (sosyal ve siyasal) içinde yaşaması olanaksız değilse bile çok, ama çok güçtür. İşte bundan dolayıdır ki Sovyet modelini benimsemiş olan bir partinin oldukça kısa bir süre içinde iktidara gelmesi ve sosyalizmi kurması (modeli gerçekleştirmesi) gerekir. Böyle olmaz da iş uzarsa, (özellikle) sosyalist cephe bozulmaya ve parçalanmaya başlar. Batı Avrupa ve ülkemizde gelişmeler böyle olmuştur."

"Bunun içindir ki demokrasi mücadelesi ancak ya da en iyi biçimde çıkar çelişkilerinin azaltılması yani sosyalizm mücadelesi ile birarada yürütülür.

Demek oluyor ki toplumun ve sosyalizm mücadelesinin şiddetten (sert tartışmalardan) arındırılabilmesi için de eski modelin terkedilmesi gerekir."

"Kaldı ki bugün Sovyetler Birliği'nin çökmesi üzerine, Sovyet modelini geçersiz kılan (uygulanmasını daha da güçleştiren) yeni bir gerekçe daha ortaya çıkmıştır. Bu gerekçe, modelin hem iktidarı ele geçirme hem de bundan sonraki sosyalizmi kurma bölümlerinde Soyvetlerin yardım ve desteğinden yoksun kalınmış olmakla ilgilidir."

"Oysa sosyalizm, insanlığın ezeli bir özlemi olarak bütün (eski) çekiciliğiyle ayakta duruyordu. Hatta 70 yıllık reel sosyalizm deneyimi onun gerçekleştirilmesini daha da yaklaştırmıştı. Üstelik Sovyet tehdidinden kurtulmuş ve dünyaya tek başına egemen olmuş bulunan kapitalizm, dünyamızın hiçbir sorununu çözememiş, hatta onları daha da ağırlaştırmıştır."

"Bu gerçekler karşısında tüm dünyadaki sosyalistler için yapılacak tek şey vardır; o da yeni bir sosyalizm modeli bulmak ve bu model üzerinde giderek sosyalizmi (sınıfsız sömürüsüz herkesin eşit ve özgür olduğu bir toplum düzeni) hayata geçirmeye çalışmaktadır."

Aren, Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Komunist Partisi (TKP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) ve bunlarla aynı çizgide olan diğer marksist-sosyalist grup ve kişilerin Sosyalist Birlik Partisi'ni (SBP) kurdukları zaman (15 Ocak 1991) çok kalın çizgilerle böyle bir yeni sosyalizm modeli üzerinde anlaşmış olduklarını belirtiyor. Yazının devamında bu yeni model özetleniyor. Ben bazı yerlerinin altını çizeceğim.

Dünyada barış öne çıkmaktadır.

Mülkiyet hakkına canlılığını veren yönetme (kullanma) hakkı SSCB'de ihmal edilmiş ve halkın üretim araçlarının yönetimine sahip çıkamaması, yetkisini yeni bir yönetici sınıfa bırakmış olması sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan da sömürü ortadan kalkmamış, devam etmiştir.

Yönetime katılmanın sınırları yavaş yavan genişletilebilir.

Toplumsal uyum tarihsel bir olgudur. Bu süreç içerisinde kendiliğinden ama karşılıklı (gerekli) değişmelerle sağlanır.

Sovyet modelinde demokratikleşme ikinci plana itilmişti.

Uluslararası bütünleşme bugün çok ileri boyutlara varmıştır. Bütünleşme kapitalist piyasa düzeni ve diğer kapitalist kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Tek bir ülkede eski modele göre sosyalizm kurulması bu dünya sisteminin dışına çıkılmasını gerektirir ki, bu çağdaş işbölümünün de dışına çıkılması anlamına gelir.

Sosyalizmi gelişen bir süreç olarak düşünmek, algılamak gerekir. Bu tanıma göre sosyalizmi hergün çalışarak bir ölçüde gerçekleştirmek olanağı vardır. Sömürü düzeni ancak toplumun demokratikleşmesiyle ortadan kalkabilir. (Burada demokrasi, hak arama ya da haksızlıklarla mücadele etme özgürlüğü olarak anlam taşıyor)

Çalışanların toplumsal yaşamın her alanında yönetime ve denetime katılmaları gerekir. Ekonomik işletmeler, merkezi devlet, yerel yönetimler, derneklerde yönetim ve denetimde olmalıdırlar.

Sosyalizmin yeni modeli, aileden okula, fabrikadan devlete kadar yaşamın her alanında, toplumun sürekli demokratikleşmesidir.

Parti'nin temel görevi, modeli tanıtmak ve geliştirmek ve uygulaması konusunda da çalışanlara rehberlik etmek ve bunlar arasında koordinasyon sağlamaktır.

Parti, yeni modelin gereği olarak eskisi gibi katı disiplinli (demir çekirdek gibi) değil, çoğulcu, çok sesli ve gevşek disiplinli bir yapıya sahiptir. Daha geniş hareket alanına sahip oldukları için üyeler gerek teorik bilgi, gerekse girişimcilik açısından çok daha yetkin olmak zorundadırlar.

Emperyalizmle ülkenin baş edebilmesinin tek yolu ulusal kalkınma ve gelişmeden geçer. Bizim durumumuzdaki ülkelerle dış borçlar ve ticaret konularında işbirliği yapmalıyız. Emperyalist ülkeler ya da şirketler arasındaki rekabetten yararlanılmalıdır.

Herşeyden önce Sovyet modelinin geçersiz olduğu kesin bir biçimde kabul edilmelidir. Bu görüşün diğer bir ifade biçimi de şudur: Ya sosyalizmden vazgeçilecektir ya da vazgeçilmeyecekse yeni bir model bulunacaktır.

Yeni sosyalizm modelinin özü toplumsal yaşamın her alanında katılımcı demokrasinin geliştirilmesidir.

Yeni modeli benimsemek eski modeli ve o modeli benimsemiş olanları lanetlemeyi gerektirmez. Eski model çerçevesinde verilmiş olan uğraşların boş ve yitirilmiş (boşa harcanmış) zaman olarak görülmesini gerektirmez. Küba, Kore Halk Cumhuriyeti, Çin, Vietnam gibi reel sosyalizm ülkelerinden umut kesilmesini ve onlarla dayanışma yapılmamasını gerektirmez.

Yönetime egemen olmak (=iktirada sahip olmak) ve üretim araçlarını kamulaştırmak her iki modelin de kaçınılmaz temel öğeleridir. Ne var ki bunlar, eski modelde başlangıç yeni modelde ise varış noktalarıdır.

Burada kitap tanıtma ve eleştirim sona ermiş oluyor. Bir yazı, düşünce ya da kitabı olumsuzlayan yazılara eleştiri dendiği gibi bir anlayış vardır. Olumlu eleştiri yazılarına pek eleştiri gözüyle bakılmaz. Kitap tanıtma ve eleştiri yazıları da birbirinden böyle ayrılır. Ancak bize en zevkli geleni herkes ne düşünürse düşünsün ele aldığımız kitabı okutabilmektir. Olumlu ya da olumsuz eleştirelim, tanıtalım ya da yerelim amacımız öne çıkardığımız yapıtın okunmasıdır. Bu anlamda yukarıda önemli paragraflarından alıntılarla size sunduğumuz bu kitabı en geniş çerçevede politika ile ilgisi olan herkese ve en dar çerçevede de TİP OLAYI 1961-1971 ile ilgilenen herkese birinci dereceden önemle salık veririz.

SADUN AREN'LE KONUŞMA

MEHMET KÖK: *Markist-Sosyalist kuram ve pratik açısından "devrim" kavramı ve olgusu için söylenecek yeni bir söz var mıdır?*

SADUN AREN: Marksist-sosyalist literatürde devrim **kavramı**, bir ülkede siyasal iktidarın (erkin) sınıfsal niteliğinin değiştirilmesi anlamında kullanılır. Bu anlamda olarak devrim bir **an** (çok kısa bir zaman) işidir. Bu nedenle, devrim ile devrimden sonra sosyalizmin kurulması olayının-ki bu uzunca bir **süreç** oluşturur- birbirinden ayrılması gerekir. Devrim ya zor kullanılarak ya da seçim yoluyla gerçekleştirilir. Hangi yolla gerçekleştirilmiş olursa olsun karşıt güçlere karşı bu güçler tamamiyle yok olana kadar korunması gerekeceği açıktır. Gene açıktır ki bu koruma işi ancak zor kullanılarak yürütülebilir. Bu zor kullanma işlevini "proletarya diktatoryası" yerine getirir. Proletarya diktatoryası, burjuvazinin ve diğer devrim karşıtı güçlerin demokratik haklardan yararlandırılmamaları yoluyla bu koruma işlevini yerine getirir.

Bugünkü koşullarda devrim yoluyla sosyalizmi kurma modeli hem uygulanmaya konulması açısından geçerliğini yitirmiştir, hem de zaten bu yoldan sosyalizme gidilemediği reel sosyalist

ülkelerin deneyimleriyle ortaya çıkmıştır. Eğer sosyalizm için mücadele sürdürülecekse- ki mutlaka sürdürülmelidir - yeni bir yol, yeni bir model ya da moda deyişle yeni bir proje bulunmalıdır (Böyle bir modelin anahatları için benim "TİP Olayı" kitabımın "Bugüne ilişkin sonsöz" kısmına bakılabilir.)

MEHMET KÖK: *Partinin önder işlevi ile rehber işlevi arasında ne gibi farklar vardır? Geçmişte ve bugün bu işlevler arasında nasıl bir önem değişikliği olmuştur?*

SADUN AREN: Önderlik topluma neler istemesi gerektiği ve bu istediği şeyleri en iyi nasıl elde edebileceği konularında yol göstericilik yapmaktır. Buna karşılık rehberlik topluma, istediği şeyleri en iyi nasıl elde edebileceği konularında yol göstericilik yapmaktır. Buna göre önder parti topluma birşey sormaz, onlara "düşün arkama, ben sizi kurtaracağım" der; bu nedenle ne topluma ne de kendi üyelerine karşı pek demokrat davranmaz. Buna karşın rehber parti topluma karşı da parti üyelerine karşı da demokrattır. Topluma "düşün arkama" demez, çeşitli işlerin en iyi nasıl yapılacakları konusunda uzmanca danışmanlık yapar.

Önder parti, ülkede sosyalizmin kurulmasından yalnız kendisinin sorumlu olduğunu düşünür ve bu nedenle işçi sendikalarından demokratik kitle örgütlerine kadar her kurum ve örgüt üzerinde egemenlik ve denetim kurmaya çalışır. Rehber partinin böyle kaygıları olmaz, o görüşlerinin gönüllü olarak benimsenmesi için çaba göstermeyi esas alır.

Sosyalizmi kurmak konusunda Sovyet modelini, yani önce siyasal iktidarı ele geçirmeyi, sonra da sosyalizmi kurmayı kabul etmiş olan bir partinin önder parti olmaktan başka bir çaresi yoktur. Çünkü bu model sadece rehberlik yapılarak gerçekleştirilemez. Tersine bu model katı bir disiplini ve onu uygulayabilecek bir önderliği gerektirir. Örneğin TİP o dönemin egemen sosyalist stratejisine uygun olarak, Sovyet modelini benimsemiş olduğu için önder bir partiydi, daha doğrusu önder bir parti olmak iddiasındaydı. Bunda ne kadar başarılı olduğu ayrı bir konudur.

1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, sosyalist hareket Sovyet modelini de terketmeye başladığından, önder parti anlayışı da arka plana itilmeye ve yerini

rehber parti anlayışına bırakmaya başlamıştır. Burada şu noktanın altını çizmek isterim: Rehber parti anlayışının içeriği ve sınırlarının ne olduğu tam olarak ortaya konabilmiş değildir. Bu, önümüzdeki süreç içinde benimsenecek yeni sosyalizm modeline bağlı olarak, uygulamalarla ortaya çıkacaktır.

MEHMET KÖK : *Aydınların önem ve işlevi günümüzde Parti için nasıl bir değişiklik gösteriyor?*

SADUN AREN: Buradaki maksadımız açısından, toplumsal sorunlar üzerinde düşünmeyi, bunlara çözümler aramayı kendisine dert edinmiş insanlara aydın diyebiliriz. Bu anlamda olarak aydınların özellikle sosyalist partilerin yaşamlarında daima bir yerleri olmuştur. Bu yerin, daha doğrusu işlevin önemi, partinin başarmayı amaçladığı projenin niteliğine bağlıdır. Bu proje apaçık ve basitse, aydınlara fazla bir gereksinme duyulmaz. Sovyet modeli sosyalist partiler için durum böyledir. Bu tür partilerde aydınlar kafa karıştırıcı ve dolayısıyla zararlı bile olabilirler.

Buna karşılık sosyalizme demokratikleşme yoluyla ulaşmayı benimsemiş olan partilerde durum bunun tersidir. Daha yaygın ve daha yüksek düzeyde (kaliteli) aydınsal işleve gereksinme vardır. Çünkü bu tür partiler - ki zamanımızda gittikçe yaygınlaşmaktadırlar-hergün karşılarına çıkacak sorunlara sosyalizm içerikli çözümler önermek ve bu yöndeki çabalarını sürekli geliştirmek zorundadırlar. Özet biçimde anlatmak gerekirse, bugünkü partiler, eskilerine göre, çok daha yüksek ve ince bir sosyalist bilinç ve bilgi gerektirmektedirler.

MEHMET KÖK : *Sosyalist partilerin bilimsel sosyalizmin klasik yapıtlarını günümüz koşullarının da ışığında eğitim malzemesi olarak kullanmaları yeterli olabilir mi? Sizce başka ne gibi eğitim malzemeleri kullanılabilir?*

SADUN AREN : Sosyalizm ve sosyalist mücadele ancak eğer toplumların değişme ve gelişmesi belli bazı kurallara (gelişme yasalarına) göre oluyorsa bir anlam ve gerçeklik ifade eder. Çünkü ancak bu takdirde söz konusu kurallardan yararlanarak toplumsal gelişmeyi sosyalizme doğru yönlendirebiliriz. Demek oluyor ki, sosyalizm herşeyden önce, toplumların belli yasalara-kurallara göre değişip geliştikleri varsayımına dayanır. Aksi halde sosyalizm sırf bir özlem, bir utopya olmaktan, sosyalizm mücadelesi de - ne yapılacağı bi-

linmediği için-tutarsız, ve beyhude çabalardan öteye bir anlam taşımaz.

Böyle olunca, açıktır ki; sosyalizm için ilk yapılacak şey, toplumların işleyiş mekanizmalarını ve gelişme yasalarını bulup ortaya koymaktır. İşte Marks ve Marksizm bunu yapmıştır. Bundan ötürüdür ki Marks'dan sonraki sosyalizme Bilimsel Sosyalizm diyoruz. Bu noktada şunun da altı çizilerek belirtilmesi gerekir ki, toplumların değişme ve gelişmeleri konusunda Marksizmden daha doyurucu kapsamlı bir görüş-düşünce sistemi şimdiye kadar ortaya konulamamıştır. Öyle ki marksizmin en geçerli eleştirileri gene ancak marksizmden yararlanılarak yapılabilmek-tedir.

Bu durumda açıktır ki, sizin de sorunuzda belirtmiş olduğunuz gibi, sosyalist eğitimin temel malzemeleri marksizmin (Bilimsel Sosyalizmin) klasik yapıtlarıdır. Ama artık bu yapıtların oldukları gibi ele alınmaları doğru olmaz. Çünkü Sovyetler Birliğinin sosyalist mücadelenin temel gücünü oluşturduğu 1917-90 yılları arasında, dönemin çatışmacı ortamı gereği, marksizm basit bir biçimde şematize edilmiş ve buna eleştirel yaklaşım da yasaklanmış ya da daha doğrusu önlenmiştir. Oysa bugün artık marksizmin böyle tek-katı ve sığ yorumuna gerek kalmamıştır. Marksizmi daha geliştirmek için serbestçe onun yeni yorumlarına girişmenin önü açılmıştır. Cesurca ve yaratıcı bir ruhla bu işe girişilmelidir.

Temel marksist eğitimin yanısıra, kadın hareketi, gençlik hareketi, nüfus hareketleri, üretim ve iletişim alanlarındaki büyük gelişmeler, işçi sınıfının (çalışan insanların) nitelik ve niceliğindeki değişmeler ve küreselleşme gibi olgu ve olaylar da ele alınmalıdır. Çünkü bunların herbiri kendi açısından toplumsal gelişmeleri, onun kurallarını özel bir biçimde etkileyebilmektedir. Bunları dikkate almayan, daha doğrusu bunları içermeyen bir sosyalizm görüşü günlük yaşamın gerçeklerinden kopuk olur ve hiçbir işe yaramaz. Onun için sosyalist bir partinin bu konular üzerinde özenle durması ve bunlar hakkında sosyalizmle uyumlu görüş ve politikalar oluşturması gereklidir.

Son olarak şunu söylemek isterim ki bunlar marksizme yabancı, onun dışında alanlar olarak düşünülmemelidir. Marsist düşünürler bu konuları ya önemsemedikleri, ya dolaylı olarak in-

celediklerini varsaydıkları, ya da çok yeni olduklarından henüz zaman bulamadıkları için ele alamamışlardır. Bu son noktaya değinmemin nedeni sözkonusu yeni alanların ve ögelerin ortaya çıkmasının marksizmi artık gereksizleştirdiği biçimindeki kaba-yanlış görüşü yanıtlamaktır.

MEHMET KÖK : *Ülkenin ekonomik, politik, sosyal, kültürel, felsefi yapılarına eleştiri yöneltmenin yanısıra sosyalist partilerin bu alanlarda kendi somut önerilerini geliştirmek gibi bir görevi olmalı mıdır? Yoksa bu mümkün değil midir? Yani bir demokratikleşme sürecinde uzun zaman başat ilişki kapitalist olacağına göre kapitalist ilişki içinde bile somut sosyalist çözümler söz konusu olabilir mi? Ekonomik bunalım konusundan kalkarak bunu örnekleyebilir misiniz?*

SADUN AREN : Bu sorunun yanıtlanabilmesi için, önce sosyalizmi gerçekleştirmek bakımından nasıl bir modelin benimsenmiş olduğunu bilmek gerekir. Eğer Sovyet Modeli, yani önce bütünüyle iktidarı almak, sonra da sosyalizmi kurmak biçimindeyse, sosyalistlerin belli güncel sorunlara ne gibi çözümler getireceklerini, yani somut önerilerinin neler olduğunu söylemeleri gerekmez. Daha doğrusu böyle somut öneriler oluşturmak olanaksızdır. Çünkü siyasal iktidar sosyalistlerin eline geçtiği zaman toplumun durumu o kadar çok değişir ki, somut çözüm önerilmesi söz konusu olan sorunlar bütünüyle ortadan kalkmış olurlar. Örneğin, sosyalistlerin iktidarında sigortasız kaçak işçi çalıştırmak, kâr peşinde koşan bir kapitalist işveren olmayacağı için söz konusu bile olmaz. Aynı şeyi tersinden de ifade edebiliriz. Kapitalist bir toplumda herhangi bir somut soruna sosyalistlerin önerecekleri somut çözüm önce siyasal iktidarın el değiştirmesini gerektireceğinden, hiçbir geçerlik ifade etmez. Zaten bundan dolayıdır ki eskiden sosyalistler, tüm sorunların sosyalizm iktidar olduktan sonra çözüleceğini söylerler, güncel çözümler önermezlerdi.

Buna karşılık, sürekli demokratikleşme yoluyla sosyalizme ulaşmayı benimsemiş olanların karşılaşılan güncel sorunlara kendi (sosyalizme yönelik) çözümlerini önermeleri yalnız gerekli değil, zorunludur da. Çünkü bu modelde sosyalizme ulaşmanın yolu zaten budur. Örneğin, bugün ülkemizde KİT'lerin özelleştirilmesine karşı çıkmak ve özerkleştirmeyi savunmak, ekonomik bunalımdan çıkabilmek için işçi ve memur ücretlerinin

düşük tutulmasına karşı çıkmak ve bu bağlamda olarak sendikal hakları ve özellikle de memurların sendikalaşmasını savunmak ayrıca enflasyonu aşağı çekmek için Bütçedeki faiz ödemelerinin düşürülmesini istemek bu tür önerilerdir. Bu tür öneriler gerçekleştirildikleri ölçüde, ekonomik yapının-temel kapitalist niteliği değişmediği halde-demokratikleşme ve sosyalistleşme doğrultusunda değişmesi ve gelir dağılımının da kalıcı biçimde düzelmesi sağlanmış olur.

Bu noktada akla şu sorunun gelmesi kaçınılmazdır: Sosyalizme varmak için sadece sürekli olarak demokratikleşmek yeterli midir; yoksa bu sürecin bir noktasında işçi-emekçi sınıfların siyasal iktidarı da gerekli midir? Benim bu soruya yanıtım, demokratikleşmenin yeterli olduğu biçimindedir. Çünkü, demokratikleşme süreci boyunca işçi ve emekçiler sürekli olarak yönetimi (siyasal iktidarı) ele alacaklar ve böylece emek-sermaye çelişkisi giderek silikleşecek ve giderek ortadan kalkacaktır. Başka bir anlatımla, demokratikleşme süreci boyunca siyasal iktidar (yöneticilik erki) sürekli olarak zaten çalışan insanlara (işçi ve emekçilere) geçecektir. Tıpkı bir çocuğun reşid olabilmesi için 18 yıl yaşamasının gerekli olması gibi. Yani çocuk reşid olma sürecini 18 yılda tamamlar ve 18 yaşını bitirince reşid de olmuş olur.

Yukarıdaki soruyu yanıtlarken, sosyalizm için sadece demokratikleşmeyi yeterli görmez ve ayrıca işçi emekçi iktidarını da gerekli gördüğümüzü söylersek, kendimizi Soyvet Modelinden ve ona bağlı tüm kavram ve düşüncelerden kurtaramamış oluruz. Çünkü devrimin yani iktidarı ele almanın tarihini, toplumun biraz daha demokratikleşmesinden sonraya bırakmak modelin (önce iktidarı almak sonra sosyalizmi kurma biçimindeki Soyvet Modelinin) niteliğini değiştirmez.

MEHMET KÖK: *Çok uzun sürebilecek bir gelişme evresinde sosyalist bir partinin birarada kalabilmesi, büyümesi ve etkin olabilmesi için dayanaklar sizce ne olmalıdır?*

SADUN AREN: Bunu, yani sosyalistlerin ya da sosyalist hareketin birliği sorununu çok önemli bulduğumu belirtmek isterim. Çünkü sosyalist hareket başlangıcından beri daima bölünme eğiliminde olmuştur. Bunun nedeni sosyalistlerin, sermayedarlar ve diğer egemen sınıf mensupları gibi, ortak bir somut-yakın çıkardan yoksun olmalarıdır. Gerçekten, sosyalistleri birarada

tutan ortak öge sosyalist toplum idealidir. Bu idealin gerçekleşme süresi pek belli olmadığı gibi, gerçekleşme süreçleri (yolları) da oldukça farklı olabilir. Bu durumda sosyalist hareketin, başlangıçta birlik içinde olsa bile, süreç içinde ayrışmasına ve bölünmesine şaşmamak gerekir. Nitekim ülkemizde de böyle olmuş, 1920'de TKP ile başlayan sosyalist hareket süreç içinde çeşitli bölünmelere uğramıştır. Bu bölünmelerde, hiç kuşku yoktur ki harekete liderlik yapan kişi ve grupların kişilik özelliklerinin de bir ölçüde payları olmuştur.

Şimdi sorunun yanıtına, yani sosyalist harekette birliğin nasıl sağlanabileceğine, ya da bölünmelerin nasıl önlenebileceğine gelebiliriz: Yukarıda söylediklerimden hareket ederek sosyalist hareketin birliği için bir temel öneride bulunabilir ve bir de objektif bir nedenden söz edebiliriz.

Önerimiz, Partinin sosyalizme götüreceği düşünülen çeşitli yollardan (modellerden) sadece birini kabul etmek diğerlerini reddetmek zorunda olmadığını yani bunların hepsini içinde bulundurabileceğini içtenlikle benimsemesidir. Buna çok seslilik, çok kanatlılık ve böyle diyoruz ve temelinde hoşgörücülük vardır. Hoşgörücülüğün temelinde de gerçeğe ancak çeşitli görüşlere eşit ifade olanağı tanınmasıyla varılabileceği inancı yatar. Bu yapılabildiği, yani Partiye hoşgörü egemen kılındığı takdirde görüş farklılıklarından ötürü bölünmelerin, kopmaların olmayacağı açıktır.

Objektif nedene gelince: Bugün sosyalist hareket ulusal ve uluslararası düzeyde çok büyük bir deneyime sahiptir. Bu deneyime dayanak sosyalist hareketin neler yapıp neler yapamayacağı oldukça belirgin çizgilerle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'de yasal sosyalist bir partinin nasıl kurulacağı, örgütlenme biçiminin nasıl olacağı, bildiri dağıtmak, afiş asmak, yürüyüş ve miting yapmak gibi eylemlerini nasıl yürüteceği, seçimlere nasıl gireceği, adaylarını nasıl seçeceği daha birçok işi nasıl yapacağı, oldukça açık bir biçimde yasalarla belirlenmiştir. Yasalara uyulmadığı takdirde Parti kapatılmakta ve duruma göre yöneticiler de ayrıca cezalandırılabilmektedir. Bu durumda, Partideki düşünce çeşitliliğinin aynı zenginlikle eyleme yansıtılabilmesi olanaksızdır. Açıktır ki bu da Partiden kopmayı, bölünmeyi önleyici bir öğedir. Ne var ki bu gerçeğin Partililere (sosyalistlere) iyice anlatılması gerekir.

Özetleyecek olursak diyebiliriz ki, bugünkü durum dünden farklıdır ve sosyalistlerin ve/ ya da Partinin birliğini sağlamak açısından bugünkü koşullar çok daha elverişlidir. Üstelik şunu da belirtmek isterim ki, sosyalistlerin birliği bugün eskiye göre çok daha az önemlidir.

MEHMET KÖK: *Son bir soru. Kitabınızda Sosyal Adalet dergisinden hiç söz edilmemiş olduğuna dikkat ettim. Uzun zaman çıktı ve çok katkısı oldu. TİP-Sosyal Adalet dergisi arasındaki ilişkiyi anlatır mısınız? (Ben başından beri dikkatli ve hevesli bir okuyucusuydum. Ancak TİP ile olan ilişkisini doğru ve ayrıntılı bilmiyorum.)*

Sosyal Adalet dergisi önce haftalık olarak 19 Mart 1963 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve 18 sayı çıktıktan sonra 16 Temmuz 1963 tarihinde kapanmıştır. Derginin sahibi Cemal Hakkı Selek ve ilk sayılarındaki genel yönetmeni Turhan Tükel'di. Uzunca bir aradan sonra dergi bu sefer aylık olarak 17 Nisan 1964'de, yani Parti'nin ilk kongresinden sonra çıkarılmaya başlanmış ve tam 12 sayı çıktıktan sonra Mart 1965 tarihinde kapanmıştır. Aylık Sosyal Adaletin sahibi gene Cemal Hakkı Selek'ti ve genel yayın yönetmeni de bendim.

SADUN AREN: Sosyal Adalet dergisi Parti organı değildi ama Partili ve Partiye çok yakın kimseler tarafından çıkarılmıştır. Özellikle haftalık Sosyal Adalet Partinin görüşlerinin oluşmasında önemli bir işlev görmüştür.

TÜRK ALFABESİNİN ÜÇÜNCÜ M'Sİ: BİRİNCİ TİP

Ercan EYÜBOĞLU

İçinde bulunduğumuz 1994'ün Temmuz - Ağustos - Eylül aylarını 1961 - 1971 Birinci Türkiye İşçi Partisi üzerinde çalışarak geçirdim. Ortaya, 250 sayfalık bir kitap çıktı. Kuruluşundan 30 küsur, kapatılışından yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra "TİP Olayı"na eğilmek, ilginç bir kazanım oldu. Bu kazanım, bir tarihin yeniden okunuşu olgusundan kaynaklandı. Ben, bu yeni okuma işinden bir de yeniden yazım üretmeyi denedim. Elimde 250 sayfalık bir metin var, bu yeniden okumanın ve yeniden yazmanın ilk ürünleri olan yüksek sesle düşüncelerimi de içeriyor. Çalışma, Fransızca yazıldı; yayınlanması daha bir süre alacağı için, bu arada "francophone" dostların eleştirilerini de almayı düşünüyorum.

Şu aşamada, Türk okuyucu ile paylaşmak istediğim ise, şu: Önce çalışmanın özgün adını vereyim: "PARTI OUVRIER DE TURQUIE, 1961-1971: Forces désarmées face aux forces des Armées". Türkiye İşçi Partisi, Silahsızlandırılmış güçler, silahlı kuvvetlerin gücüne karşı, diye çeviriyorum. Fazla iddialı olmak istemiyorum, ama, bu bir TİP tarihi. Bu tarih'in bir de öyküsü olmalı. Bu yazıda, bu öyküyü paylaşacağım okuyucu ile. Sonra, betimlemeci bir kitap tanıtımı gelecek: Şu şu bölümler, alt bölümler yer alıyor diye. Ardından da seçmeci bir yaklaşımla kimi "tez"ler, görüşler, değerlendirmeler yapacağım.

Tarihin öyküsü, 1972 yılına uzanıyor. Fransa Türk Öğrenci Birliği'nin yayın organı "Nouvelles de Turquie"nin öteki yazıları gibi bu incelemenin de gerek Fransa'da, gerek öteki Avrupa ülkelerinde pek çok çevre için bir başvuru kaynağı olarak kullanılmış olduğunu biliyorum. Aradan yıllar geçti. Akademik gereksinimler için bu incelemeyi yeniden gözden geçirip değerlendirmek gerekti ve bir makale boyutundan bir kitap boyutuna ulaştım.

Neden Türkçe değil de Fransızca? Kaynak olarak kullandığımız özgün metin Fransızca olduğu için. Oradaki sorunsal ile yola çıktım, doğrusu böyle bir kitap boyutuna varacağını başlangıçta ben de beklemiyordum. Belli bir noktadan sonra ise dil değiştirmek iki açıdan olanaksızdı. Türkçe olarak yeniden yazmanın teknik zorlukları olacaktı. Fakat asıl, okuyucu kitlesinin değişmesi, yaklaşımı da değiştirmeyi gerektirecekti. Çünkü Türk okuyucu için yazılacaklar, Fransız ve yabancı okuyucu için yeterli olmayacaktı; buna karşılık, yabancı okuyucu için mutlaka gerekli olan kimi ayrıntılar, Türk okuruna gereksiz gelecekti. Bu ise, çalışmadaki yaklaşımı ve sorunsalı yeniden kotarmak demekti.

"Tarihin kişisel öyküsü" başlıklı girişte de belirttiğim gibi, Aybar'ın Tip Tarihi, Aren'in TİP Olayı ortadayken, okura "yeni" ve "başka" şeyler sunmak gerekliydi. Artun Ünal'ın 1970'de Sorbonne'de Duverger yönetiminde yaptığı mükemmel tez de Türkçeye çevrilmiş, yayınlanmayı bekliyordu. Yine de kendi çalışmam olduğu için değil, şimdiye kadar yapılanlardan yaklaşım, içerik olarak farklı olduğu için, bu incelemeyi en kısa zamanda Türkçe de "yazıp" yayınlamayı düşünmüyor değilim.

Bu vesile ile, kaynakça konusuna değinmeden geçemiyorum. "Yazı"dan böylesine uzak bir toplumda, araştırmacı kaynak yönünden çok kısıtlı, çok sınırlı kalıyor. Bu da yetmiyormuş gibi, 12 Mart'ta ve 12 Eylül'de yaşanan baskılar, zaten kıt olan bu yazılı kaynakların da yok edilmesine yol açmış. Kitaplarını, bildiri kolleksiyonlarını yakmamış, atmamış "cesur" partililere şükran mı duymalı? Her ne olursa olsun, Tarih Vakfı'na ve Orhan Silier'e burada açıkça teşekkür etmek," TİP Arşivi" girişiminde onlara yardımcı olunması çağrısında bulunmak istiyorum. Kullandığım kaynakların pek çoğuna orada ulaşabildim.

İçindekiler:

İçeriğine girmeden önce, Kitap'ta hangi konuları, hangi sıra ile işlediğimi belirteyim. Bİr "Tarihin kişisel öyküsü", aslında salt benim değil, bütün bir kuşağın kişisel öyküsü. Aragon'dan bir alıntı (s. 9), ne güzel vurguluyor olayı: "Günün birinde beklenmedik bir anda bir fırtına kopar, gök yarılır, ve çakan simgenin ışığında yıllardır içinde yaşadığınız evinizi öyle bambaşka bir biçimde görürsünüz ki, her günkü güneş size bunu

asla göstermemiştir. Artık evinizin, çatınızın çizgileri bambaşkadır." İşte TİP 60'lı yıllarda böyle değişik, böyle alışılmadık, belki biraz göz kamaştırıcı, ve bu anlamda da azıcık "köreltici" bir ışık gibi çarpmıştı yüzümüze. Bakış açılarımızı değiştirmişti. Ve belki bundan dolayıdır ki, gelişmeleri hep ileriye doğru, düz bir çizgi olarak algılama eğiliminde olduk. Sağa sola yalpalamaların, hatta geri gidişlerin olabileceğini pek ciddiye almadık.

Ahmet Arif'in on ünlü **"Karanfil Sokağı"** şiirini bilirsiniz:

"Karanfil sokağında bir camlı bahçe
Camlı bahçe içre bir çini saksı
Bir dal süzülür mavide
Al al bir yangın şarkısı,
Bakmayın saksıda boy verdiğine
Kökü Altındağ'da, İncesu'dadır."

1994'den geriye dönüp bunu söylemek elbet çok kolay, ama sevgili şairin bu umudu karşısında "Acaba?" diyenler oldu mu idi daha o zaman? Gerçek şu, ve ben de bu yargıya varıyorum ki, o mavide süzülen dal, bu toprakta kök salamamış, toplumda "dikiş tutturamamıştır": Bunun nesnel, öznel nedenleri, dış ve iç dinamikleri vb. var, biliyorum, ve bu çalışmam içinde bunlara eğiliyorum da. Ama ortada olan gerçek şu ki, 20 Temmuz 1971 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı, "Kökleri Altındağ'da, İncesu'da olan" bir ağacı kurutamazdı; yıkabilirdi, ama kurutamazdı. Kurutabildiyse, bildiğimiz boyutlarıyla kurutabildiyse, şairimiz düş kırıklığına uğramaya mahkumdu demektir.

Bir ön parantez açıp şairin hayal kurma hakkına değinmek istiyorum. Kitap'ın başına Nazım Hikmet'in Dünyanın en tuhaf mahluku", ya da "Kardeşim" şiirini koydum, "Şiirsel gerçekçilik" üst başlığı ile. Hemen ardından da Aybar'ın 1968'de yayınlanan "Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm" kitabının hemen başında yer alan, ve yeni farkettiğim cümlelerini koydum: Önümüzdeki 30-35 yıl içinde kapitalizm ve sömürü düzeni çökecek, dünyamız sosyalizm çağına girecektir... Hani, o ünlü "1969'da başa güreşeceğiz" sözü bir seçim sloganı olabilir, ama içtenliğinden

kuşku duymadığım bu beklentiye ben "yanılsama - illusion" değil "réve-rüya" dedim. Acaba hangisi?

Yaklaşım ve yöntemde TİP'i çağdaş sınıflı toplumlardaki tipolojiler içinde bir "marksist parti" olarak ele aldım. TİP'in kendisini marksist bir parti olarak algılaması, sunması yanında, okuyucu benim yaklaşımımda da marksist yaklaşımı sezinleyecektir. Ancak, pek çok gözlemcinin vurguladığı, benim de pek çok yerde vurguladığım gibi, sistemci çözümlemenin araçlarının kullanılmasında da bir sakınca görmedim. Tersine, Parti'ye bunca "yüklenilmesi", ona adeta "çullanılması", adına bizim "kurulu düzen" dediğimiz "sistem"in onu dışlamak, etkisiz hale getirmek için ne kadar kararlı olduğunu ortaya koyuyor. Gerçi, sistemci yaklaşımda sınıf gerçeği yer almaz, sistem, soyut bir yapıdır; ama pek çok "kullanışlı" ögeler de içerir, ve bunlardan bir bölümünü de ben kullandım.

Birinci Bölüm'de TİP'in içine doğduğu toplumsal - ekonomik yapıyı çok kaba çizgileriyle özetliyorum. (s. 21-45). Dört alt kesimde Osmanlıdan kalan miras; siyasal çerçeve ve çok partili yaşama geçiş; 1961 Anayasası ve siyasal yapılanma; 27 Mayıs sonrası Türk solu ve TİP... konularında, ilgili Türk okuyucusu yeni, özgün fazla şeyler öğrenmeyecek; genel çizgileriyle bildiğimiz tarihsel çerçeve. Ancak, 27 Mayıs sonrası Türk solunun doğuşu ve gelişimi TİP ile "Yön" çevresi arasındaki belli - başlı tartışma konularını ve karşılıklı tezleri özetliyor.

İkinci Bölüm'de, Parti'nin 10 yıllık yaşamı, etkinlikleriyle ve belli bir kronolojik dizin içinde ele alınıyor. Dört belli başlı dönem ayırdediyorum: Sendikal - olandan siyasal - olan'a geçişin yaşandığı ve TİP'in sadece "kağıt üzerinde" parti olduğu ilk yıl; 1962'den 1969'a kadar olan, ve Aybar'ın damgasını taşıyan dönem; M. Ali Aslan ve Ş. Yıldız'ın bir yılı ve nihayet IV. Büyük Kongre sonrası TİP...

Üçüncü Bölüm ise Parti'nin sosyalizmin temel sorunlarına bakışını işliyor. 11 alt kesim altında sırasıyla şu konulara eğiliyorum: Türkiye kapitalist bir ülke(mi)dir; MDD/Sosyalist devrim tartışmaları; Sosyalizme geçiş stratejileri : sandık mı silah mı; ittifaklar sorunu; emperyalizm; faşizm ve cephe sorunu; Kemalizmle ilişkiler: rakip-partner-paratoner; Kürt sorunu; Uluslararası komünist hareketle ilişkiler; Sosyalizmin "model"leri; bir aygıt olarak TİP...

Sonuç yerine bir "Parantez içinde Tezler" bölümü var. Bu "Tezlerde"den birkaçına ayrıca değineceğim, ama önce şu sunuşu bitireyim.

Fransız okuyucuya yönelik 5 sayfalık bir sözlükçe yer alıyor, Ek: 1'de.

Ek: 2'de, oldukça ayrıntılı ve göreli olarak da epey uzun bir Kronoloji var. Bu Kronolojinin iskeleti Tarih Vakfı'nın oluşum halindeki Arşiv'inde, ve Nihat Sargın hazırlamış. Ben onu belli bir iki noktada geliştirdim, önemlice bir bölümünü de, okuyucu kitlemi düşünerek eledim.

Ek : 3'de IV. Büyük Kongre kararları tam metin olarak yer alıyor.

Nihayet seçme kaynakça ile kitap son buluyor. Kaynakçada yer alan ve Sadun Aren'in "TİP Olayı"ndan aktardığım, D. Özgüden'in "TİP'in 1. On Yılı, 1961-1971" adlı kitaba ulaşamadım, belirtmeyi gerekli görüyorum.

Evet, şimdi, bu yazının başlığına, Türk Alfabesinin üçüncü M'sine geri geliyorum.

Dil, önemli. Dili bilmek, dili iyi bilmek önemli. Dili bilmek, dille "oynayabilmek" demek. Dille oynamadan düşünmek olanaksız, çünkü. 1968 Paris'inde, yaşanan altüst oluşu "3 M" ile simgeleştirmişlerdi? Marx, Marcuse, Mc Luhan.

Ben de yakın tarihimizi "3M" ile simgeleştiriyorum: Muhammed'in M'si, Mustafa Kemal'in M'si, Marx'ın M'si. Sıradan bir kelime oyunu sanılmasın, yakıcı bir gerçekliği var, yaşadığım: 1981 Mayıs'ında kısa bir Metris ziyaretim olmuştu, 146/1'den. Serbest bırakıldıktan sonra "her eğilimden" akraba ve dostlar geçmiş olsun diyorlar.

Bir akraba evinde akşam TV'de haberleri izliyoruz. Kenan Evren bir ilkokulun bahçesinde Atatürk büstü açılışı yapıyor. Benim çember sakallı dayım, bugünün Refahlısı, hınzırca dürtüklüyor beni, "Bak, bak, aha oni göriyi misun, o da senin gibi gomonistur, ha, o da pute tapayi".

Üçgen kurulmuştu. Gerçekten hep büyük saygı duyduğum Mustafa Kemal'i, haşa Kenan Evren ve şürekası ile aynı kefeye koymuyorum, ama algılanış buydu, ve doğruydu: Mustafa Kemal de, Marx gibi pozitif bilimlerin, aklın, akılcılığın çocuğu idi, ve bu ortak payda onları Birinci M'den ayırıyordu.

TİP işte bu Üçüncü M'in somutlanışıydı. Ve tarihsel süreç içinde de en sonra geleniydi. Önce Birinci M vardı, Muhammed'in M'si. Bilinen sonuçları ve etkileriyle yüzyıllar süren bir egemenlik. Sonra gelen İkinci M, Mustafa Kemal'in M'si. Batılılaşma hareketleri diye bildiğimiz, Tanzimatı ve İttihatçılığı ile Mustafa Kemal'i doğuran ve ikili bir gelişme içinde, bir yandan birinci M'yi sahneden uzaklaştıran öte yandan ise üçüncü M'in doğuş zeminini hazırlayan süreç: 1960'lar, toplumun Marksizmle tanışması, marksizmin serpilip gelişmesi oldu, bu süreçte de başlıca pay TİP'indir. Ve bu süreçte, hem Birinci M, hem İkinci M, Üçüncü M'ye karşı kutsal ittifak içine girebiliyordu. Tan olayları, Komünizmle Mücadele dernekleri, Ecevit'i bile "hazmedemeyen" Feyzioğlu "Atatürkçülüğü" ya da Aydın Yalçın liberalliği... Nesnel olarak böyle oldu. Üçüncü M "Müslüman mahallesinde salyangoz satmak" olarak görüldü, gösterildi. Doğruydu, ama eksikti. Ve gerçekten de bu toplumda en büyük salyangoz satıcısı, 200 yıldan bu yana, Mustafa Kemal'in bizzat kendisi olmuştu. Bu ikinci ve üçüncü M'lerin karşılıklı ilişkilerinde yanlış olan birşeyler var mıydı? TİP'in 10 yıl, beş ay ve bir haftalık yaşamı, çok büyük ölçüde bu ilişkilerce belirlendi.

Şimdi, bugün, 1994'den geriye dönüp bakmanın göreli "kolaylığı", hatta "kolaycılığı" olarak görülmezse, saptanması gereken ilk gerçek, iç ve dış dinamiklerin, nesnel ve/veya öznel etkenlerin bileşkesinde, TİP - ya da benim simgeleştirmemle, Üçüncü M, bu toplumun derinliklerinde kök salamamıştır. "Düşmanın hainliği ve gaddarlığı", "sistem"in tüm olanak ve kaynaklarını seferber etmesi, uluslararası konjonktür, "içimize sızdırılan ajanlar", "ihanetler", vb. açıklamaların ötesinde, neler söylenebilir? Ben, içtenlikle, alçakgönüllülükle, kendi kendimle olan uzun ve yoğun tartışmalarımın ilk vargılarını, geçici olabileceğini varsaydığım yargılarımı çalışmamın her sayfasında yüksek sesle dile getirdim." Parantez içinde Tezler'de ayrıca derledim, yeniden formüle ettim. Buraya da tartışma ve düşünme ögeleri olarak birkaçını alıyorum.

1965 yılında yayınladığı o çok ünlü kitabı "Sosyalist Türkiye"yi Ali Faik Cihan şöyle bitiriyordu: "Duyduğumuz, yürüyen milyonların ayak sesleridir". Asıl duyması gerekenler, yani milyonların bizzat kendileri, duyuyor muydu bilinmez ama, Vehbi Koç'un duyduğu kesindi: 1966 yılbaşı durum değerlendirmesini yapan ünlü işadamı, "Milliyet" te 1965'in en önemli iki olayını 1)

büyük nüfus artışı, 2) TİP'in parlamentoya girişi, olarak sayıyordu.

Hiç kuşkusuz TİP pek çok "ilk"lerin Partisi oldu. Ancak, ezilen, sömürülen, zayıf yığınların, emekçilerin elinde işlevselliği olan, "operasyonel" bir aygıt olamadı. Halkın, geniş yığınların etkin biçimde kullanabilecekleri, kullandıkları bir "silah" olamadı.

Şu ya da bu etken ileri sürülebilir, ama gerçek o ki, Parti, işçi sınıfının "kollektif aydın"ı olamadı. Yine Gramsci'nin sözünü ettiği "Modern Prens" olamadı. Oysa, hiç kimseyi suçlamadan, herhangi bir kanadı haklı ya da haksız çıkarmaya çalışmadan fakat acıyla gözlemlediğimiz o keskin ve suçlayıcı uslup, kırıcı ve hırçın mücadele pratiği, o hoşgörüsüz ve saldırgan tavırlar, gerçekte bir hamlığın, bir kuramsal yetersizliğin ve Rousseau'nun gerekli gördüğü "daha üstün bir zeka ve kavrayış performansı"nın olmadığının belirtileri değil miydi? Gerek bir bütün olarak partinin parti - dışı sol ile olan ilişkilerinde, gerekse parti içindeki yönetim/muhalefet ya da çeşitli akımlar arası ilişkilerde hep bu ufuksuzluğun, kuramsal yetersizliğin belirtileri yok muydu? Başka türlü hangi dinamik, hangi dış etken, 1. Kongre'de kabul edilmiş olan Program ortada iken Parti'yi, ve onunla birlikte bütün bir solu Milli Demokratik Devrim / Sosyalist Devrim sürrealist çatışmasına götürebilirdi?

Yıl 1994. Birikintiler henüz birikim haline gelmemişti demek ki, diye düşünüyorum.

Gerçi 80 sonrasının gelişmeleri çerçevesinde İkinci M operasyonel, işlevsel bir birim olmaktan çıktı, ama yine de, 70 yıl öncesinden ve yeniden yola çıkarak, hem Birinci, hem İkinci M ile hesaplaşmanın gerekliliği ortada. İkinci M'den geriye ne kaldıysa onunla, ama mutlaka yeni veriler ışığında yeni ve daha yapıcı, olumlu ilişkiler geliştirilmesi gerek. Kimsenin kimseyi yargılamaya hakkı yok.

Ne körlük, ne nankörlük: 70 yıl öncesini sorgularken de, 10 yıl sonrasını, 100 yıl sonrasını kurgularken de.

Bir küçük anekdot ile bitiriyorum. 1988 - 89 yılbaşını Paris'te

"La Voie Lactée" de geçiriyorduk. Sevgili Babür Kuzucuoğlu'nun da elli yaşını kutluyorduk. Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoğlu da vardı. Dönem Sovyetlerde Gorbaçev dönemi. Bir ara Abidin Dino'ya şöyle dedim: "Abi ben Aybar'la Gorbaçev arasında ilginç bir bağ kurdum, bilmem beğenecek misin?" "Neymiş o bakalım?" "Aybar, ilk Gorbaçevci oldu; Gorbaçev de en son Aybar'cı".

Yaşşa dedi Abidin. Gorbaçev hariç, hepimiz TİP okulundan geliyorduk.